

המרכז הרפורמי לדת ומדינה | התנועה הרפורמית

מודרות למהדרין:

הפרדה בין נשים לבין גברים
והדרת נשים מהמרחב הציבורי בישראל -

דו"ח שנתי שלישי - מאי 2013

מוזרות למהדרין:

הפרדה בין נשים לבין גברים
והדרת נשים מהמרחב הציבורי בישראל -

דו"ח שנתי שלישי - מאי 2013

כתיבה: עו"ד רות כרמי, עו"ד ריקי שפירא רוזנברג
ייעוץ: עו"ד עינת הורביץ, עו"ד אורלי ארז לחובסקי
עריכה לשונית: עדן שילוני

תמונת השער: תומר אפלבוים, הארץ-10.9.29 כל הזכויות שמורות לעיתון "הארץ" בע"מ

© המרכז הרפורמי לדת ומדינה - התנועה ליהדות מתקדמת

המרכז הרפורמי לדת ומדינה
דוד המלך 13, ת.ד. 31936, ירושלים 91319
טלפון: 02-6203323 | פקס: 02-6256260
irac@irac.org | www.irac.org

Acknowledgements

In loving memory of Dick England ז"ל, our good friend and long-time supporter.
With special thanks to Loni Rush for her contribution to this report

IRAC's work against gender segregation and the exclusion of women is made possible by the support of the following people and organizations:

Kathryn Ames Foundation
Claudia Bach
Barat Family (the Arthur Barat Fellow for Justice)
Philip and Muriel Berman Foundation
Jacob and Hilda Blaustein Foundation Inc.
Donald and Carole Chaiken Foundation
Naomi and Nehemia Cohen Foundation
John and Noeleen Cohen
Jay and Shoshana Dweck Foundation
Lewis Eigen and Ramona Arnett
Richard and Lois England Family Foundation
Edith Everett
Finchley Reform Synagogue of London
Galinson Family Foundation
Stanley Gold
Vicky and John Goldwyn
Richard and Lois Gunther
Richard and Barbara Harrison
Jim and Sue Klau
Zanvyl and Isabelle Krieger Fund
Harvey and Connie Krueger
Mark and Peachy Levy
William Lowenstein
Lenore and Dan Mass
Robert Meyer
Joseph and Harvey Meyerhoff Family Charitable Funds
Yocheved Mintz (Dr. Alan and Rabbi Yocheved Mintz Fellow)
David and Inez Myers Foundation
New Israel Fund
Amy and Gary Perlin
Arthur and Betty Roswell
John Roth
Social Justice Fund
Robert Sillins Family Foundation
Women of Reform Judaism

We would also like to thank our partner organizations: ARZA, ARZA Canada, ARZENU, Canadian Friends of the World Union for Progressive Judaism, Friends of Progressive Judaism in Israel and Europe, Hebrew Union College-Jewish Institute of Religion, Union for Reform Judaism, World Union for Progressive Judaism.

תוכן עניינים

11..... **פתח דבר**

13..... **מבוא**

19..... **א. ממצאים עובדתיים**

19..... **הפרדה במקומות בהם ניתן שירות לציבור**

19..... **1. הפרדה באוטובוסים**

■ תום שנת הבדיקה על פי פסק הדין בעניין הפרדה המגדרית בתחבורה הציבורית (בג"ץ 746/07)..... 19

■ פרסום מודעות התומכות בהסדרי הפרדה..... 22

■ כפיית הפרדה בין נשים לגברים באוטובוסים..... 23

"לא רוצה צרות"..... 23

הנהג מתעלם מהתנכלויות נוסעים לנוסעת..... 23

דלת קדמית לגברים בלבד..... 23

"אישה לא תשב לידי, זה אסור"..... 24

■ פסיקות פיצויים בבית משפט לתביעות קטנות בגין הפרדה באוטובוסים..... 24

פיצוי כספי לנערה שהנהג הורה לה לעבור לאחורי האוטובוס..... 25

קו נפרד לחוף הים הנפרד בהרצליה..... 26

"תשאלי את כולם, פה זה קו מהדרין"..... 26

נוסעים אשר סילקו אשה בצעקות לחלק האחורי של האוטובוס..... 27

■ הפרדה בתחנות להנפקת רב-קו..... 28

2. **הפרדה בבתי הספד ובבתי עלמין**..... 29

מקרים פרטניים של הדרה בבתי עלמין..... 31

■ פתח תקווה, נשים מחוץ לגדר: "שמרו על הצניעות"..... 31

■ שדרות, "נשמתה לא תגיע למנוחה"..... 31

■ אשקלון, גברים מימין ונשים משמאל..... 32

■ אופקים, "השטן מקטרג מלמעלה כשהוא רואה נשים עומדות ליד הקבר"..... 32

■ אופקים, בת לא תישא דברי הספד על אביה

ונשים ילוו את המת לקבורה אחרי הגברים..... 33

■ נתניה, מחיצה בין גברים לנשים..... 34

3. **הפרדה בקופות חולים**..... 35

■ סניפי קופת חולים מאוחדת בבית שמש..... 36

■ סניפי קופת חולים מאוחדת בירושלים..... 36

■ סניפי קופת חולים כללית בבית שמש..... 37

62	20. הגן הזואולוגי בבאר-שבע נפתח לקהל חרדי בלבד
63	21. גשר לגברים בלבד
63	22. מוזיאון ישראל מקצה לראשונה שעות ביקור נפרדות לנשים ולגברים
64	23. הדרת נשים מטקס סיום הש"ס במימון עיריית ירושלים
65	24. סיורים נפרדים בעיר דוד
66	25. הפרדה בין בנים לבנות בקייטנה לבני שמונה
66	26. הדרת נשים בטקס יקירי העיר של עיריית חיפה
66	27. אירועי בלבסטה בירושלים לחרדים בהפרדה
67	28. הדרת נשים באירוע רשמי של עיריית חולון במהלך חג סוכות
68	29. הפרדה בהקפות בקריית-שמונה
68	30. הדרת נשים בהקפות פתח-תקווה
69	31. הפרדה בהקפות בראש-פינה
69	32. הפרדה בין נשים וגברים בספרייה העירונית בחולון
69	הפרדה בעסקים פרטיים
69	33. מסעדת 'היימישע עסין' בירושלים
70	איסור הופעת נשים ושירת נשים
70	34. הדרת נשים ברדיו קול-ברמה
73	35. איסור על שירת נשים בטקס הדלקת נרות חנוכה באוניברסיטת בן-גוריון-בנגב בבאר-שבע
74	36. אישה לא תשיר לבד על במה בכנס תנועות הנוער
74	37. ראש עיריית מודיעין-עילית ובכירים נוספים עזבו אירוע כשהבינו ששוטרות יעלו לשיר
75	38. מכון לב מנע מאיילת שקד להשתתף בפאנל פוליטי בגלל היותה אישה
75	39. צעירה הורדה מהבמה במופע לפסח במודיעין
76	40. סגן השר ליצמן עזב כנס כדי לא לשמוע שירת תלמידות
77	הדרת נשים בצה"ל
77	שירת נשים בצה"ל
77	41. הרבנות הראשית מקימה ועדה שתפעל נגד שירת נשים בצה"ל
77	42. חיילים דתיים ביקשו אטמי אוזניים כדי לא לשמוע זמרות בטקס יום השואה
78	43. חיילי שייטת חרדים החרימו את טקסי יום הזיכרון בשל שירת נשים
78	הדרת נשים מתפקידים בצה"ל
78	44. רבנים מנעו מראש אכ"א לפגוש לוחמים חרדים
79	45. שני יישובים במועצה האזורית מטה בנימין הודיעו כי אינם מעוניינים בכניסת חיילות לשטחם
79	46. הדרת נשים במסגרות גיוס חרדים לצה"ל-

37	■ סניפי קופת חולים כללית בירושלים
37	■ סניפי קופת חולים לאומית בבית שמש
37	■ סניפי קופת חולים לאומית בירושלים
38	4. הפרדה במסגרות להשכלה גבוהה
	דעה - הצורך בשילוב חרדים בהשכלה הגבוהה
40	עמדת הוועדה לתכנון ותקצוב של המועצה להשכלה גבוהה
40	א. האוכלוסייה החרדית
41	ב. הנגשת ההשכלה הגבוהה למגזר החרדי
43	ג. הצורך במסגרות ייחודיות למגזר החרדי
45	ד. הבטחת שוויון
46	ה. סיכום
	דעה - הפרדה מגדרית בלימודי המשפט
47	האם ניתן לקיים לימודי משפט תוך הפרדה בין נשים וגברים? פרופ' מני מאוטנר
47	א. האוניברסיטה אינה יכולה להפריד בין בני אדם במסגרת דיוניה
48	ב. הפקולטה למשפטים כבית ספר מקצועי
49	ג. שלושת תחומי החיים במדינה הליברלית
50	ד. הפרדה מגדרית במסגרת הקהילה החרדית
52	5. הדרת נשים בקורס נהיגה מונעת
52	6. קורס מיוחד למשגיחות כשרות
53	7. יום ירושלים - הפרדה במצעד הדגלים
54	8. הדרת מרצות בבית הספר הגבוה לטכנולוגיה בירושלים
54	9. הקמת ועדת רבנים מפקחת במגן דוד אדום
55	10. תחנת הזנקה של מגן דוד אדום לגברים בלבד
55	11. הפרדה בטיסת אל-על
57	12. מחיצות הפרדה במטוסים
57	13. הפרדה במדרכות
57	■ חגיגות בית השואבה בירושלים
58	14. הפרדה בגן שעשועים ואיסור לבנות לרכוב על אופניים בגן קוממיות
59	15. הפרדה במוניות
59	הפרדה באירועים וכינוסים הנערכים על-ידי גופים ציבוריים
59	16. הדרת נשים בכנס של מכון פוע"ה בנושא חידושים בגינקולוגיה והלכה
60	17. הדרת נשים בקורס כושר קרבי במתנ"ס בני יהודה בגולן
61	18. הדרת נשים בועד מושב איתן
61	19. שוק חרדי בהפרדה

דעה - האם שילוב חרדים בצה"ל עלול להקצין הדרת נשים בצבא,
יוחנן פלסנר, לשעבר חבר כנסת וראש הוועדה שבדקה את שאלת שילוב החרדים בצה"ל.....81

דעה - גיוס חרדים לצה"ל והדרת נשים,
ד"ר חנה קהת, מייסדת קולך-פורום נשים דתיות.....83

העלמת נשים מהמרחב הציבורי
פרסום.....86

- 86.....
- 88.....
- 89.....
- 89.....
- 90.....
- 90.....
- 91.....
- 91.....
- 91.....
- 92.....
- 92.....
- 92.....
- 92.....
- 93.....
- 93.....
- 93.....
- 94.....
- 94.....
- 94.....
- 95.....

הצבת דרישות צניעות
.....96

- 96.....
- 97.....
- 98.....
- 99.....
- 100.....
- 101.....
- 101.....
- 101.....
- 102.....
- 102.....

- 103.....
- 103.....
- 103.....
- 104.....
- 104.....
- 104.....
- 104.....
- 105.....
- 106.....
- 107.....

ב. הפרדה מגדרית במקורות היהודיים
.....107

שירת דבורה ושירת מרים - קול באישה ערווה?
המחלוקת על השתתפות נשים בבחירות- כפרדיגמה למקומן של נשים
במרחב הציבורי בישראל.....110

ג. ההיבט המשפטי
.....115

המשפט הישראלי
.....115

עקרון השוויון.....115

הזכות לכבוד.....116

פגיעה בחירות.....118

פגיעה בחופש המצפון והחופש מדת.....118

התנגשות זכויות הפרט מול פגיעה ברגשות דתיים.....119

מדינת ישראל כמדינה רב-תרבותית
.....120

הפליה בניגוד לחוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור
ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000.....125

הקמת צוות בין משרדי לטיפול בהדרת נשים.....128

המשפט הבינלאומי
.....129

מגילת האומות המאוחדות.....131

ההכרזה לכל באי העולם בדבר זכויות האדם.....132

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות.....134

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות חברתיות ותרבותיות.....135

האמנה הבינלאומית בדבר ביעור כל צורות ההפליה נגד נשים.....136

ד. מסקנות והמלצות
.....139

זכותן הפרדה מגדרית במרחב הציבורי
.....145

מה אפשר לעשות אם נתקלתי בהפרדה?
.....146

פתח דבר

דוח זה הנו דוח שלישי במספר. הדוח, מתעד באופן מפורט ועדכני את ההפרדה המגדרית והדרת הנשים במרחב הציבורי בישראל בשנת 2012.

תיעוד זה הוא פרי עבודתו המתמשכת של המרכז הרפורמי לדת ומדינה במעקב ובטיפול במקרי הפרדה בין נשים וגברים והדרת נשים.

רבים מהמקרים בדוח הם סיפור אישי של אישה שגילתה מחויבות ואומץ ברגע של מבחן. בדוח זה אנו מתעדות נחישות נוספת במיגור תופעת ההפרדה וההדרה-נשים שנפגעו והגישו בעזרתנו תביעות קטנות בגין ההפרדה. תביעות אלה זיכו את הנשים בפיצוי כספי של אלפי שקלים, אך בעיקר הובילו לשינוי המציאות הקיימת: כך למשל: שינוי התנהגותם של הנהגים באוטובוסים ששימשו בעבר כקווי הפרדה וצמצום תופעת הדרת נשים בבתי עלמין.

לדוח שותפות ושותפים נשים וגברים אורתודוקסיים שמחויבים לערכים של צניעות אך מתנגדים להפרדה. לצדם שותפה לדוח אוכלוסייה מגוונת מן הציבור הרחב בארץ ובחו"ל שתובעת לשים קץ לתופעה. אמנם מקרי ההפרדה וההדרה המתועדים בדוח זה, רבים מאלה אשר דיווחנו עליהם בדוח הקודם, אך כתוצאה מהפעילות הבלתי נלאית של המרכז הרפורמי, וארגונים נוספים שחברו אלינו, היינו עדות לכך שממשלת ישראל הבינה שעליה להתמודד עם התופעה והקימה וועדה בינמשרדית שעסקה בנושא במהלך השנה האחרונה.

ערב פרסומו של דוח זה התבשרנו כי היועץ המשפטי לממשלה נקט בשורה של צעדים לחיסול התופעה ביניהם, המלצה לחקיקה הקובעת כי הדרת נשים היא עבירה פלילית. זהו כמובן צעד בכיוון הנכון. אנו נמשיך לעקוב אחר התופעה בתקווה לדווח על ירידה ניכרת בדוח הבא.

ענת הופמן

ראש המרכז הרפורמי לדת ומדינה

החל משנת 2001 עוקב המרכז הרפורמי לדת ומדינה אחר דרישות להדרת נשים ולהפרדה בין נשים וגברים מצד חלק קיצוני מתוך הציבור החרדי. היקף דרישות ההפרדה, אשר החלו לתת את אותותיהן עוד בשנת 1997, הלך והתגבר עם חלוף הזמן עד שהגיע לממדים חסרי תקדים. התופעה, שהחלה בדרישה להפרדה באוטובוסים, הלכה והתרחבה להפרדה ענפה במקומות ציבוריים דוגמת קופות חולים, בתי הספד ובתי עלמין, מדרכות, עסקים פרטיים וכינוסים הנערכים על ידי גופים ציבוריים. דרישת ההפרדה, שזוהתה תחילה כהפרדה פיזית בין גברים ונשים, החלה ללבוש צורות שונות, ובהן איסור על הופעת נשים ושירת נשים, הדרת נשים מתפקידים בצה"ל, העלמת נשים מהמרחב הציבורי והצבת דרישות צניעות במרחבים ציבוריים. בשנת 2010 פרסם המרכז הרפורמי לדת ומדינה (להלן: "המרכז הרפורמי") דו"ח ראשון מסוגו אשר סקר את הדרתן של נשים וההפרדה בין נשים וגברים במרחב הציבורי בישראל. הדו"ח, אשר הושק בכנסת והופץ במעגלים רחבים, הפך כלי חשוב במעקב אחר התופעה והבאתה לידיעת הציבור. בשנת 2011 פורסם דו"ח שני אשר הצביע כאמור על התרחבות התופעה, מעבר להפרדה פיזית להעלמת קולן של הנשים מהבימה הציבורית התקשורתית והעלמת דמותן בתקשורת, לצד התרחבות תופעת הדרת נשים באירועים עירוניים ובמתן שירותים שונים, לרבות הצרת צעדיהן בדמות שלטי צניעות וכיוב'.

בדו"ח הקודם הצבענו על כך שלצד התרחבותה של תופעת ההפרדה וההדרה של נשים מן המרחב הציבורי, הולכת וגדלה המודעות הציבורית לקיומה, ולקראת סוף שנת 2011 החל גל מחאה ציבורית נגד ההפרדה וההדרה. התגובות לתופעה עולות מכל רחבי הקשת הפוליטית ומכל גוניה של הציבוריות הישראלית והבינלאומית. כך ניתן היה לשמוע את ראש הממשלה בנימין נתניהו אשר אמר כי הדרת נשים אינה מעשה מקובל¹, נשיא המדינה שמעון פרס אשר יצא נגד התופעה², עדינה

¹ ברק רביד "נתניהו: הדרת נשים היא סוגיה שהחילונים לא יתפשרו לגביה" **הארץ Online** 27.11.11 <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1576926>

² אריק בנדר "פרס נגד הדרת נשים: 'לא להפוך מרחבים ציבוריים למוקד אפליה'" **nrg מעריב** 12.12.11 <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/315/509.html>

בר-שלום, בתו של הרב עובדיה יוסף, אשר התבטאה נגד הדרת נשים³ ואפילו מזכירת המדינה האמריקאית נדרשה לנושא ומתחה ביקורת על ההקצנה בתופעת הדרת הנשים מהמרחב הציבורי בישראל.⁴ לצד התבטאויות אלה התגברה כאמור פעילותם של אזרחים ושל קבוצות אזרחיות, אשר ביקשו למחות נגד ההפרדה וההדרה של נשים מהמרחב הציבורי בישראל.⁵ בשנת 2012 הוקמה קואליציה של כעשרים ארגונים של החברה האזרחית - הקואליציה נגד הדרת נשים - אשר עוסקת בפעילות תקשורתית וציבורית בנושא.

למרות זאת, תופעות ההדרה וההשתקה של נשים לא פסו מהחברה הישראלית בשנת 2012. הדו"ח השלישי במספר המוגש בזה לקורא/ת חושף שאין מגמת ירידה בתופעות ההדרה ואף לא ירידה בגיווניה השונים במרחב הציבורי. התופעה קיימת, ומקבלת ביטויים שונים בשירותים ציבוריים, בחברות פרטיות ובמרחב הכללי. מצד אחד, אכן חלה ירידה משמעותית במקרי האלימות וההטרדה של נוסעות באוטובוסים ציבוריים המבקשות לשבת בקדמת האוטובוס. אולם מאידך חלה התרחבות של תופעת ההפרדה באירועים ציבוריים, בפרט כאלו המאורגנים על ידי רשויות מקומיות. ברוב המקרים תגובת הרשות המקומית או הגוף הציבורי היא שהם לא היו מודעים לאיסור בחוק וימנעו מהפרדה בין נשים וגברים במקרים נוספים, אך גם הבטחות אלה לא מקוימות תמיד. מקרים אלה ורבים אחרים המוצגים בדו"ח שלפניכם מצביעים על כך שהדרת נשים במרחב הציבורי בישראל זו תופעה רחבה המחייבת מעקב ציבורי מתמשך ועיקש עד למיגורה המלא.

³ טלי פרקש "בתו של הרב עובדיה: הדרת נשים - לא לפי התורה" 28.11.11 ynet <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4154274,00.html>

⁴ יצחק בן-חורין "קלינטון: חוששת מהידרדרות הדמוקרטיה בישראל" 04.12.11 ynet <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4156547,00.html>

⁵ למשל: "תופסת מקום", קבוצה של מתנדבים ומתנדבות ששמה לה למטרה לעקוב אחר יישום פסק הדין של בית המשפט העליון ולוודא שכל נוסע ונוסעת יבחרו בחופשיות את מקומם. המתנדבות/ים יוצאות/ים לנסיעות קצרות בקווים המועדים, עולים/ות מהדלת הקדמית ומתיישבים/ות בחלק הקדמי של האוטובוס, מתוך המטרה לשמש דוגמה אישית לנשים החרדיות שגם הן יכולות לשבת בקדמת האוטובוס ולשנות מודעות ולהעביר מסר לנוסעים ולנוסעות כי נפל דבר וכי ההפרדה בטלה מן העולם, ולכן לכל אחד ואחת הזכות לשבת בכל מקום באוטובוס ולתעד ולדווח על כל חריגה ופגיעה בזכויותיהן של הנוסעים; "לא מצונרות", פרויקט של תנועת ירושלמים בראשותו של הרב אורי איילון המתמקד בהחזרת הנשים לשלטי החוצות בירושלים. הפרויקט כולל פעילות שטח ענפה הנעזרת בקבוצת פייסבוק אותה פתחה תנועת ירושלמים. כמו כן התנועה יצאה לקמפיין בו צולמו מספר תמונות של פעילות התנועה, אשר נתלו על גבי מרפסות וחלונות. קמפיין זה עורר הד ציבורי נרחב; נסיעות של קבוצות באוטובוסים ציבוריים לשם שבירת ההפרדה; אירועי מחאה המונים כנגד איסור שירת נשים, נגד אלימות נגד נשים ונגד הדרת נשים בבית שמש.

נעה קנטמן, בחורה דתיה שהותקפה באוטובוס בחודשים האחרונים אומרת: "אני יודעת שמקום ישיבה באוטובוס הוא לא משהו שכתוב בדת, הם המציאו לעצמם הלכה". ואכן, אחת הנקודות המשמעותיות ביותר, שהצבענו עליה גם בדו"חות קודמים, היא ריבוי הקולות מקרב הציבור הדתי והציבור החרדי שיוצאים נגד ההדרה וההפרדה. החברה החרדית אינה עשויה מקשה אחת; אין המדובר ב"גוש שחור" הומוגני שדעותיו ואורח חייו אחידים.⁶ בתוך החברה החרדית קיימים פלגים שונים וגישות מגוונות לדרישת ההפרדה. חלק לא מבוטל מן החרדים, גברים ונשים, רואה בדרישות ההפרדה הקצנה לא רצויה הפוגעת בנשים וגברים כאחד. רבים מבין המתנגדים להפרדה מבטאים את דעתם בצורה אנונימית מתוך חשש שייתפסו כפורשים מן הציבור.⁷ העיסוק התקשורתי בהפרדה ובהדרה העלה חלק מקולות אלה מעל לפני השטח. לא עוד טלפונים אנונימיים המבקשים לתמוך במאבק בלחישה אלא אמירות ברורות נגד תופעות פסולות אלו. כך, לצד ארגונים דוגמת "קולך" ו"אמונה" - ארגונים אורתודוקסיים המבקשים להיאבק משפטית וציבורית בתופעה - נשמעות אמירות של מנהיגים ומנהיגות ואישי ציבור בולטים בצינות הדתית ובמגזר החרדי. בין התבטאויות אלה ניתן למנות את התבטאויותיהם של הרב עובדיה יוסף, הרב דב ליפמן (כיום חבר כנסת מ"יש עתיד"), והרב מנחם פרום ז"ל. בבחירות האחרונות שהתקיימו סמוך להופעת דו"ח זה היינו עדות לקולות של נשים חרדיות אשר קראו לחברותיהן לא לבחור כל עוד הן אינן יכולות להיבחר. הן אף פתחו לשם כך קבוצה בפייסבוק בשם "לא נבחרות לא בחרות". התבטאויות אלה הן עדות לכך שרבות ורבים במגזר החרדי מתנגדים לתופעת ההפרדה וההדרה וחפצים בהגבלתה על ידי המדינה ומוסדות רשמיים אחרים.

מהדו"ח עולה כי לא רק שלא ניתן להגדיר את הדרישה להפרדה כמאפיינת את החברה החרדית בכללותה, אלא גם לא ניתן לחלק את המרחב הציבורי הישראלי באופן דיכוטומי למרחב השייך באופן מובהק לאוכלוסייה החרדית ולמרחב השייך לחברה הכללית. ניסיון קווי האוטובוס הנפרדים המחיש, כי לא ניתן לחלק את הערים או את הארץ לאזורים המשרתים אוכלוסייה שמעוניינת בהפרדה באופן מובהק, אם אוכלוסייה שכזו קיימת כלל. הדבר נכון אף ביחס למרפאות הנמצאות

⁶ בעניין זה ראו: **חרדים בישראל השתלבות בלא טמיעה** (עמנואל סיוון וקיימי קפלן עורכים, מכון ון ליה, הוצאת הקיבוץ המאוחד), 224, 276.

⁷ **הוועדה לבדיקת הסדרי ההסעה בתחבורה ציבורית בקווים המשמשים את המגזר החרדי דו"ח מסכם** (2009) סעיף 23 ה'

בשכונות בעלות צביון חרדי, אך משרתות אוכלוסייה מגוונת. בהקשר זה, קיימת סכנת "המדרון החלקלק": הפרדה אשר תחילה היתה מתוחמת לקווים הנוסעים בשכונות חרדיות מובהקות התפשטה עד מהרה לשכונות מעורבות ולמרחבים ציבוריים כלליים מובהקים, כמו צה"ל, המשלב בתוכו חלקים רבים באוכלוסייה, שתופעת ההדרה אך הולכת ומתרחבת בין שורותיו.

על רקע זה יש לדחות כל ניסיון לייצר מרחבים נפרדים ומתוחמים לחרדים ולחילונים ולבצע חלוקה דיכוטומית של שכונות שמסומנות כ"חרדיות", בהן יונהג משטר הפרדה, לעומת שכונות שיוגדרו "חילוניות" ובהן לא תותר הפרדה. מרחב ציבורי במדינה ליברלית צריך לשקף את הערכים הכלליים המשותפים של חירות ושוויון ולכן עליו להיות נגיש לכולם/ן בצורה שווה. מהדוגמאות שמובאות בדו"ח זה עולה כי אין המדובר במנהגים דתיים או תרבותיים המתקיימים בדל"ת אמותיה של הקהילה החרדית בלבד, אלא בשירותים יסודיים שכל אזרח ואזרחית נזקקים להם, ההופכים להיות נפרדים או שנכפות בהם דרישות צניעות בלבוש או בהגבלת נראותן של נשים. עלינו לאפשר מרחב ציבורי משותף אחד, מכבד, שוויוני ודמוקרטי.

עיקרון זה נכון גם לגבי הצבא. בחודשים האחרונים נושא השוויון בנטל עלה על סדר היום הציבורי והפוליטי, ואף קיבל ביטוי בהסכמים הקואליציוניים של הממשלה החדשה שקמה. ועדת פלסנר, אשר דנה בנושא קודם לכן, המליצה על שורה של צעדים המאפשרים לחרדים "מסלול חיול מגדרי" ו"סביבה מוגנת מנשים". זהו ביטוי הדרה קשה, המעלה חשש ממשי להדרת נשים והפלייתן באופן גורף בצבא לצורך שילוב חרדים בצה"ל. כשם שלא ניתן לחלק את המרחב הציבורי, כך לא ניתן לחלק את צבא העם, לכזה המעניק שוויון לנשים ואחר המדיר אותן. בדו"ח זה מוצגת שורה של ביטויי הדרת נשים בצה"ל עקב הימנעות מפגיעה ברגשות דתיים של המתגייסים החרדים. המגמה המסתמנת היא של הטלת העלות של כניסת חרדים במספרים גדלים לצה"ל, על גבן של נשים צעירות, אשר רגליהן ידחקו ממגוון תפקידים, לרבות תפקידים פיקודיים, על מנת לאפשר לחרדים שירות נטול נשים. לא ייתכן שבשם הרצון לשלב חרדים בצבא, ייאלצו נשים לוותר על ההישגים שהושגו בשילוב נשים בצה"ל. הניסיון הצבאי הוא הניסיון הראשון של צעירות וצעירים בישראל בעולם המבוגרים. להתנסות זו משמעות בכניסתם לעולם העבודה, הן מבחינת הניסיון שרכשו והן מבחינת הסטנדרטים להם הורגלו, ולכן לא ניתן להמעיט בחשיבות העמידה על שילוב מלא של נשים בצבא גם נוכח כניסת

חרדים במספרים משמעותיים לצה"ל. הדרת נשים בצה"ל דוגמת יצירת סביבה "מוגנת מנשים" היא מסר חמור לנשים, לפיו עצם נוכחותן משפיעה לרעה, וכמו כן יש בכך פגיעה חמורה בזכותן לשוויון במרחב הציבורי.

מגמה נוספת העולה מדו"ח זה נוגעת לגישתן של הרשויות המקומיות לתופעת ההפרדה. נראה כי רשויות מקומיות רבות - כשהבולטת שבהן היא עדיין עריית ירושלים - תופסות את הציבור החרדי כמקשה אחת, ונקודת המוצא שלהן היא כי הציבור החרדי מעוניין בהפרדה. על כן, כל אירוע המיועד או מתקיים בשיתוף ציבור זה מצריך הפרדה ואף הדרה מוחלטת של נשים, ללא בחינה של דרישת הפרדה על פי התבחינים הקבועים בחוק. שנת תשע"ב היתה שנת סיום הש"ס (סיום לימוד התלמוד הבבלי, אירוע הקורה אחת לשבע שנים). אירועי סיום הש"ס נחגגו בציבור החרדי ברוב עם ובהוצאה ציבורית של מיליוני שקלים ברחבי הארץ. באיצטדיון טדי נערך אירוע שהושקעו בו 800,000 שקלים מתקציבה של עיריית ירושלים והשתתפו בו 10,000 גברים. נשים לא יכלו להשתתף באירוע זה. בשכונות החרדיות הוצבו מסכים, על מנת שנשים יוכלו לצפות באירוע מרחוק. העירייה התעלמה מתפקידן של הנשים בחברה החרדית המאפשר את לימוד הש"ס על ידי הגברים, ומן העובדה שנשים נוטלות חלק בדרך כלל בשמחות קהילתיות ולכן אין לגרוע את מקומן גם מזו. העירייה הניחה הנחה מקדמית ולפיה כל הגברים למדו ואף סיימו את הש"ס (!) ולכן האירוע פתוח עבורם, ואילו הנשים באופן קטיגורי לא.

העלאת הנושא לסדר היום הציבורי הינה צעד משמעותי בדרך להתמודדות עם תופעת ההפרדה וההדרה. ואולם, אין להסתפק בגינויים שאין מאחוריהם פעולה ממשלתית תקיפה, שמטרתה מיגור התופעה. בשנת 2012 פעל צוות בין-משרדי לטיפול בהדרת נשים, אשר הוקם על ידי הממשלה ובראשו עמדה השרה לימור לבנת, יו"ר ועדת השרים לקידום מעמד האישה. עבודת הצוות הבין-משרדי הובילה לפרסומו של חוזר מנכ"ל המשרד לשירותי דת, שכולל הוראה להסיר שלטי הפרדה מבתי עלמין והדגשה של חובת החברות קדישא באשר הן לאפשר לנשים להספיד את יקיריהן, ללוות את המת, ולהימנע מלהדיר נשים. על פי הנחיית הצוות הבין-משרדי, הוקם במשרד התחבורה מוקד לתלונות בגין הפרדה באוטובוסים, וכן יצא חוזר מנכ"ל המפרט את חובת הנהגים במקרה של פגיעה בזכויות נוסעות. בינתיים נודע לנו כי המוקד הפסיק לפעול. נוסף לכך, הקים היועץ המשפטי לממשלה צוות מיוחד במשרד המשפטים בראשות עו"ד שרית דנה, אשר פרסם דוח מקיף המכיל המלצות בדבר הטיפול בהדרת נשים. מסקנות הדו"ח הוגשו בחלוף 16

חודשים מהקמת הצוות והן חד משמעיות ומחייבות מניעת הדרת נשים. טרם החלה אכיפה משמעותית של ההמלצות. למיגור תופעת הפרדה וההדרה דרושים צעדים ממשלתיים נחרצים וארוכי טווח, ומדיניות ברורה וקשיחה שתיצור תמריץ שלילי להצבת דרישות הפרדה ולנקיטה בפעולות המדירות נשים. צעדים כאלה ראוי שיכללו, כפי שהצענו בעבר, הקמת מוקדי תלונות לנשים שנפגעו מהפרדה או הדרה ובירור מהיר של תלונות אלה, נקיטת צעדים משמעותיים ופוליטיים נגד מבצעי ההפרדה או ההדרה, הפחתת מימון ציבורי לגופים אשר נוקטים פרקטיקות של הפרדה או הדרה, הדרכת עובדי ממשלה ועירייה בנוגע לאי-החוקיות שבהפרדה ובהדרה ולצורך לתת מענה תקיף במקרה שדרישה כזו מועלית. עד שלא תתגבש מדיניות ממשלתית ברורה ויגובשו קווים אדומים בנושא, תמשיך תופעת ההפרדה להתרחב, בצד הלחץ של פלגים חרדיים על מקבלי החלטות ופוליטיקאים. פירוט של המלצות המדיניות נמצאות בחלקו האחרון של הדו"ח.

מטרתו של הדו"ח הנוכחי הינה אפוא לתעד את גילויי הדרת הנשים בשנה החולפת, להצביע על מגמות בתחום, ולהאיר את התופעה והדרך שבה היא מונהגת. מטרה נוספת היא לעורר דיון ציבורי ביקורתי שיבחן את המחיר שמשלמות נשים בתמורה לרצון לשלב את האוכלוסייה החרדית ב"טריטוריות" שהיו עד כה נטולות חרדים. כך, מובאות בדו"ח דעות בעד ונגד שילוב חרדים בלימודים באקדמיה ובצבא, בראי הדרישה להפרדה בין נשים וגברים העולה כחלק בלתי נפרד מנסינות שילוב אלו. מטרה נוספת של הדו"ח הינה להציע קווי מדיניות אשר יתאימו לאופייה היהודי והדמוקרטי של המדינה, ויעלו בקנה אחד עם הדין הישראלי והבינלאומי.

דו"ח זה מציג:

1. ממצאים מן השטח בעניין הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים. הממצאים מחולקים על פי סוג ההפרדה או ההדרה לקטגוריות הבאות: הפרדה בין נשים וגברים במרחב הציבורי; איסור הופעת נשים ושירת נשים; הדרת נשים מתפקידים בצה"ל; העלמת נשים מהמרחב הציבורי; הצבת דרישות צניעות. במסגרת זאת אף מובאים מאמרי דעה שונים הבוחנים את יוזמות ההפרדה בין נשים וגברים כחלק ממדיניות שילוב חרדים בהיקף משמעותי בצבא ובלמודים אקדמיים.

2. ניתוח של הדרישה הדתית היהודית להפרדה מגדרית ומקומה של האישה במרחב הציבורי על פי מקורות יהודיים. מטרתו של פרק זה היא לספק דרך

פרשנות ראויה למקורות, המראה כי הדרישה להפרדה אינה נתמכת בהכרח במקורות היהודיים, וכי ניתן למצוא מקורות ופרשנות המצדדים במתן מקום ראוי לנשים ולגברים במרחב הציבורי של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.

3. ניתוח משפטי באשר לדרישת ההפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי על פי החוק הישראלי והחוק הבינלאומי.

4. המלצות לדרכי התמודדות עם דרישות של הפרדה והדרה במרחב הציבורי מתוך מטרה לעגן מרחב ציבורי שוויוני ומשותף לכולם/ן, תוך כיבוד השונות, החירות והחופש לדת ומדת לכל אחת ואחד.

א. ממצאים עובדתיים

הפרדה במקומות בהם ניתן שירות לציבור

1. הפרדה באוטובוסים

■ **תום שנת הבדיקה על פי פסק הדין בעניין ההפרדה המגדרית בתחבורה הציבורית (בג"ץ 746/07)⁸**

כזכור, בתאריך 05.01.11 נתן בית משפט העליון את פסק דינו בעניין ההפרדה המגדרית בתחבורה הציבורית בעתירה שהגיש המרכז הרפורמי, וקבע כי כל הסדר המחייב הפרדה בין נשים וגברים בתחבורה הציבורית אינו עולה בקנה אחד עם הוראות החוק במדינת ישראל.⁹ בג"ץ קבע בפסק הדין תקופת בדיקה של שנה ש"נועדה לבחון אם ההסדרים המכוונים והכופים, על גילויי האלימות שבצדם, פוחתים".¹⁰ תקופת הבדיקה החלה 30 יום לאחר מתן פסק הדין ונמשכה למעלה משנה.

⁸ בג"ץ 746/07 נעמי רגן נ' משרד התחבורה טרם פורסם.

⁹ ראו דוח מודרות למהדרין, הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי, 2010, עמ' 5.

¹⁰ ראו בג"ץ 746/07 סעיף מב

בתאריך 12.09.12, עם סיומה של תקופת הבדיקה, הודיע משרד התחבורה למרכז הרפורמי לדת ומדינה את מסקנות משרדו: שנת הבדיקה הביאה את משרד התחבורה לכלל מסקנה כי "לא ניתן להצביע על קשר ישיר בין פתיחת הדלתות האחוריות לעליית נוסעים לבין נוהגי הישיבה הנהוגים על ידי המגזר החרדי". אי לכך, ומשום שהמשרד החליט להורות ממילא על פתיחת כל דלתות האוטובוס לעליית נוסעים באוטובוסים שיותקנו בהם מכוונות כרטוס אוטומטיות, המליץ המשרד להשאיר את הדלתות האחוריות פתוחות. עוד החליט שר התחבורה כי מוקד התלונות הטלפוני אשר הוקם במסגרת שנת הבדיקה ימשיך לפעול ובקווים מסוימים עליהם התקבלו תלונות ממוקדות תיערך בקרה מיוחדת על ידי המשרד.

מבדיקות שביצע המרכז הרפורמי עולה כי בעוד שאין ספק שפתיחת הדלת האחורית לעליית נוסעים מתעלת באופן טבעי את הנשים החרדיות לכיוון המושבים האחוריים, גם בקווים שבהם נשים חרדיות עולות מהדלת הקדמית, הן ממשיכות ככלל אל עבר החלק האחורי. בדוח הצוות של משרד המשפטים אשר עסק בתופעת הדרת הנשים, נקבע כי יש לסגור את הדלת האחורית בכל הקווים שהיו בעבר קווי מהדרין לעליית נוסעים. יחד עם זאת, אך מובן הוא כי בקווים רבים עדיין נמשכת כפיית הפרדה, לאור העובדה שההסדר פעל שנים רבות באין מפריע, וקיצוניים בחברה החרדית ממשיכים לשמר אותו, וזאת בעיקר באמצעות משטור חברתי. אשר על כן, המרכז הרפורמי עורך מעקב בקווים אשר הוגדרו בעבר "קווי מהדרין" כדי לוודא שאכן לא נכפית בהם כל הפרדה אסורה בין גברים ונשים, שבאוטובוס תלויות מדבקות המורות כי זכות/ה של כל נוסע/ת לשבת היכן שת/יחפוץ, ושהנהגים/ות אינם פועלים/ות בשום אופן לאכיפת הפרדה מגדרית באוטובוסים ומסייעים/ות בשמירה על זכויותיהם/ן של הנוסעים/ות לבחור את מקום הישיבה.

על אף שבשנה האחרונה נראה כי קיימת הבנה רבה יותר בקרב הנהגים בדבר מחויבותם לסייע בשמירה על זכויותיהם/ן של הנוסעים/ות לבחור את מקום הישיבה, עדיין מתקבלות במרכז הרפורמי תלונות בדבר הפרדה מגדרית כפויה באוטובוסים ובמקרים אלה מסייע המרכז הרפורמי לנשים שנפגעו להגיש תלונות ותביעות לפיצוי נגד חברת האוטובוס והנהג. אשר על כן המרכז הרפורמי ממשיך לבצע פעולות ציבוריות ומשפטיות שנועדו לא רק לעקוב אחר המתרחש בקווים אלו ולתעדו אלא גם ללחוץ על משרד התחבורה וחברות התחבורה הציבורית להגביר

את הפיקוח נגד הפרדה מגדרית באוטובוסים ולנקוט צעדים פליליים ומשמעתיים במקרים מתאימים, עד להכחדתה המוחלטת של תופעה בלתי חוקית זו.

בין היתר המשיך המרכז הרפורמי להפעיל בשנה האחרונה את פרויקט "תופסות מקום", שבמסגרתו מתנדבות עולות על קווים שידוע כי מתקיימת בהם הפרדה בין נשים וגברים. המתנדבות מתיישבות בחלק הקדמי של האוטובוס על מנת "לשבור" את ההפרדה דה פקטו. מעדויות שקיבלנו מנשים חרדיות עולה כי עצם ישיבתן של נשים שאינן חרדיות בחלק הקדמי של האוטובוס מסייעת לנשים חרדיות המעוניינות לשבת בחלק הקדמי ונוסכת בהן אומץ לעשות כן. בדרך זו, אנו מבקשות להפסיק את ההפרדה שנכפית בפועל על נשים חרדיות בקווים שבעבר היו מוכרים כ"קווי מהדרין" וההפרדה נאכפה בהם כדבר שבשגרה.

מוריה שחם, סטודנטית מהחוג לספרות השוואתית באוניברסיטה העברית המתנדבת בפרויקט, מספרת:

לראשונה נתקלתי ב"תופסות מקום" כאשר ראיתי מודעה שהם פרסמו בקמפוס הר הצופים באוניברסיטה. המודעה הזמינה למפגש הידברות בנושא ההפרדה באוטובוסים, אבל לא הלכתי למפגש משום שכל העניין נראה היה לי תוקפני ומתפלמס מדי. לאחר זמן מה, דיברתי עם חברה שמתנדבת בפרויקט ובעקבות השיחה איתה, החלטתי לקחת חלק בפרויקט. דווקא משום שאני דתייה ומתגוררת בבית שמש ונוסעת בקווים האלה כדבר שבשגרה והדבר מפריע לי, דווקא משום כך יש לי מחויבות לפעול בנושא. כיום, אני הרכזת של פרויקט "תופסות מקום" בבית שמש.

בפעם הראשונה שעליתי על האוטובוס והתיישבתי בחלק הקדמי, פחדתי והייתי מלאת אדרנלין. חשבתי לעצמי שאולי זו טעות לעשות את זה. אבל לאט לאט התרגלתי. במהלך הנסיעות חוויתי כל מיני תגובות. פעם חבורה של גברים צעקו וקראו לי: "מה את שופטת אותנו ומחנכת אותנו?!", פעם אחרת, גבר חרדי דרש מהנהג לעצור ולהוריד אותי מהאוטובוס. קראו לעברי גם לא פעם: "פורץ גדר ישכנו נחש" (קהלת י', ח'), ושאלו אותי כמה פעמים למה אני עושה דווקא. ניסו לפנות אלי גם בצורה מנומסת ואדיבה, "בת ישראל היתה עוברת לאחורה", או קבוצה של נשים שהתארגנו ופינו לי מקום והזמינו אותי

לשבת איתן בחלק האחורי של האוטובוס. אני רוצה לומר שלא פעם הרגשתי שאני לא מנומסת, שאני מפריעה להם, היו לי קונפליקטים והתלבטויות - האם אני עושה את הדבר הנכון? אולם בסופו של דבר, הבנתי שהאידיאולוגיה והכיוון הם חשובים יותר מהתחושות של חוסר הנחת וההצטיירות כלא-מנומסת.

חשוב לי לדבר עם האנשים. פעם ניגשתי לקבוצה של נשים מאחור, ואמרתי להן שהן יכולות גם לשבת בקדמת האוטובוס. הן ענו לי שגם הן לא מאמינות בהפרדה הזאת, אך הן שומרות עליה משום שהן רוצות לכבד את הגברים, ובגלל דרך-ארץ הן מחויבות לכבד את המנהג הזה. אני חושבת שיש בזה ערך, לנסות לשנות תפיסת עולם, לאו דווקא בקרב הגורמים הקיצוניים אלא בקרב האנשים שחשים לא לגמרי נוח עם המציאות שנכפית עליהם ומפחדים להתנגד. אנחנו עוזרים להם ליצור מציאות שבה הדבר הוא רגיל וטבעי. שמעתי שמאז שהתחיל הפרויקט הדיווחים על ההטרדות וההצקות ירדו, חשוב מאוד שנמשיך. אסור לנו, דתיים וחילוניים, להסכים לצביון כזה שמקבל המרחב הציבורי שלנו.

נשים המעוניינות ליטול חלק בפרויקט מוזמנות לפנות למרכז.

■ פרסום מודעות התומכות בהסדרי הפרדה

מספר פעמים בשנה החולפת פורסמו בירושלים מודעות ברחובות בשכונות חרדיות (פאשקווילים) הקוראים לציבור להמשיך לשבת בהפרדה באוטובוסים כאשר הנשים מאחורה והגברים מקדימה. כך למשל בינואר 2012 פורסמה מודעה בזו הלשון:

"ע"פ הוראת רבנים שליט"א

נסיעה כהלכה

העם היהודי גאים עם שמירת התורה והמצוות

אנשים -> בחלק הקדמי

-> נשים בחלק הפנימי

ובנוסף נזכה גם לשמירה עליונה

והיה מחניך קדוש

כל כבודה בת מלך פנימה"

מודעה בנוסח זה פורסמה גם בתוככי אוטובוסים של אגד, למשל בקו 56 הנוסע מרמת שלמה למרכז העיר. בעקבות הפניות הורידו אגד והעירייה את המודעות.

■ כפיית הפרדה בין נשים לגברים באוטובוסים.

בפרק זה נציג אירועים של כפיית הפרדה בקווי האוטובוס שאירעו בשנת 2012:

"לא רוצה צרות"

בתאריך 16.07.12 עלו שתי נשים בקריית אתא על קו 998 של אגד הנוסע לבני-ברק. מיד עם עלייתן התבקשו הנשים על ידי הנהג לעבור אחורה, בנימוק שהנהג "לא רוצה צרות". כשהנשים שאלו מדוע הן אינן יכולות לשבת מקדימה השיב הנהג כי הן יכולות לשבת היכן שהן רוצות כל עוד הן מתנהגות בכבוד ולא "גורמות צרות". זמן קצר לאחר שהתחילה הנסיעה ניגש אחד הנוסעים לנהג והתלונן על שתי הנשים שיושבות בקדמת האוטובוס, והנהג ביקש מהן לעבור והסביר כי הן גורמות לו להרגיש שלא בנוח. תחילה סירבו הנשים לעבור ממקומן לאחר שנתבקשו לעבור אחורה מספר פעמים, ומאחר שלא היה באוטובוס כל שלט המורה כי זכותן לשבת בכל מקום שירצו, עברו הנשים לאחורי האוטובוס.¹¹

הנהג מתעלם מהתנכלויות נוסעים לנוסעת

בתאריך 10.8.12 ביקשה חיילת בת 19 לעלות על קו אגד שנוסע מהיישוב שוהם לכיוון ירושלים. על אף שאחד הנוסעים ניסה למנוע ממנה מלעלות בדלת הקדמית עלתה לבסוף החיילת לאוטובוס. לאחר עלייתה לאוטובוס התנכלו לה הנוסעים, העירו לה על לבושה (היא לא היתה לבושה במדים) והורו לה לעמוד בחלקו האחורי של האוטובוס. לדברי אמה של החיילת כל אותו הזמן לא סייע לה הנהג, על אף שהבחין במתרחש. בשל אווירת העוינות ששררה באוטובוס ירדה ממנו החיילת בטרם הגיעה למחוז חפצה. חברת אגד מסרה כי הנהג יוזמן לברור ויתר נהגי החברה יקבלו הדרכה כיצד לנהוג באירועים מסוג זה.¹²

דלת קדמית לגברים בלבד

בתאריך 05.11.12 ביקשה א' לעלות על אוטובוס סופרבוס מספר 11 ברח' הרב הרצוג בבית שמש, בדרכה לעבודה. כשעצר האוטובוס בתחנה סירב הנהג לפתוח

¹¹ את האירוע חוו שתי מתנדבות של המרכז באחת מהנסיעות שביצעו

¹² <http://www.iba.org.il/bet/bet.aspx?type=1&entity=864523>

את הדלת הקדמית וסימן לא' כי עליה לעלות לאוטובוס מהדלת האחורית. א' סימנה לנהג שבכוונתה לשלם ולכן ביקשה שיפתח את הדלת הקדמית, אך הוא סירב. לבסוף פתח הנהג את הדלת הקדמית, ייתכן משום שבתחנה עמדו גם מספר גברים שהמתינו לעלות לאוטובוס. כשעלתה א' לאוטובוס היא הבהירה לנהג כי הוא מחויב לפתוח לה את הדלת הקדמית כדי שתוכל לעלות לאוטובוס, אך הוא התווכח עימה וסירב לתת לה את פרטיו. המרכז הרפורמי סייע לא' להגיש תביעה לפיצוי לבית המשפט לתביעות קטנות נגד הנהג וחברת סופרבוס. התביעה עדיין תלויה ועומדת.

"אישה לא תשב לידי, זה אסור"

בתאריך 23.10.12 עלתה נ' על קו 480 בתחנה המרכזית בירושלים וביקשה לשבת באחד המושבים הקדמיים מאחורי הנהג. גבר חרדי שישב על הכיסא הקרוב לחלון, בצמוד לכיסא הפנוי שבו רצתה לשבת, החל לצעוק על נ' והתיישב כך שהוא תופס את שני הכסאות, תוך שהוא צווח "אישה לא תשב לידי, זה אסור". נ' לא ויתרה על מקום ישיבה ופנתה לנהג מספר פעמים בבקשה שיוורה לנוסע לפנות את הכיסא הפנוי, ושיעזור לה לממש את זכותה לשבת במקום שבחרה, אולם הנהג לא התייחס לקריאותיה ופשוט התעלם. לבסוף, אחרי כחמש דקות, אחד הנוסעים הציע לגבר החרדי לשבת לידי וכך הוא עשה, וכך יכלה נ' לשבת במקום שביקשה.

על אף שבאוטובוס הייתה מודבקת מדבקה ולפיה כל נוסע יכול לשבת באוטובוס היכן שיחפוץ וכי הטרדת נוסע בעניין מקומות ישיבה עלולה להוות עבירה פלילית, הנהג התעלם במכוון מההמולה והקריאות לעזרה. כאשר ביקשה נ' את פרטיו סרב בתחילה לתת לה אותם, ודיבר אליה בלעג וזלזול ואף איים להביאה למשטרה, דבר שנמנע מלעשות בסופו של דבר בסיוע המרכז הרפורמי נ' הגישה תביעה שעדיין תלויה ועומדת בבית המשפט.

■ פסיקות פיצויים בבית משפט לתביעות קטנות בגין הפרדה באוטובוסים

בפסק הדין בבג"ץ 746/07 נעמי רגן ואח' נ' משרד התחבורה נקבע כאמור כי אכיפת ההפרדה באוטובוסים היא בניגוד לחוק, וכי נהגים שיאכפו אותה או ימנעו מלהגן על נוסעות שהוטרו יהיו חשופים לתביעות נזיקיות. המרכז הרפורמי סייע לנפגעות להגיש תביעות קטנות בגין עוולה נזיקית על פי חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000.

פיצוי כספי לנערה שהנהג הורה לה לעבור לאחורי האוטובוס

בתאריך 22.9.11 עלתה א', תלמידת תיכון, על אוטובוס מספר 11 של חברת סופרבוס בבית שמש יחד עם מספר חברות ללימודים, בדרכה הביתה. קבוצת הבנות עלתה והתיישבה בחלקו הקדמי של האוטובוס. לאחר זמן מה, עלו לאוטובוס שני גברים חרדים וכיוון שלא היה מקום ישיבה בחלק הקדמי נעמדו ליד הבנות. בשלב זה, פנה נהג האוטובוס לא' וביקש ממנה ומחברותיה לעבור לחלק האחורי של האוטובוס, כדי ששני הגברים החרדים יוכלו לשבת בחלק הקדמי. למרות שחשו השפלה וכעס, א' וחברותיה לא הרגישו שביכולתן לסרב לבקשה מפורשת של הנהג, ולכן עברו לאחור. באותו יום פנו א' ואמה לחברת סופרבוס בתלונה טלפונית, ונמסר להן שייערך בירור עם הנהג. נוסף על כך הגישה א' באמצעות אמה, ובסיוע המרכז הרפורמי, תביעת פיצויים לבית המשפט לתביעות קטנות בבית שמש, על פי חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000. בפסק דין שניתן ב-5.7.12 קבע בית המשפט כי "מדובר במקרה של הפליה חמורה שהביאה עימה השפלה ופגיעה בכבודה".¹³ בנוגע לנהג קבע בית המשפט כי יש לראות בו אחראי באשר "לא זו בלבד שהנהג לא פעל להבטיח את זכויות הנוסעים כמתחייב הימנו אלא שתוך הפרה בוטה של זכות התובעת וחברותיה לשבת במקום לפי בחירתן, ביקש מהן לעבור לחלקו האחורי של האוטובוס".¹⁴ באשר לחברת סופרבוס קבע בית המשפט כי אף היא אחראית למעשים שעשה הנהג תוך כדי עבודתו.¹⁵

בית המשפט פסק לזכותה של א' פיצויים על סך 12,000 שקלים בתוספת הוצאות משפט בסך 1,000 שקלים.¹⁶ חברת סופרבוס ונהג האוטובוס ביקשו לערער על פסק הדין לבית המשפט המחוזי אך בקשתם נדחתה.¹⁷

¹³ ת"ק (בית שמש), 2917-10-11 אריאל מרסדן נ' חליל נגדי,

¹⁴ פסקה 18 לפסק הדין.

¹⁵ פסקה 21 לפסק הדין.

¹⁶ <http://www.mako.co.il/news-law/legal/Article-89bd8de8dc67831017.htm>; <http://www.mako.co.il/news-law/legal/Article-89bd8de8dc67831017.htm>

¹⁷ http://www.court.gov.il/BookReader/getbook.asp?path=%5C%5CIDCNFSV01%5Cid_rep ository2%5C465%5C788%5Cf77549b6c74a4b5fae0cb1a08a3fb261&OlvDataProto=file& Language=Hebrew&Hebrew=1&ReaderStyle=ILCourts&h=DAI170F9EC572F00DCB2-C1781A4504E8&OnePageMode=1

קו נפרד לחוף הים הנפרד בהרצליה

בתאריך 31.08.11 ביקשה ו' לעלות עם ידידה על קו 98 של חברת דן הנוסע מבני ברק לכיוון חוף הים בהרצליה. הקו פועל בחודשי הקיץ בלבד ויעדו הסופי הוא חוף הים הנפרד בהרצליה, שבו מונהגים ימי רחצה נפרדים לנשים ולגברים. כאשר הגיע האוטובוס לתחנה, הנהג פתח רק חצי דלת, פנה אל הגבר שהיה עם ו' ואמר לו כי רק הוא יכול לעלות לאוטובוס. כאשר התעקשה ו' לעלות לאוטובוס אמר לה הנהג: "מבחינתי לא אכפת לי, אבל להם [הנוסעים באוטובוס] זה מפריע". עוד אמר הנהג כי אם יתר הנוסעים שהיו באוטובוס יסכימו לכך שו' תעלה אז הנהג ירשה זאת, אולם הצעה זו לא צלחה. אישה חרדית שהיתה ליד ו' ביקשה אף היא לעלות לאוטובוס והנהג סירב.

קו 98 של חברת דן הוגדר על ידי החברה כקו מופרד, כאשר בימים שני, רביעי ושישי הוא מיועד לנסיעת גברים ובימים ראשון, שלישי וחמישי הוא מיועד לנסיעת נשים. ההפרדה צוינה במפורש בלוח הזמנים של הקו שפורסם באתר חברת דן במהלך חודשי הקיץ. משיחה טלפונית שקיימה ו' עם מוקד השירות של חברת דן נאמר לה כי היום שבו ביקשה לעלות על האוטובוס יועד לגברים בלבד.

בעקבות סירובו של נהג דן לאפשר לה לעלות לאוטובוס הגישה ו' תביעת פיצויים לבית המשפט לתביעות קטנות בתל-אביב יפו, בסיוע המרכז הרפורמי, על פי חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000. ב- 5.7.12 קיבל בית המשפט את תביעתה של ו' ופסק לטובתה סך של 3,000 שקלים.¹⁸

"תשאלו את כולם, פה זה קו מהדרין".

בתאריך 03.10.11 עלתה ע' על אוטובוס אגד מס' 56 בשכונת רמת שלמה בירושלים לכיוון מרכז העיר. האוטובוס היה ריק וע' התיישבה בחלקו הקדמי. לאחר שעבר מספר תחנות החל האוטובוס להתמלא. אז פנו לע' שתי נוסעות חרדיות וביקשו ממנה לעבור לחלקו האחורי של האוטובוס. מאחר שע' לא שעתה לבקשתן של שתי הנשים פנה אליה גם נוסע חרדי וביקש כי תעבור לאחור. משסירבה ע' לעשות כן דרש הבחור כי תשאל את הנהג מה עליה לעשות. ע' פנתה אל הנהג ושאלה אותו אם עליה לעבור לאחור. בתגובה השיב הנהג כי זהו "קו מהדרין". ע'

הפנתה את תשומת לבו של הנהג למדבקה התלויה באוטובוס, הקובעת שלכל נוסע ונוסעת הזכות לשבת בכל מקום פנוי, אולם הנהג עמד על כך שמדובר ב"קו מהדרין". כדי לחזק את דבריו הצביע הנהג על יתר הנוסעים והנוסעות באוטובוס שישבו בהפרדה ואמר, "תשאלו את כולם, פה זה קו מהדרין". הנוסע החרדי שביקש מע' לעבור ממקומה המשיך להטריד אותה לאורך הנסיעה. לאחר 20 דקות ירדה ע' מהאוטובוס.

ע' הגישה תלונה למשרד התחבורה ולחברת אגד ואף זומנה למסור עדות במחלקת החקירות של משרד התחבורה. בתשובתה של אגד לתלונה של ע' נכתב כי "ע"פ נהלי אגד לא קיימים קווי מהדרין וההפרדה בקווים אלו הינה וולונטרית בלבד. נהגי אגד מונחים לומר לכל נוסע הפונה אליהם שהוא רשאי לשבת בכל מקום שיחפוץ, אך אם לא שואלים אותם הם אינם מתערבים בסדרי הישיבה. בבירור שביצע הממונה על המשמעת בירושלים לרבות מול נהג האוטובוס, עולה כי גרסת הנהג שונה מגרסתה של ע'. לדבריו, הבהיר לה שהסדרי הישיבה הינם בין הנוסעים ואגד מאפשרת ולא מתערבת לאף צד".

ע' הגישה, בסיוע המרכז הרפורמי, תביעת פיצויים נגד חברת אגד לבית המשפט לתביעות קטנות בירושלים, על פי חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000. בתאריך 10.8.12 קיבל בית המשפט את תביעתה של ע' ופסק לטובתה סך של 8,000 שקלים.

נוסעים אשר סילקו אשה בצעקות לחלק האחורי של האוטובוס

בתאריך 28.03.11 הגיעה נ' לתחנה של קו 40 של חברת אגד בשדרות גולדה מאיר בירושלים. משהגיע האוטובוס הנהג סירב להעלות את נ' מהדלת הקדמית והחל לנסוע ולהתקדם מהתחנה עד שנעצר ופתח את הדלת האחורית לעליית הנוסעות. משעלתה לאוטובוס נוכחה נ' לדעת שהנוסעים והנוסעות בו ישובים/ות בהפרדה כך שהגברים יושבים בחלקו הקדמי של האוטובוס ואילו הנשים בחלקו האחורי. בעקבות המקרה פנתה נ' בתלונה לחברת אגד באמצעות אתר האינטרנט של החברה, אך לא זכתה לכל מענה.

במקרה נוסף שאירע בתאריך 10.08.11 עלתה נ' באותה התחנה על אוטובוס בקו 40, הפעם דרך הדלת הקדמית, ונעמדה ליד הנהג, אותו נהג אשר בנסיעתה הקודמת סירב לפתוח לה את הדלת הקדמית. נוסע שישב בשורה הראשונה של האוטובוס אמר לנ' כי מדובר בקו מהדרין והיא צריכה לשבת בחלק האחורי. אז

¹⁸ ת"ק 11-11-8558 קריידלין נ' דן חברה לתחבורה ציבורית תל-אביב יפו

התפתח ויכוח בין השניים במהלכו חזרה נ' ואמרה לנוסע כי הוא אינו יכול לקבוע לה היכן לשבת ואילו הוא צעק עליה בתגובה. הנוסע טען כי הוא "ילמד אותה" היכן היא צריכה לשבת וקם מכסאו מתוך מה שנראה ככוונה לגרום לנ' לעבור מקום בניגוד לרצונה. בשלב זה נזעק אחד הנוסעים להגן על נ' והתפתח קרב צעקות בחלקו הקדמי של האוטובוס, בסמוך לנהג. כל אותה העת לא עשה הנהג דבר, אלא אך מלמל בעדינות שעל כולם "להירגע". לאחר מקרה זה פנתה נ' שוב לחברת אגד בתלונה אך החברה דחתה את טענותיה.

בעקבות שני המקרים הללו הגישה נ' בסיוע המרכז הרפורמי תביעת פיצויים נגד חברת אגד לבית המשפט לתביעות קטנות בירושלים, על פי חוק איסור הפליה. במקביל להגשת התביעה הגישה נ' גם תלונה למשרד התחבורה. בפסק הדין שניתן בתביעתה של נ' קבעה הרשמת סיגל אלבו כי דין התביעה להידחות משום שני לא הרימה, לטענת הרשמת, "את נטל ההוכחה המוטל עליה להוכיח את גרסתה העובדתית הנטענת". הרשמת בחרה לבכר את גרסתו של נהג האוטובוס על פני גרסתה של נ', ואף קבעה כי עליה לשלם הוצאות משפט בסך 500 שקלים.

הרשמת התעלמה מכך שגם על פי גרסת הנהג, עולה כי התנהגותו עומדת בניגוד גמור לחוק, ואף בניגוד להנחיות של חברת אגד עצמה המחייבות נהג להתערב בכל מקרה של הטרדת נוסעת. עמדת המרכז הרפורמי היא כי היה על הנהג להבהיר חד-משמעית שלתובעת זכות לשבת בחלק הקדמי של האוטובוס ושהטרדתה היא עבירה פלילית. התערבותו של הנהג נדרשת על מנת להבטיח כי כל נוסעת תוכל לשבת היכן שתמצא באוטובוס וכנגד כל גילוי כפייה שכזה ולא רק כאשר מתרחש מעשה אלימות פיזית. לאור זאת פנינו למשרד התחבורה ולחברת אגד וביקשנו כי יבהירו לנהג האוטובוס ולחברת אגד כי התנהלות הנהג עומדת בניגוד לדין. בשל התחושה הקשה איתה נותרה נ' לאחר שבית המשפט לא האמין לגרסתה ואף פסק כנגדה הוצאות בחרה נ' שלא לערער על פסק הדין.

■ הפרדה בתחנות להנפקת רב-קו

בתאריך 5.7.11 עבר זוג חרדי ברח' יעקב מאיר בירושלים. משגילו בני הזוג כי במקום הוצבו שתי עמדות להנפקת כרטיסי רב-קו, ביקשו השניים להנפיק כרטיס ונעמדו בתור. כשהגיע תורו של הגבר הונפק עבורו כרטיס, אולם כאשר אשתו ביקשה להנפיק כרטיס, היא נענתה שבעמדות אלה לא ניתן שירות לנשים ועליה לפנות לעמדת הנשים ברח' ראשית חכמה הסמוך. האישה אכן פנתה לרח' ראשית חכמה,

שם הוצבה עמדה אחת בלבד, ולאחר המתנה ממושכת בתור זכתה לקבל את כרטיס הרב-קו.¹⁹ בעקבות פניית המרכז הרפורמי וארגון קולך - פורום נשים דתיות (אליו פנתה האישה לקבלת סיוע) למשרד התחבורה, הנחה משרד התחבורה את חברת סיטיפס להפסיק הנפקת כרטיסים תוך הפרדה בין נשים וגברים. נוסף על הפנייה למשרד התחבורה הגישה האישה, בסיוע המרכז הרפורמי, תביעה לפי חוק איסור הפליה לבית המשפט לתביעות קטנות בירושלים. פסק הדין שניתן בהסכמה ביום 5.6.12 פסק לטובת האישה 2,500 שקלים.

2. הפרדה בבתי הספד ובבתי עלמין

מזה זמן רב, מתקיימת בבתי הספד ובבתי עלמין ברחבי הארץ הפרדה בין גברים ונשים. פירוט אודותיה הופיע גם בדו"חות "מודרות למהדרין" הקודמים שסקרו את תופעות ההפרדה בשנים 2010 ו-2011.

להפרדה בבתי הספד ובבתי העלמין שלושה היבטים עיקריים: עמידה נפרדת של גברים ונשים ברחבת הספד, לעתים תוך הצבת מחיצה פיזית במקום ו/או שלטים המורים היכן מקומם של הגברים והיכן מקומן של הנשים; איסור על נשים לשאת הספד (איסור אשר עומד בניגוד מפורש לפסק דין משנת 2007 בעתירה שהוגשה נגד חברה קדישא פתח תקווה, אשר קבע כי אין למנוע מאישה להספיד); הפרדה בין נשים וגברים במהלך מסע ההלוויה אל חלקת הקבר, כאשר גברים בראש ונשים מאחור. במקרים קיצוניים נאסר על נשים ללוות את הגופה לקבר, ומתירים להן לגשת לקבר רק עם תום טקס ההלוויה.

חשוב לציין כי גם ללא דרישה מפורשת מצד איש החברה קדישא לעמידה נפרדת, עצם קיומם של השלטים מהווה ציווי של הפרדה בין גברים ונשים באופן שמונע ממשפחת הנפטר/ת ומכריו/ה להתנגד לה. מרבית הנוכחים/ות בהלוויות אשר נתקלו בדרישות הפרדה שלא לרצונם לא היו מסוגלים/ות להתנגד לדרישת ההפרדה, הן בשל המצב הרגשי בו היו שרויים/ות והן בשל הרצון להימנע מעימותים בנסיבות אלה.

יישובים שבהם קיימת הפרדה בבתי הספד ובבתי עלמין ו/או שלטים המורים על הפרדה: פתח-תקווה, שדרות, אשקלון, אופקים, נתניה, ירושלים, יבנה, טבריה, הרצליה, רחובות, אליכין, מגדל העמק, קריית גת וירוחם.

¹⁹ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4106124,00.html>

נושא הדרת הנשים וההפרדה בין נשים וגברים בבתי הספד ובבתי עלמין עמד גם על סדר יומו של הצוות הבין-משרדי למניעת הדרת נשים בראשות השרה לימור לבנת. בהמלצותיה של הוועדה נקבע כי המשרד לשירותי דת יפרסם חוזר מנכ"ל אשר יכיל הנחיות לחברות קדישא ולמועצות דתיות לאפשר לנשים לשאת הספדים וללכת אחרי ארון המת. כמו כן נקבע כי השר לשירותי דת יבקש ממועצת הרבנות הראשית לתת את פסיקתה החד-משמעית בנושא "מעמד נשים בטקסי קבורה".

בעקבות דיוני הצוות הבין-משרדי הוחלט כי אחד התנאים ברישיון לחברות קבורה יקבע כי הכפיפות ההלכתית בכל הנוגע לטקס הקבורה תהיה לרבנות הראשית בלבד (ולא לרב המקומי). קביעה זו הפנתה לפסיקה של הרב הראשי יונה מצגר, אשר ניתנה לפני זמן רב וקבעה כי מבחינה הלכתית טהורה אין איסור על נשים להספיד את המת.²⁰

פנינו למשרד לשירותי דת וביקשנו לא רק שחוזר המנכ"ל יפורסם במהרה אלא שיקבע גם כי תנאי לחידוש רישיון קבורה של חברה קבורה יהיה עמידתה בתנאי הדין אשר מחייבים מתן יחס שוויוני לנשים ולגברים וכי השלטים המורים על הפרדה בין נשים וגברים יוסרו מכלל בתי העלמין בארץ. בתאריך 3.3.13 קיימה השרה לימור לבנת, יו"ר ועדת השרים לענייני מעמד האישה וראש הצוות הבין-משרדי אשר עסק בהדרת נשים, ישיבה נוספת שבה הודיעה כי מנכ"ל המשרד לענייני דתות פירסם חוזר בתאריך 27.2.13 בעניין טקס ההלוויה. בחוזר נקבעו הדברים הבאים:²¹

- חברות הקדישא יאפשרו לנשים לשאת הספד בכל מקום ברחבי בית הקברות שבו נערכים הספדים, אלא אם כן למשפחת הנפטר יש התנגדות לכך.
- חברות הקדישא יאפשרו לנשים ללוות את הנפטר, זולת אם הביעה המשפחה רצונה המפורש לנהוג אחרת.
- לא תתקיים הפרדה בין נשים לגברים במהלך טקס ההלוויה על שלביו השונים. לא יוצבו שלטים המורים על הפרדה או מחסומים כלשהם קבועים או ארעיים;

²⁰ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4170889,00.html>; <http://www.kipa.co.il/now/48664.html>; <http://news.nana10.co.il/Article?ArticleID=902878>; <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4170889,00.html>

²¹ חוזר מנכ"ל המשרד לענייני דתות מיום 27.2.13 שכותרתו "חוזר מנכ"ל בענין טקס ההלוויה". נמצא באתר המשרד לשירותי דת.

רק במקרים שבהם המשפחה הביעה את רצונה כי חלקים מההלוויה או כולה ייערכו בנפרד, רשאית החברה קדישא לסייע למשפחה לכוון את הציבור לכך.

- חברה קדישא אשר תפעל שלא בהתאם לכללים, יינקטו נגדה צעדים ואף ניתן לשלול את רישיונה.

המרכז הרפורמי ממשיך לעקוב אחרי יישום ההנחיות הללו ובפרט אחרי הסרת שלטי הפרדה הקבועים בבתי עלמין רבים ברחבי הארץ. לתלונות בעניין ניתן לפנות למרכז.

מקרים פרטניים של הדרה בבתי עלמין

■ פתח תקווה, נשים מחוץ לגדר: "שמרו על הצניעות"

בחודש פברואר 2012 נפטר סבו של מ', אב ל-5 בנות. במהלך טקס ההלוויה, שנערכה בפתח תקווה, הוצאה גופתו של הסב אל עבר רחבת ההלוויות. הנשים, ובהן בנותיו של המנוח, נתבקשו לעמוד מחוץ לגדר. בזמן הצעדה לעבר הקבר לא הורשו הנשים ללכת עם הגברים. לאחר התפילות המקובלות החל הרב שערך את הטקס לשאת דברים על צניעותה של האישה היהודית: "אבקש את הקשבת הציבור הנשי שנמצא פה, כמו שאתן בחורף לבושות באופן צנוע בגלל הקור, כך גם בקיץ אתן צריכות להיות... בגלל שאתן צנועות בחורף יש לנו השנה שנה רוויה גשמים, שמרו על צניעות".²²

■ שדרות, "נשמתי לא תגיע למנוחה"

בתאריך 4.1.12 פורסם בעיתון "ידיעות אחרונות" מאמר המתאר הלוויה שנערכה בבית העלמין בעיר שדרות מספר חודשים קודם לכן. בבית העלמין ניצבת מחיצת הפרדה בין גברים ונשים בסוכת ההספדים. רק גברים הורשו להספיד את הנפטר, ובמהלך ההלוויה ביקש נציג החברה קדישא במערכת הכריזה של בית העלמין כי הנשים יישארו במקומותיהן משום שרק הגברים מורשים ללוות את הנפטר. הכרוז הורה לנשים לקום רק אחרי שאחרון הגברים יעזוב את הסככה. עוד הוסיף הכרוז

²² <http://www.facebook.com/muli.holtzman/posts/10150638453049083>

כי אם הנשים יליו את הנפטרת היא לא תגיע לגן-עדן, "נשמתה לא תגיע למנוחה",²³ וצפויים לה "חיבוטי קבר".²³

■ אשקלון, גברים מימין ונשים משמאל

בחודש אוקטובר 2011 נפטרה בפתאומיות אמו של ג'. היא הובאה למנוחות ב-1.11.11 בבית העלמין שבאשקלון. עוד טרם החלו ההספדים, ביקש הרב שניהל את הטקס מטעם חברה קדישא מהגברים לעמוד בצד ימין ומהנשים לעמוד בצד שמאל על מנת ליצור הפרדה בין נשים וגברים. זאת, מבלי לשאול לדעת או רצון המשפחה. נוכח רגישות המעמד ועל אף שחשו כי דרישה זו מנוגדת להשקפת עולמם, נענו הנוכחים/ות לדרישה. בסוף חודש ינואר 2012 פנה ג' במכתב למר אלי יפרח, מנהל חברה קדישא אשקלון. מר יפרח יצר קשר טלפוני עם ג' ואמר שהוא אינו מבין מדוע לא ביקש ג' ממי שניהל את הטקס שלא לקיימו בהפרדה. ברור כי החובה מוטלת על החברה קדישא שלא לכפות הפרדה על הנוכחים/ות בהלוויה, ואין לדרוש מהמשפחה הנמצאת במצב אבל רגיש להתנגד להפרדה.

■ אופקים, "השטן מקטרג מלמעלה כשהוא רואה נשים עומדות ליד הקבר"

בחודש פברואר 2012 נפטר סבה של ס'. בבוקר בו אמורה היתה להתקיים ההלוויה נפגשה דודתה של ס' עם נציג חברה קדישא אופקים בבית העלמין בעיר, שבו עתיד היה המנוח להיקבר. במהלך הפגישה נאמר לדודתה של ס' כי כמקובל בבית העלמין באופקים הנשים שיגיעו להלוויה לא ישתתפו במסע ההלוויה אלא יישארו מעבר לקו הכוהנים. דודתה של ס' הביעה את התנגדותה ובמהלך הוויכוח בינה ובין נציג החברה קדישא אמר הנציג כי "השטן מקטרג מלמעלה כשהוא רואה נשים עומדות ליד הקבר". לבסוף סוכם כי נשים יוכלו ללוות את הנפטר.

בתחילת ההלוויה, כאשר נישאו הספדים, חצצה גדר הפרדה בין קהל הנשים והגברים. אף על פי שלכאורה ניאותה החברה קדישא לאפשר לנשים ללוות את הנפטר, הרי שבהלוויה עצמה נראה היה כי הרב פעל על מנת למנוע מהנשים מלהשתתף. בתום ההספדים הרב שניהל את הטקס מיהר לצאת לכיוון הקבר עם האלונקה שעליה גופת הנפטר. הגברים, שאזור ההספד שלהם היה קרוב יותר

לשביל היוצא אל הקבר, מיהרו בעקבותיו. עד שהגיעו הנשים לקבר נשמנה כבר גופת המנוח בקבר.

■ אופקים, בת לא תישא דברי הספד על אביה ונשים יליו את המת לקבורה אחרי הגברים

בראשית 2011 נפטר אביה של ר'. במהלך חייו ביקש האב כי ר' תדבר בשמו ותישא דברים בהזדמנויות שונות. לאחר פטירתו, היה ברור לר' כי תישא דברים בהלווייתו על אף שבסערת הרגשות שבה הייתה נתונה מלאכת הכתיבה הייתה קשה. לבסוף, אזרה כוחות והכינה דברי הספד על אביה, בשם כל המשפחה. כשהגיעה עת ההלוויה התאספו בני משפחה וחברים בבית העלמין באופקים. משהגיעו לבית העלמין נתבקשו באי ההלוויה לעמוד בנפרד נשים וגברים. כאשר ביקשה ר' לשאת דברים נאמר לה על ידי נציג חברה קדישא כי אינה יכולה לשאת דברים. תחת זאת, הוצע לגבר מהמשפחה לשאת דברים. כשעמדה ר' על כך שהיא תהיה זאת אשר תישא דברים, הציע נציג חברה קדישא כי הוא יקריא את הדברים שכתבה היא. למרות התעקשותה עמד נציג החברה קדישא בסירובו. בשל המצב הרגשי שבו היתה שרויה נכנעה ר' לתכתיב מפלה זה. במהלך מסע ההלוויה, הגברים הלכו בראש השיירה שליוותה את הנפטר, והנשים נדרשו ללכת מאחור. אחותה של ר', שהיתה בחלק הקדמי, נדרשה ללכת לאחור.

ר' הגישה, בסיוע המרכז הרפורמי, תביעת פיצויים נגד חברה קדישא אופקים לבית המשפט לתביעות קטנות באופקים, על פי חוק איסור הפליה. בתאריך 15.6.12 קיבל בית המשפט את תביעתה של ר' ופסק לטובתה סך של 31,900 שקלים.²⁴ כבוד השופט עמית כהן כתב בפסק הדין כי:

"לא זה המקרה בו ניתן למחול לנתבעת על העוול שגרמה לתובעת. מדובר בעוול שאינו ניתן לתיקון והתובעת, כפי עדותה, תישא עד יומה האחרון את תחושת ההחמצה שנגרמה לה מכך שלא יכולה היתה להיפרד כאות מאביה המנוח"²⁵

²⁴ כתבה במקור ראשון; <http://www.ifat.com/VT/Item.aspx?ID=4049563>; <http://www.ifat.com/VT/Item.aspx?ID=4046920>

²⁵ ת"ק (באר שבע) 33424-02-12 דוידאן מיכאלי נ' חברה קדישא,

²³ <http://www.masorti.org.il/page.php?pagelid=758>

בתאריך 14.1.11 נערכה בבית העלמין של שיכון ותיקים בנתניה הלווייתו של חברה הקרוב של ס'. כאשר התאספו בני המשפחה והחברים של המנוח ברחבת בית ההספד, נדהמו לגלות כי במרכז הרחבה מונחות אדניות גדולות, המהוות מחיצה המחלקת את הרחבה לשני חלקים. עם תחילת הטקס ניגש הרב, שניהל את הטקס מטעם החברה קדישא, למיקרופון ולתדהמת כל הנוכחים ביקש מגברים לעמוד בצד אחד של המחיצה ומהנשים לעמוד בצד השני. על אף התנגדותם של רבים ממשתתפי הלוויה לדרישה מפלה זו, נמנעו הנוכחים/ות מלהקים מהומה נוכח רגישות המעמד, ומילאו בליט ברירה אחר הוראות הרב. ס' עצמה נאלצה לגשת לצד המיועד לנשים, ובשל כך הופרדה ממכרים שבאה עימם הלוויה.

בביקור חוזר שערכה ס' בבית הקברות גילתה כי במקום מוצבים שלטים המורים על הפרדה בין גברים ונשים. בצד אחד של הרחבה מוצב השלט "גברים" ובצד השני "נשים".²⁶

ס' הגישה, בסיוע המרכז הרפורמי, תביעה על פי חוק איסור הפליה לבית המשפט לתביעות קטנות בנתניה נגד חברה קדישא נתניה. בכתב ההגנה טענה החברה קדישא לעניין בקשתו של הרב בתחילת הטקס שבגברים ונשים יעמדו בנפרד, כי "בקשות אלו הונהגו עקב בקשות חוזרות ונשנות של הציבור המבקש להקפיד על כך, ואין בהן משום הפליה אסורה על פי כל דין". בתאריך 14.11.12 התקיים דיון בתביעה של ס'. במהלך הדיון טען נציג החברה קדישא כי קיימת תפילה מסוימת שבמהלכה יש חובה הלכתית לשמור על הפרדה. ביתר חלקי הלוויה חברה קדישא שומרת על נוהג בן מאות שנים של הפרדה בין נשים וגברים. עוד נטען, כי על מנת למנוע טענת הפליה מקפידה חברה קדישא על כך שפעם יעמדו הגברים בצד שמאל והנשים בצד ימין ופעם להפך. למותר לציין כי זוהי טענה מגוחכת. הפליה אינה נובעת מהעובדה שנשים או גברים נדרשים לעמוד בצד מסוים. עצם ההפרדה המגדרית היא הפליה. בתום הדיון החליטה הרשמת להעביר את התיק לבית המשפט השלום. במסגרת התנהלותו של התיק בבית המשפט השלום מבקש המרכז הרפורמי לא רק לפצות את ס' כי אם גם להורות לחברה קדישא להסיר את שלטי ההפרדה המצויים במקום.

3. הפרדה בקופות חולים

מזה מספר שנים מפעילות קופות החולים כללית, מאוחדת ולאומית מרפאות שבהן נהוגה הפרדה בין נשים וגברים, ומוחלות בהן דרישות ללבוש צנוע.

עוד בשנת 2007 החל המרכז הרפורמי לנהל תכתובת עם קופות החולים כללית ומאוחדת לגבי מרפאות בבית שמש, אשר מתקיימת בהן הפרדה. קופת חולים כללית אישרה כי בבית שמש מופעלת מרפאה לאוכלוסייה החרדית שבה קיימת הפרדה, וכי מדובר בשירות ייחודי המיועד לתושבים החרדים ומותאם לצורכיהם הייחודיים. קופת חולים כללית טענה כי ההפרדה לא נעשית באופן מפלה אלא "מתוך כבוד לציבור הנשים המעוניינות, על פי בחירתן, בשירותי רפואה ללא נוכחות גברים מזה, ולציבור הגברים המעוניינין בשירותי רפואה ללא נוכחות נשים מזה". המכתב המשיך ופירט את זכותו/ה של מטופל/ת לקבל שירות רפואי ללא נוכחות בני/בנות המין השני. יש לזכור כי בפנייתנו התרענו בגין הפרדה **בחדרי ההמתנה** שבהם לא ניתן כל שירות רפואי, ולא בחדרי הטיפולים, ומכאן שאין כל משמעות לשיקולי פרטיות וצנעת הגוף. לטעמה של קופת חולים, כפי שעולה ממכתב התשובה, דווקא גישה המבקשת לפעול בהתאם להוראות הדין ולאסור הפרדה בין נשים וגברים והצבת דרישות צניעות היא דרישה כופה ובלתי סובלנית, ולא להפך.

קופת חולים מאוחדת אישרה אף היא את קיומן של מרפאות שבהן אזורי המתנה נפרדים לגברים ולנשים, וטענה כי העניין מוסדר ומקובל על הציבור ולא נעשה מתוך הפליה אלא מתוך צניעות ובעיות נידה. פרט לתגובות אלו משנת 2011 לא נתקבלו תשובות נוספות מקופות החולים מאוחדת וכללית לפנייתנו.

היועצת המשפטית של קופת חולים לאומית השיבה כי הקופה מפעילה במחוז ירושלים שלוש מרפאות שבהן ניתנת אפשרות להמתנה נפרדת למעוניינים (לצד אזורי המתנה מעורבים) מבלי לאכוף הסדר זה וכי הקופה אינה מחייבת את עובדיה או מבקריה בנומרות לבוש כלשהו.

בפניותינו לקופות החולים ולמשרד הבריאות הדגשנו כי הפעלת סניפי קופת חולים או כל שירות ממלכתי אחר, תוך הנהגת הפרדה בין גברים ונשים או הצבת דרישות לבוש מחמירות, עומדת בניגוד ברור לדין ולפסיקה ויש להפסיקן לאלתר. דרישה זו כוללת את הסרתם של כל השלטים המורים על הפרדה מגדרית או על דרישות לבוש צנוע ("תקנון צניעות") במרפאות. יש לזכור כי עצם קיומם של שלטים המורים על

²⁶ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4073320,00.html> news/education/1.1601058
<http://www.haaretz.co.il>

כניסות נפרדות, אזורי המתנה נפרדים ולבוש צנוע של המשתמשים בשירותי הקופה הינו בלתי חוקי, בהיותו מפלה ופוגע בכבודם של הנזקקים לשירותי הקופה.

עד לכתיבת שורות אלו לא התקבלה כל תגובה מאת משרד הבריאות לנושא.

צוות הוועדה הבין-משרדית שהקימה השרה לימור לבנת לא דן בנושא ההפרדה בקופות החולים מפאת העדר זמן, זאת על אף דרישות שהועלו, בין השאר על ידי המרכז הרפורמי, שהיה שותף לדיוני הוועדה.

צוות שהקים היועץ המשפטי לממשלה לבחינת נושא הדרת הנשים וההפרדה בין נשים וגברים במקומות ציבוריים קבע בהמלצותיו הסופיות כי יש להסיר את כל שלטי ההפרדה מסניפי קופות חולים וכי המדובר בהפרדה אסורה על פי דין. המרכז הרפורמי העיר על מסקנות הצוות המשרדי כי יש להורות גם על הסרת שלטים המתנים מתן שירות רפואי בדרישות לבוש צנוע. להלן פירוט של סניפים שבהם מתקיימת הפרדה בין נשים לגברים או מוצבים שלטי צניעות או נאכפים תקנוני צניעות.

■ סניפי קופת חולים מאוחדת בבית שמש

• **סניף חפציבה** - בסניף מוצב שלט: "נא להתחשב ברגשות התושבים ולהופיע בלבוש צנוע". כמו כן קיימים אזורי המתנה נפרדים לנשים ולגברים וממ"ד נפרד.

• **סניף נחלה ומנוחה** - בסניף מוצב שלט: "מרפאה זו משרתת את הציבור החרדי. נודה לכם על כיבוד רגשות ציבור זה. נא להגיע למרפאה בלבוש צנוע". כמו כן קיים אזור המתנה נפרד לגברים.

• **סניף רמת נוף** - בסניף מוצב שלט: "נא להתחשב ברגשות התושבים ולהופיע בלבוש צנוע". כמו כן קיימים אזורי המתנה נפרדים לנשים וגברים.

■ סניפי קופת חולים מאוחדת בירושלים

• **סניף שבטי ישראל** - בסניף קיים שילוט המורה על קיומן של שתי כניסות נפרדות, כניסה לגברים וכניסה לנשים. בפועל רק כניסת הנשים פתוחה.

• **סניף יחזקאל** - בסניף מוצב שלט: "מרפאה זו משרתת את הציבור החרדי. נודה לכם על כיבוד רגשות ציבור זה. נא להגיע למרפאה בלבוש צנוע".

• **סניף רמות** - בסניף מוצב שלט: "מרפאה זו משרתת את הציבור החרדי. נודה לכם על כיבוד רגשות ציבור זה. נא להגיע למרפאה בלבוש צנוע".

■ סניפי קופת חולים כללית בבית שמש

• **סניף יהודה הנשיא** - ישנן שתי מרפאות הפועלות בשני מבנים נפרדים, אחת לנשים ואחת לגברים, אך בפועל מרפאת הגברים סגורה. בתוך מרפאות הנשים ישנם אזורי המתנה נפרדים לנשים ולגברים.

■ סניפי קופת חולים כללית בירושלים

• **סניף דבורה הנביאה** - בסניף ישנן כניסות נפרדות המסומנות "מהדרין נשים" ו"מהדרין גברים". בתוך המרפאה קיימים אזורי המתנה נפרדים לנשים ולגברים. בכל אחד משני אגפי המרפאה תלוי תקנון צניעות מפורט ומחמיר הדורש מנשים בלבוש לא צנוע ללבוש חלוק מעל הבגדים.²⁷ על פי דיווחים שקיבלנו, המרפאה אוסרת על העובדות להגיע לעבודה במכנסיים.

■ סניפי קופת חולים לאומית בבית שמש

• **סניף יהודה הנשיא** - בסניף מוצב שלט: "במרפאה זו שירות יינתן בלבוש צנוע". בסניף ישנן כניסות נפרדות, אך כניסת הגברים סגורה. בתוך המרפאה ישנם אזורי המתנה נפרדים לנשים ולגברים ועמדות ממוחשבות נפרדות.

• **סניף חפציבה** - בסניף ישנם אזורי המתנה נפרדים לנשים ולגברים.

■ סניפי קופת חולים לאומית בירושלים

• **סניף שבטי ישראל** - בסניף מוצב שלט: "נא להקפיד על לבוש צנוע". כמו כן ישנם אזורי המתנה נפרדים לנשים ולגברים.

²⁷ עוד מאיסורי התקנון: "תסודר הפרדה מלאה בין גברים לנשים מהכניסה למרפאה, כולל מזכירות נפרדת, חדרי המתנה נפרדים, רופאים לגברים ורופאות לנשים; חובה לפרסם שלקוחות המגיעים למרפאה זו חייבים לכבד את המקום בלבוש צנוע ההולם לרוח המקום. לקוחה המופיעה במרפאה בלבוש לא צנוע הממונה בפתח תתן לה ללבוש חלוק צנוע מעל; במרפאות ילדים (בנים עד גיל 13, בנות עד גיל 12) אפשר בין רופא ובין רופאה, אלא צריך שהיו חדרי המתנה נפרדים למלווים למניעת תערובת בין הממתינים; בתי המרקחת יהיו בהפרדה עם תורים נפרדים ומקום המתנה נפרד."

4. הפרדה במסגרות להשכלה גבוהה

בחדש פברואר 2012 התפרסמו ידיעות שלפיהן המועצה להשכלה גבוהה (מל"ג) אישרה תוכנית להנגשת ההשכלה הגבוהה למגזר החרדי, על מנת לאפשר את השתלבותה של האוכלוסייה החרדית בשוק העבודה. במסגרת התוכנית, תעודד המל"ג את המוסדות האקדמיים השונים להקים מסגרות אקדמיות המותאמות לצרכים הייחודיים של האוכלוסייה החרדית, שיתמקדו במקצועות יישומיים ויתפרסו בהתאם לריכוזי אוכלוסייה חרדית. פירוש הדבר, על פי הידיעות, שהאוניברסיטאות יקיימו ימי לימוד נפרדים לגברים ולנשים ושהכניסות לקמפוס יהיו בהפרדה.²⁸

בעקבות הידיעות פנה המרכז הרפורמי למועצה להשכלה גבוהה. במכתבנו טענו כי בעוד שעידוד גברים ונשים מן המגזר החרדי לרכוש השכלה גבוהה לצורך שילובם בשוק התעסוקה הינו מהלך מבורך, יצירת מסלולים ייעודיים לחרדים, במסגרת אוניברסיטאות ציבוריות, אשר בהם תונהג הפרדה בין גברים ונשים אינה עומדת בדרישות הדין. את האקדמיה יש להנגיש במובן של מתן כלים לגברים ונשים לרכוש השכלה (כגון מכינות להשלמת השכלה, סיוע כלכלי) ובמובן של הקמת מסגרות שיהיו נגישות פיזית לריכוזי אוכלוסייה חרדית. ואולם, בשם הרעיון של שילוב חרדים בשוק התעסוקה, אין לוותר על העיקרון היסודי של שוויון בין המינים. אין זה מן הראוי שהמועצה להשכלה גבוהה תקצה משאבים לצורכי הקמת מסגרות נפרדות בתוככי אוניברסיטאות ציבוריות, כפי שאין זה ראוי להקצות כניסות נפרדות למקומות ציבוריים. האוניברסיטאות שייכות לכלל הציבור, ואין לקבוע בהן מסלולים שיווהו למגזר מסוים דווקא, ובמסגרתם יוטלו מגבלות מגדריות.

עוד טענו כי יש להתחשב בהשלכות מהלך זה. יצירת מסגרות נפרדות להשכלה גבוהה לנשים ולגברים במימון המדינה, עשויה לגרום אחריה דרישה ליצירת מקומות תעסוקה נפרדים לסטודנטים החרדים שיסיימו את לימודיהם. גם המטרה של הנגשת מקומות התעסוקה לציבור החרדי היא חשובה, אולם יש לוודא שהנגשה זו לא באה על חשבון של נשים.

בתשובה מפורטת מאת הוועדה לתכנון ולתקצוב של המועצה להשכלה גבוהה וכן בפגישה שערכו עימנו נציגי המל"ג ופרופ' מנואל טרכטנברג הודגש היעד החברתי של הגברת שיתוף האוכלוסייה החרדית בשוק העבודה, אשר מאופיינת בשיעורי

העוני מהגבוהים במדינה ובשיעור השתתפות נמוך ביותר במערכת ההשכלה הגבוהה. לטעם המל"ג, יעד זה יושג רק תוך התחשבות ברגישות החברתית של אוכלוסייה זו.

המרכז הרפורמי סבור כי מתעוררים קשיים רבים - חוקיים, ערכיים ועקרוניים - בתוכנית ליצירת מסגרות נפרדות להשכלה גבוהה. יצירת מסגרת ייחודית למגזר החרדי מקבלת את הרעיון של נפרד אך שווה, רעיון אשר נדחה בפסיקה. הפרדה משדרת נחיתות לקבוצת הנשים ועלולה לדחוק את מקומן של נשים כמרצות ממסלולים שבהם לומדים חרדים. הפרדה בכיתות אף עלולה לייצר מערך שירותים שלם בהפרדה כמו ספרייה, קפטריה ושירותי משרד.

מסגרות נפרדות לנשים וגברים הינן חריג לעקרון השוויון, ובעת גיבוש המסלולים יש לנקוט רק באותם הסדרי הפרדה מינימליים שהכרחיים להשגת המטרה. היעד הוא השתתפות מוגברת של המגזר החרדי בלימודים אקדמיים תוך פגיעה במידה המועטה ביותר בכלל של השתתפות שווה במרחב הציבורי. כן יש להימנע מלהכפיף את קיומם של המסלולים הנפרדים לאישורה או פיקוחה של ועדת רבנים, שעלולה להיכנע לתכתיבים של מיעוט קיצוני בתוך המגזר החרדי בנוגע לתוכני הלימוד, זהות המרצים ועוד.

המרכז הרפורמי ממשיך לעקוב אחר הנגשת האקדמיה לאוכלוסייה החרדית.

²⁸ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4187703,00.html>
<http://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3561697,00.html>

דעה - הצורך בשילוב חרדים בהשכלה הגבוהה

עמדת הוועדה לתכנון ותקצוב של המועצה להשכלה גבוהה*

א. האוכלוסייה החרדית

על פי דו"ח ה-OECD על ישראל, שיעור העוני בישראל הוא הגבוה ביותר בכל מדינות הארגון, בעיקר בקרב האוכלוסייה הצעירה, וזאת במיוחד נוכח שיעור ההשתתפות הנמוך בכוח העבודה בקרב המגזר החרדי והמגזר הערבי.

ביולי 2010 ציינה הממשלה, בהחלטה על עידוד תעסוקת חרדים, את הצורך הלאומי לשלב את המגזר החרדי בתעסוקה. החלטה זו הסתמכה על נתונים שהראו כי שילובם של החרדים בשוק העבודה הוא אתגר ומנוף כלכלי-חברתי מהשורה הראשונה. המלצות הוועדה הבין-משרדית שהוקמה מכוח החלטת הממשלה האמורה, אומצו בהחלטת ממשלה מס' 2614 מיום 19.12.10. החלטת הממשלה מבוססת על ההכרה כי שינוי חברתי ותרבותי אינו יכול להיעשות במהלך חד אלא ראוי לעשותו בתהליך איטי והדרגתי, תוך מתן שהות להסתגלות הנדרשת ותוך הענקת כלים ומיומנויות לחרדים אשר יקלו את השתלבותם במשק.

אומדנים שונים בוחנים את גודל האוכלוסייה החרדית בישראל. אומדנים אלה נעים כיום בטווח של 8%-11 מהאוכלוסייה (כ- 600-800 אלף) ושיעור פריון כולל של כ- 6.5 ילדים, המוביל לשיעור גידול של המגזר החרדי בכ- 7% בשנה. נתון נוסף המלמד על גודלה של האוכלוסייה החרדית ועל אופן התפתחותה ביחס לאוכלוסייה הלא חרדית הוא שיעור תלמידי כיתות א'. בשנת 2010 כ- 25% מתלמידי כיתות א' למדו במסגרות חינוך חרדיות, כאשר ב- 1990 עמד נתון זה על 6.3% בלבד.

המגזר החרדי מתאפיין בשיעורי השתתפות נמוכים בכוח העבודה. במשק בית חרדי טיפוסי, הגבר הינו אברך, הלומד תורה ואינו עובד בצורה מסודרת, והאישה היא המפרנסת העיקרית בבית, אולם, על פי רוב בצורה לא סדירה ובמשרה חלקית. זאת בעשתיים של חסמים רבים לתעסוקה, בהם אורח החיים החרדי, הצורך בטיפול במספר רב של ילדים, וכן בשל מערך תמיכות לאוכלוסייה שאינה עובדת. שיעורי התעסוקה הנמוכים, בשילוב עם מספר הילדים הגבוה, גורמים לעוני ניכר במגזר

*עמדה הוועדה נשלחה במענה לפניית המרכז הרפורמי ביום 19.3.12

החרדי, ולהישענות ניכרת של המגזר על מנגנוני הרווחה ועל תשלומי העברה שונים. כ- 55% מהמשפחות החרדיות הן עניות.

שיעור תעסוקת הגברים החרדים הוא נמוך במיוחד, ומגיע לכ- 40% (בקרב הגברים היהודים השיעור כפול). ושיעור תעסוקת הנשים החרדיות גבוה יותר, ומגיע לכ- 57%, אך עדיין נמוך באופן משמעותי משיעור התעסוקה של נשים יהודיות שאינן חרדיות, העומד על כ- 74%.

בקרב האוכלוסייה החרדית קיימים הבדלים מהותיים בין גברים לנשים בהשכלה על-יסודית, במכונות ללימודים ובפתיחות ללימודים. הגברים החרדים מגיעים כיום ללימודים אקדמיים לרוב בגילאי 23 ומעלה כשהם בעלי משפחות. הרקע של רובם מינימלי בכל מקצועות הליבה והרגלי הלמידה האקדמיים אינם מוכרים להם. לעומתם, הנשים החרדיות מגיעות כיום ללימודים אקדמיים בדרך כלל בגילאי 18-23, כשחלקן נשואות ובעלות משפחה. לרובן רקע משמעותי במקצועות הליבה אשר נלמדו בסמינר על-תיכוני במסגרת מבחני סאלד. רוב הנשים החרדיות ממשיכות לאחר התיכון במסגרת החינוכית של הסמינר העל-תיכוני בכיתות י"ג-י"ד עד לנישואיהן. שם הן לומדות מקצועות שונים במסגרת לימודי תעודה/הנדסאי.

ב. הנגשת ההשכלה הגבוהה למגזר החרדי

האתגרים בתהליך שילוב האוכלוסייה החרדית בהשכלה הגבוהה רבים, ונובעים הן מחסמים סובייקטיביים של הסטודנטים החרדים והן מקשיים מערכתיים. חסמים אלה מקשים על הגעתם של סטודנטים חרדים למערכת ההשכלה הגבוהה ומתבטאים בשיעורי נשירה גבוהים.

חסמים כלכליים. ככלל, הרקע הסוציו-אקונומי של משפחה חרדית ממוצעת נמוך. המאפיינים הייחודיים שלה, גיל נישואים נמוך, ילודה רבה ותלות בתמיכות שונות, מביאים לקושי כלכלי גדול. רכישת השכלה גבוהה, ובפרט במקצועות יישומיים ונדרשים למשק, דורשת השקעת זמן מרובה, ואינה מאפשרת עבודה במקביל. עבור גברים חרדים, החסרים את הרקע הלימודי המתאים, משימה זו עשויה להיות בלתי אפשרית. נוסף על כך, אברך הלומד בכלל מקבל מלגת קיום ותמיכות שונות מהקהילה ומהמדינה. יציאה ללימודים מבטלת תמיכות אלה ומעמידה אותו במצב קשה אף יותר. למרות הרקע הלימודי של הנשים החרדיות, גם עבורן המצב הכלכלי מורכב. הנשים הן המפרנסות העיקריות במשפחה, ולכן יציאה ללימודים אקדמיים מהווה קושי גדול.

חסמים תרבותיים וחברתיים. העובדה שהגבר החרדי מקדיש את כל עתותיו ללימוד תורה, נתפשת כערך וכסמל סטטוס במגזר החרדי, והיא מהווה אף רכיב חשוב ביכולת להשיג שידוך הולם. נוסף לכך, קיימת התנגדות של הרבנים ללימודי חול. בקרב הנשים, התנגדות זו פחות נחרצת על מנת לאפשר להן לעבוד ובכך לאפשר לגברים להישאר בעולם התורה. לעומת זאת, גברים חרדים יוכלו ללמוד לצד אוכלוסייה לא חרדית, כאשר עבור נשים החברה החרדית לא תאפשר לימודים במסגרות שאינן חרדיות.

חסמים לימודיים. לאוכלוסיית הגברים החרדים פערי ידע רבים המקשים עליהם להתמודד עם לימודים אקדמיים. קושי מיוחד בולט במקצועות הריאליים ובאנגלית ומחייב פרקי זמן ארוכים יותר במכינות ובלמודים. לעומת זאת, עבור הנשים המכינות האקדמיות הינן ארוכות מדי. הנשים נבחנות במבחני סאלד, ומגיעות לרוב ברמה גבוהה. מצב זה פוגע במוטיבציה שלהן לסיים את לימודי המכינה ולהמשיך ללימודים גבוהים.

החסמים שמונעים הגעתם של מעסיקים אל הציבור החרדי. נוסף לקשיים אלה, עבור חלק ניכר מהמעסיקים הפוטנציאליים, הציבור החרדי הוא בבחינת נעלם. המעסיקים אינם רואים בציבור החרדי עתודה לכוח העבודה ובדרך כלל גם אינם פונים לחברות כוח אדם המתמחות בהשמה של העובדים החרדים. בסקר שנערך, 94% מהמעסיקים ציינו כי "העדר הפרדה מסודרת בין גברים לנשים" מהווה גורם המונע אפשרות להעסיק עובדים חרדים. למרבה הפלא, חרדים עצמם כמעט ולא מייחסים חשיבות לנושא, רק ב- 8.2% מהעסקים שבהם מועסקים עובדים חרדים קיימת הפרדה זאת. דוגמה זו מראה עד כמה העדר מידע על צרכים אמיתיים של העובדים החרדים עשוי למנוע את כניסתם לשוק העבודה. נוסף לכך, המידע על תוכניות ממשלה שייעודן לעודד העסקת חרדים מוגבל, מעסיקים רבים אינם יודעים על קיום התוכניות האלה ולא משתמשים בהן.

ההשכלה הגבוהה במגזר החרדי. בשנת תשע"א, למדו במערכת ההשכלה הגבוהה 6,149 סטודנטים חרדים. 3,626 סטודנטים במוסדות מתוקצבים (עיקרם במכללה החרדית בירושלים, במכללת בני ברק החרדית - מטעם אוניברסיטת בר אילן ואוניברסיטת חיפה ובמכון הגבוה לטכנולוגיה), והיתר במוסדות לא מתוקצבים (בעיקר בקריה האקדמית אונגו). המוסד המלמד את המספר הגדול ביותר של סטודנטים חרדים הוא המכון הגבוה לטכנולוגיה (בג"ט). בג"ט מפעילה כיום שלוש מסגרות נפרדות לחרדים: לוטיג ודעת לנשים חרדיות (ברמת גן ובירושלים), ומכון

נווה לגברים חרדים הפועל בתוך קמפוס מכון לב. נוסף לכך, שתי ה"פלטפורמות", בבני ברק החרדית ובירושלים, מלמדות כ-1,800 סטודנטים. יתר הסטודנטים מפוזרים במוסדות שונים. תחומי הלימוד המוצעים במוסדות המתקצבים מגוונים יחסית ומתמקדים במקצועות יישומיים. לעומת זאת, במוסדות הלא מתוקצבים הסטודנטים לומדים משפטים ומנהל עסקים בלבד.

ג. הצורך במסגרות ייחודיות למגזר החרדי

לאור כל הנאמר לעיל, אין צורך לחזור ולהדגיש את החשיבות הרבה של שילוב האוכלוסייה החרדית בהשכלה הגבוהה. ההשתתפות הנמוכה של האוכלוסייה החרדית בכוח העבודה, לצד שיעורי הגידול שלה, מחייבים התמודדות עם הבעיה ברמה הלאומית. על כן, מל"ג וות"ת, כגורמים האמונים על ההשכלה הגבוהה במדינת ישראל, רואות עצמן אחריות להגדלת חלקה של האוכלוסייה בהשכלה הגבוהה, וכיצא מכך, גם בתעסוקה.

גם ממשלת ישראל, לרבות ובמיוחד משרד האוצר ומשרד מבקר המדינה, נתנו משקל משמעותי לקידום השתלבות המגזר החרדי במערכת ההשכלה הגבוהה וסמכו ידם עם מל"ג וות"ת לקידום מדיניות זו.

בשנה האחרונה בחנו מל"ג וות"ת באופן מעמיק את האפשרויות להרחבת הנגישות של האוכלוסייה החרדית להשכלה הגבוהה, תוך ביקור במוסדות הפועלים כיום בקרב החברה החרדית, ובחינה מעמיקה של האתגרים איתם הם מתמודדים; פגישות עם סטודנטים להבנת החסמים והקשיים שלהם; פגישות עם גופים שונים הפועלים בנושא, ועוד. לאור מגוון הנתונים והמידע שנאסף, גובשו תוכנית הפעולה ואופיין של המסגרות החדשות. בשלב זה עוצבו מאפייניהן לפרטים ונבנה עבורן מודל תקצוב מתאים.

בהקשר זה יש לציין, כי התמורה הגדולה והגעת הציבור החרדי להשכלה גבוהה (גם אם לא בכמויות שהיינו רוצים לראות), קרו רק במסגרות הייחודיות לאוכלוסייה זו. לעומת זאת, מבדיקות שערכנו, מספר הסטודנטים החרדים הלומדים בתוך התוכניות הרגילות של האוניברסיטאות והמכללות נמוך מאוד. לפיכך, הפתרון אשר יביא לתוצאות הרצויות של הגדלת מספר הסטודנטים החרדים בכלל המערכת מחייב התייחסות ייחודית לאוכלוסייה זו. להבנתנו, דרך שלא תתייחס לצרכים התרבותיים והייחודיים של האוכלוסייה החרדית לא תביא לשינוי המתבקש. נוסף לכך, יש להדגיש כי מטרת התוכנית היא לאפשר לכל חרדי המעוניין בהשכלה

גבוהה לרכוש אותה, תוך התייחסות לצרכיו ואמונותיו. אין בכוננתנו לחנך את הציבור החרדי בניגוד לתפיסותיו ואמונותיו. אחרת ניכשל במטרתנו ומדינת ישראל תהיה הנפגעת העיקרית.

נוסף על הנאמר לעיל, יש להדגיש כי האחריות על הקמת מסגרות לחרדים תוטל על המוסדות הקיימים להשכלה גבוהה, והם יהיו אחראים באופן מלא על ניהול ותפעול המסגרות החרדיות. אין בכוננתנו להקים מוסדות "חרדיים" להשכלה גבוהה. נוסף לכך, המסגרות יוגבלו להוראה של תואר ראשון בלבד וייעשה שימוש במשאבים ובתשתיות של מוסד-האם. כמו כן, המסגרת החרדית תוקם בסמוך למוסד-האם, במטרה לאפשר מגוון תחומי לימוד והקפדה על רמה אקדמית גבוהה. באופן זה, אנו מאפשרים את ההפרדה הנדרשת במטרה לאפשר לאוכלוסייה החרדית לרכוש השכלה גבוהה ולהשתלב בשוק תעסוקה איכותי, לצד ניצול משאבים ותשתיות קיימות. הקמת המסגרות סמוך לקמפוס-האם, תוך מציאת דרך המלך בין הפרדה לשילוב, תסייע לשילוב האוכלוסייה החרדית בתעסוקה ובחברה.

מטרת התוכנית היא הקמת מסגרות חדשות לחרדים בסמוך לאוניברסיטאות ולמכללות המתוקצבות על פי הכללים המנחים. מסגרת חרדית (מח"ר) בסמוך למוסדות תכלול מסגרת פיזית נפרדת (קרי, בניין נפרד), בעלת תנאים המתאימים לצורכי הסטודנטים החרדים (הפרדה בין נשים לגברים, וכד'). מסגרת בעלת מבנה ניהולי ייעודי, הכולל מנהל/אחראי ושירותי מזכירות.

קרבה גיאוגרפית של המח"ר למוסד-האם יאפשר כי הסגל המלמד במח"ר יהיה זה לסגל המלמד במוסד-האם, מגוון רחב יותר של תחומי לימוד יהיו פתוחים בפניהם של הסטודנטים החרדים וכן תתאפשר נגישות לתשתיות של מוסד-האם. חשוב לציין, כי בבחירת מיקום המח"ר יש לתת את הדעת גם לשיקולים אודות אופי הסביבה של המח"ר, נגישות של תחבורה ציבורית, קרבה למרכזי אוכלוסייה חרדית וכו'. בהמשך תיבחן האפשרות לאפשר שיתוף פעולה בין מוסדות קרובים גיאוגרפית, במטרה להרחיב את היצע תחומי הלימוד ולנצל תשתיות קיימות. במצב זה כל האחריות האדמיניסטרטיבית למח"ר תוטל על מוסד אחד, ומוסדות אחרים יוכלו להציע תחומי לימוד נוספים.

יעודד קליטת תלמידים במחלקות הרגילות של מוסד-האם: נוסף להקמת המח"רים ולהשבת הפלטפורמות, המודל יעודד קליטת סטודנטים במחלקות הרגילות של המוסדות. זאת, במטרה לשלב חרדים במחלקות אקדמיות שלא ניתן לפתוח בהן

מסלולים ייעודיים (דוגמת רפואה), ולעודד סטודנטים חרדים להמשיך לתארים מתקדמים.

ד. הבטחת שוויון

על מנת לאפשר לימודים נפרדים מגדרית במגזר החרדי, נבחר הפתרון המאזן בין הזכות לשונות תרבותית ואוטונומיית הרצון של תלמידים ומוסדות מצד אחד לבין הקפדה על הערך של כבוד האדם ושוויון במרחב הציבורי.

על כן, החליטה המועצה להתיר מסלולי לימוד הכוללים הפרדה בין גברים ונשים ובלבד שיתקיימו בהם התנאים הבאים:

1. ההרשמה למסלול המיוחד תהיה פתוחה לכל מי שיהיה מעוניין ללמוד בו, ללא כל הפליה, ובהתאם לתנאים המפורטים לעיל.

2. הסדרי ההפרדה יהיו מומלצים בלבד. הם לא ייאכפו על ידי המוסד, והמוסד ינקוט אמצעים משמעתיים נגד כל מי שיפעיל לחץ לאכיפתם ונמצא בגדר השיפוט המשמעתית של המוסד.

3. הסדרי ההפרדה יהיו שוויוניים מבחינת תנאי הלמידה של גברים ונשים.

4. תוכני הלימודים יהיו זהים למקובל במוסד וייקבעו רק על ידי בעלי התפקידים האקדמיים במוסד, כמקובל.

במסגרת פרשנותו את עקרון השוויון קבע בית המשפט כי הקצאת כספים מתקציב המדינה צריכה להיות שוויונית מבחינה מהותית, ולא פורמלית, אך העדיפויות וההבדלים חייבים להיות מבוססים על שיקולים ענייניים המתיישבים עם עקרון השוויון, ולא עם שיקולים פסולים (ר' בג"צ 1113/99 עדאלה - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' השר לענייני דתות, נד(2) 164, עמ' 172).

השוויון מבחינה מהותית מחייב התנהגות שוויונית כלפי בני אדם או מוסדות, כאשר ההבדל ביניהם אינו שייך לעניין הנדון או אינו מצדיק התייחסות שונה. עקרון השוויון, לצורך חלוקת תמיכות כמו לצורך אחר, משיל חובה בשני שלבים: בשלב הראשון חובה היא לקבוע באופן שוויוני מהי קבוצת השוויון; בשלב השני, חובה היא להתנהג באופן שוויוני בתוך קבוצת השוויון. לצורך קביעת קבוצת השוויון הרלוונטית יש להתחשב בתכלית החוק, במהות העניין, בערכי היסוד של שיטת המשפט ובנסיבות המיוחדות של המקרה. (ר' בג"צ 1438/98 התנועה המסורתית נ' השר לענייני דתות, נג(5) 337, עמ' 363 - 362).

בישראל קיימים מגזרים שנגישותם להשכלה הגבוהה נמוכה, מצב המקשה על שילוב קבוצות אלה באוכלוסייה הכללית ומביא להגדלת הפערים בחברה הישראלית. שילובם של מגזרים אלה במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל הוא אתגר לאומי וחלק מיעדי התוכנית הרב-שנתית של מערכת ההשכלה הגבוהה.

החלטת המועצה להשכלה גבוהה, שמטרתה עידוד השתלבות המגזר החרדי בהשכלה הגבוהה וכפועל יוצא במשק המדינה, היא למעשה כלי להגברת השוויון בין האוכלוסייה במדינה בנשיאת הנטל האזרחי, באמצעות מתן אפשרות אמיתית למגזר להשתלב במערכת.

כאמור לעיל, היעד החברתי של הגברת שיתופה של האוכלוסייה החרדית בשוק העבודה, ולשם כך במערכת ההשכלה הגבוהה, אינו יכול להיעשות במהלך חד אלא באופן רגיש למורכבות החברתית. השינוי הנדרש הוא שינוי תרבותי-חברתי מהותי באורחות חייה של החברה החרדית, אשר חייבה את ילדיה להקדיש את מלוא זמנם ללימודי תורה, מה שיצר חסמים להשתלבות במערכת ההשכלה הגבוהה. השינוי אינו יכול להתחולל על ידי מהפכה חדה באורחות החיים אלא בדרך שבה לצד כיבוד התרבות של המגזר, משתלבים החרדים גם במערכת ההשכלה הגבוהה.

הבדלי תרבות ודת מובילים להבנה כי רק מתן אפשרות ללימודים אקדמיים במסגרות נפרדות ומתאימות יבטיח את הנגשת המערכת למגזר זה. הקמת המסגרות בסמוך לקמפוס-האם, תוך מציאת דרך המלך בין הפרדה לשילוב, תסייע לשילוב האוכלוסייה החרדית בתעסוקה ובחברה.

גם דו"ח הוועדה הציבורית לשינוי כלכלי חברתי, בראשות פרופ' מנואל טרכטנברג, עסק בין היתר בשילוב המגזר החרדי בתעסוקה, וציין כי שילוב זה צריך להתבצע במתווה הדרגתי ותוך שימוש בערכיה ובתרבותה של האוכלוסייה החרדית.

מתן אפשרות לפתיחת מסגרות לימודים נפרדות לאוכלוסייה החרדית מטעם המוסדות להשכלה גבוהה, תוך הבטחת זהותן האקדמית של התוכניות הנלמדות במסגרות אלה לתוכניות הנלמדות בקמפוסים של המוסדות עצמם, ותוך הבטחת העקרונות המפורטים לעיל, לרבות העקרונות המבטיחים שוויון בקבלה ובתנאי הלמידה לרבות אי אכיפת הסדרי הפרדה, אינו מהווה הפליה פסולה, שכן המדובר במתן יחס שווה לשונים כמידת שונותם ולתכלית ראויה.

דעה - הפרדה מגדרית בלימודי המשפט

האם ניתן לקיים לימודי משפט תוך הפרדה בין נשים וגברים?

פרופ' מני מאוטנר

א. האוניברסיטה אינה יכולה להפריד בין בני אדם במסגרת דיוניה

לאוניברסיטה שלוש מטרות עיקריות.

המטרה האחת היא השגת **דעת לשמה**, היינו דעת שהשגתה מונעת על ידי הרצון האנושי להבנת הקורה בעולם, והעשויה לגרום לבני האדם העשרה רוחנית והבנה טובה יותר של המצב האנושי.

דעת לשמה שונה מדעת **אינסטרומנטלית**. זו האחרונה היא דעת שמבקשים להשיגה כדי שתשמש מכשיר לקידום של יעדים הנחשבים בעלי ערך מעבר לערך הטמון בדעת עצמה, היינו יעדים הנקבעים על פי שיקולים שמעבר לאלה העומדים ביסוד פעולתה של האוניברסיטה.

המטרה השנייה של האוניברסיטה היא **שימור הדעת** המושגת באוניברסיטה.

המטרה השלישית היא הפצת הדעת האוניברסיטאית בין בני האדם לשם העשרתם הרוחנית והאינטלקטואלית.

פעילותה של האוניברסיטה מבוססת על קיומו של שיח שוויוני בין כל בני האדם שיש להם עניין בדעת האוניברסיטאית, בלא הבחנה כלשהי על בסיס לאום, מין, מגדר, מעמד, גזע, וכולי, ובלבד שהם מוכנים לקבל על עצמם את שלושת כללי הפעולה היסודיים של האוניברסיטה: הסתמכות על דעת שהופקה בעבר; הפעלת פרוצדורות המחקר הייחודיות של האוניברסיטה; שימוש בדרכי הטיעון, ההנמקה והשכנוע הייחודיות של האוניברסיטה.

מכיוון שהאוניברסיטה מעוניינת בהפקת דעת לשמה, פעולתה מניחה שכל בני האדם באשר הם, בני אדם המשתייכים לקבוצות לאומיות, חברתיות, תרבותיות ומגדריות שונות, עשויים להעשיר את תהליכי המחקר והדיון המתקיימים באוניברסיטה. אכן מטעמים אלה, אוניברסיטאות משובחות פועלות באופן אקטיבי לכך שבין המורים

והתלמידים שלהן יימצאו בני אדם הבאים מקבוצות מגוונות של לאום, מין, מגדר, מעמד, גזע, וכולי.

מהאמור לעיל נובע לא רק שאוניברסיטה אינה יכולה להדיר מבין שורותיה בכלל בני אדם כלשהם, אלא גם שהאוניברסיטה אינה יכולה להדיר מהדיונים המתקיימים בה בני אדם כלשהם. דיונים אוניברסיטאיים המתקיימים באופן שרק קבוצות מסוימות של בני אדם משתתפות בהם הם דיונים חסרים, פגומים, החותרים תחת יכולתה של האוניברסיטה למלא בהצלחה את מטרותיה, בראש ובראשונה המטרה של השגת הדעת. זאת גם אם בני הקבוצות האחרות, המודרים מדיונים מסוימים, מקיימים באוניברסיטה דיונים משל עצמם, אך בנפרד.

לימודי המשפט צריכים להתקיים באוניברסיטה. מטרותיהן של הפקולטות למשפטים צריכות להיות המטרות הכלליות של האוניברסיטה: השגת דעת לשמה על התופעה המשפטית, כפי שזו מתקיימת במקומות שונים ובזמנים שונים; שימור הדעת הזו; והפצתה. באופן ספציפי יותר, לימודי המשפט צריכים לעסוק בחתירה להבנה של המשמעויות הנורמטיביות של המשפט ושל ההשלכות החברתיות של המשפט, לרבות חתירה להבנת "המרוויחים" מהמשפט ו"המפסידים" ממנו. במסגרת הלימודים האלה צריכים להשתתף יחדיו, אלו לצד אלו, כל בני האדם שיש להם עניין בתופעה המשפטית, והם משתייכים לקבוצות לאום, מין, מגדר, מעמד, גזע, וכולי, שונות ומגוונות. אוניברסיטה שלא תאפשר פעולה משותפת של בני אדם כאלה במחקר ובדיונה על המשפט תהיה אוניברסיטה פגומה ומקולקלת, כזו שאינה עומדת באמות המידה המרכזיות העומדות ביסוד פעולתה של אוניברסיטה.

מדברים אלה עולה כי לא ניתן לקבל מתכונת של לימודי משפט אוניברסיטאיים שבהם מתקיימים המחקר והדיון תוך הפרדה על בסיס מגדרי. חקר המשפט והדיונים על המשפט צריכים להתקיים באופן של העשרה הדדית על ידי אלו המשתייכים לכלל הקבוצות הלאומיות, החברתיות, התרבותיות והמגדריות.

ב. הפקולטה למשפטים כבית ספר מקצועי

הפקולטה למשפטים היא לא רק מחלקה אקדמית. היא גם בית ספר מקצועי. בית ספר מקצועי הוא מוסד שונה מאוניברסיטה. המטרה הראשונה של האוניברסיטה, קרי: השגת דעת לשמה, אינה מתקיימת בו. במקום דעת לשמה מבקש בית הספר המקצועי להשיג דעת אינסטרומנטלית, כזו שתוכל לשרת את בוגריו בהצלחה

במסגרת פעילותם המקצועית. גם המטרה השנייה של האוניברסיטה, שימור הדעת, אינה מתקיימת בבית הספר המקצועי. המטרה היחידה של האוניברסיטה שאותה מקיים בית הספר המקצועי היא המטרה השלישית, הפצת הדעת, ואולם, כאמור, זאת באופן אינסטרומנטלי, ולא לשם העשרה רוחנית ואינטלקטואלית.

מכיוון שבית הספר המקצועי אינו עוסק בהשגת הדעת לשמה ובשימורה, אלא רק בהפצת דעת - דעת שהיא בעלת ערך אינסטרומנטלי, בהבדל מערך רוחני ואינטלקטואלי - עקרונות היסוד העומדים ביסוד פעולתו שונים לגמרי מאלו העומדים ביסוד פעולתה של האוניברסיטה. כשהמדובר בבית הספר המקצועי אין מניעה אפוא, לכאורה, שלימודיו יתקיימו תוך הפרדה בין נשים וגברים. אבל צריך להיות ברור לכל, ובחדות: במקרה כזה אין המדובר באוניברסיטה, אלא בבית ספר מקצועי. ואולם, כפי שאראה בשורות הבאות, הפרדה כזו אינה יכולה להתקיים, בכל זאת, וזאת לנוכח שיקולים המתייחסים לאופייה של החברה האזרחית במדינה הליברלית.

ג. שלושת תחומי החיים במדינה הליברלית

האוניברסיטה היא גם מוסד מרכזי של החברה האזרחית - מוסד שתכלית חשובה שלו היא לפתח תובנות על האדם והחברה באופן שהוא בלתי תלוי בתפיסות ובאינטרסים של מוסדות המדינה ושל מוסדות החברה האזרחית עתירי הכוח, בראש ובראשונה השוק. (מבחינה זו דומה האוניברסיטה לספרות, לתיאטרון, לקולנוע ולאמנות הפלאסטית). במדינה ליברלית מתקיימת הפרדה בין הספירה של הפרטיות, מצד אחד, לבין הספירה של החברה האזרחית והפוליטיקה, מצד שני. בספירה של הפרטיות רשאים בני אדם להפלות ולהדיר בני אדם אחרים. (למשל: אדם - אך לא תאגיד - רשאי להיות סלקטיבי בהשכרת דירת המגורים שלו). בספירה של החברה האזרחית ובספירה של המדינה חייב להתקיים שוויון מוחלט. שוויון כזה אינו יכול לסבול הדרה של קבוצות מסוימות של בני אדם, וגם לא הפרדה ביניהם.

מכאן, שגם אם על פי מהותו של בית הספר המקצועי כמוסד שאפיו נבדל לגמרי מזה של האוניברסיטה ניתן לאפשר לכאורה הפרדה בין גברים ונשים במסגרת הלימודים המתקיימים בו, הרי כל עוד שבית הספר המקצועי מקיים את פעילותו בגדרה של החברה האזרחית של המדינה הליברלית לא ניתן לאפשר קיומה של הפרדה בין גברים ונשים בין שורותיו. עקרון השוויון, שצריך לחול באופן מוחלט

בחברה האזרחית של המדינה הליברלית, צריך לחול גם על בית הספר המקצועי הפועל בגדרה של החברה האזרחית הליברלית.

ד. הפרדה מגדרית במסגרת הקהילה החרדית

קהילות לא-ליברליות (בדרך כלל קהילות דתיות), אינן מקיימות את נורמת השוויון לא רק בספירה של הפרטיות, אלא גם בספירה של החברה האזרחית ובספירה של הפוליטיקה. למשל: הקהילה החרדית מדירה נשים ממוסדות לימוד התורה שלה, ובעקבות זאת גם ממוסדות המשפט שלה ומהמוסדות הפוליטיים שלה (מפלגות). השאלה עד כמה המדינה הליברלית צריכה להיות סובלנית כלפי פרקטיקות כאלה של הפליה והדרה היא שאלה סבוכה, שלא כאן המקום לבררה. אבל בהנחה שההפליה וההדרה האלה נסבלות על ידי המדינה, אין מניעה שקהילה לא-ליברלית, למשל הקהילה החרדית, תקיים במסגרת החברה האזרחית שלה בתי ספר מקצועיים ללימוד משפטים, שבדומה לכל הפעילויות המתקיימות בקהילה אף פעילותם תושתת על הפרדה בין גברים ונשים. אבל צריך להיות ברור: אין המדובר באוניברסיטה, אלא בבית ספר מקצועי, ואין המדובר בפעילות המתקיימת בחברה האזרחית של המדינה הליברלית, אלא בפעילות המתקיימת במסגרת החברה האזרחית של הקהילה הלא-ליברלית. כשם שיש לשמור על עקרונות היסוד שבפעולת האוניברסיטה בלא סייג, ולהבין את ההבדל בין אוניברסיטה לבין בית ספר מקצועי, כך גם חייבת המדינה הליברלית לשמור על קיום נורמת השוויון בחברה האזרחית שלה בלא סייג, לרבות בבתי הספר המקצועיים הפועלים בה.

ישען הטוען כי המשק והחברה של ישראל ייצאו נשכרים אם האוניברסיטאות ובתי הספר המקצועיים "הרגילים" ללימודי משפט יאפשרו לגברים ולנשים חרדיים לימודים, ואולם מכיוון שחרדים לא יהיו מוכנים להשתתף בלימודים כאלה בלא הפרדה מגדרית, הרי שיש לאפשר להם הפרדה כזאת במהלך לימודיהם באוניברסיטאות ובבתי הספר למשפטים. דומה שאכן יש צדק בקביעה בדבר התועלת שתצמח למשק ולחברה מלימוד המשפט על ידי חרדים, ואולם איני סבור שתועלת זו מצדיקה סטייה מעקרונות-היסוד דלעיל: האוניברסיטה אינה יכולה להדיר איש משורותיה ומדיוניה ולקיים הפרדה בין בני אדם במסגרת דיוניה; בית הספר המקצועי הפועל בחברה האזרחית של המדינה הליברלית חייב לקיים את נורמת השוויון. אם אכן, המשק והחברה של ישראל ייצאו נשכרים מכך שחרדים ילמדו משפטים, ואם אכן תנאי ללימודים כאלה הוא שבמהלכם תתקיים הפרדה

מגדרית, הפתרון נמצא בדברים דלעיל: אין מניעה שהלימודים יתקיימו במסגרת מוסדותיה של הקבוצה החרדית, קבוצה שממילא מקיימת הפרדה מגדרית בכל ספירות החיים שלה.

עשוי הטוען להוסיף ולטעון כי מכיוון שהחרדים רגילים להפרדה מגדרית בכל אורחות חייהם, יש לאפשר להם קיומה של הפרדה כזו במסגרת לימודי המשפט שלהם באוניברסיטאות ובבתי הספר למשפטים. ואולם המענה לטענה הקודמת חל גם על הטענה הזו: מצד אחד, אין להתפשר על עקרונות-היסוד המתייחסים לפעולת האוניברסיטה ולפעולת החברה האזרחית של המדינה הליברלית. מצד שני, מכיוון שהחרדים ממילא רגילים להפרדה מגדרית בכל אורחות חייהם, הם יוכלו להמשיך לקיים את ההפרדה הזו במסגרת לימודי משפט המדינה שיתקיימו במוסדות הקהילתיים הנפרדים שלהם.

5. הדרת נשים בקורס נהיגה מונעת

נהגות שביקשו לעבור קורס נהיגה מונעת בימי שישי באזור ירושלים והמרכז נתקלו בסירוב, משום שהקורס מיועד לגברים בלבד. הקורס מופעל אמנם בעזרת זכיינים, אך מדובר בקורס רשמי של משרד התחבורה. בכתבה שפורסמה בנושא בחדשות ערוץ 2 נמסר ממשרד התחבורה כי המשרד מתחשב בכלל אוכלוסיית הנהגים ומפעיל "בהתאם לביקוש, כיתות מיוחדות שאינן על חשבון הקורסים לכלל אוכלוסיית הנהגים". מרשת עמל-הישגים המפעילה את הקורס נמסר, כי "לעתים נפתחים קורסים לצרכים הייחודיים של האוכלוסייה באזור, זאת נוסף לכיתות מעורבות ולא במקומן".²⁹

6. קורס מיוחד למשגיחות כשרות

בחדש ינואר התקבלה במרכז הרפורמי תלונה מאישה, שפנתה למכון אליה³⁰ העוסק בהכשרת מבוגרים מהאוכלוסייה הדתית-חרדית למקצועות קודש בבקשה להשתתף בקורס משגיחי כשרות, ונענתה בשלילה. לאישה נאמר כי היא אינה יכולה להתקבל לקורס שיתקיים בקרוב משום שהוא מיועד לגברים, אבל שאם היא תארגן קבוצת נשים, אפשר יהיה לקיים קורס עבורן, אך מבלי שתינתן להן תעודת הסמכה. בעקבות הפנייה, פנינו למכון אליה עצמו ולמועצת הרבנות הראשית והתרענו בפניהם כי במדיניות המכון, שלפיה רק גברים יכולים לקבל הכשרה של משגיחי כשרות, יש משום עבירה על חוק איסור הפליה - אשר נועד להחיל את עקרון השוויון על ספקים ונותני שירותים דוגמת מכון אליה. כמו כן הזכרנו כי על פי החלטת מועצת הרבנות הראשית מ-2004, אשר איפשרה לנשים לעבוד כמשגיחות כשרות, אין כל מניעה הלכתית להכשירן כמשגיחות כשרות. הקורס נערך בפיקוח הרבנות הראשית לישראל, ובכך נותנת הרבנות הכשר לפגיעה בזכות לשוויון, בחופש העיסוק, בזכות לשוויון הזדמנויות בעבודה ובכבודן של נשים.

במקביל לפנייה זאת פיתחה תנועת האישה הדתית-לאומית אמונה קורס להכשרת משגיחות כשרות, והיא ממתינה לאישורה והכרתה של הרבנות הראשית על מנת שבוגרות הקורס יוכלו להיבחן על ידי הרבנות ולקבל תעודת הסמכה מטעמה.

²⁹ <http://www.mako.co.il/news-israel/local/Article-9bfab393f3b1531018.htm&Partner=rss>
³⁰ <http://www.machon-elija.co.il/150541/%D7%90%D7%95%D7%93%D7%95%D7%AA-%D7%9E%D7%98%D7%95%D7%9F-%D7%90%D7%9C%D7%99%D7%94>

משגיחות הכשרות הפועלות כיום עובדות ברובן במעבדות סגורות מטעמי צניעות, ומיעוטן משמשות משגיחות לעסקים, תודות להסכמה של הרב המקומי. מלשכתו של הרב הראשי, יונה מצגר, נמסר כי לא התקבלה פנייה מסודרת בנושא, כי אין מניעה מאישה לשמש משגיחת כשרות, וכי סביר כי לא היתה קבוצה גדולה מספיק על נשים שרצו לעבור את הקורס ולכן הוא לא נפתח.³¹

חצי שנה לאחר פנייתה של אמונה לרבנות הראשית פורסם בתקשורת שקורסי הכשרת המשגיחים פתוחים לגברים בלבד, "משיקולי צניעות". לתשובה שהתקבלה מאת הרבנות בחודש אוגוסט 2012, שבה נאמר כי הרבנות עדיין דנה בעניין, צורף חלק מפרוטוקול הדיון. בין היתר מצוטט הרב אברהם יוסף, הקובע ש"בעבר כתבתי מכתב מנומק לאחד מגדולי החכמים בארץ, המעסיק אישה במשחטה, והוכחתי שהדבר נוגד את ההלכה מהרבה בחינות, מלבד המכשולים הרבים שיכולים לצאת מהעסקת נשים בהשגחה". כן צוטט הראשון לציון, הרב שלמה עמאר, אשר טען כי "הדיון איננו הלכתי טהור אם מותר להעסיק אישה בהשגחה, אלא הוא חלק ממאמץ של ארגונים שונים המעוניינים להעלות לדיון ציבורי את עניין שוויון הנשים בחיים הציבוריים".³² בהמשך להתפתחויות אלה, הגישה אמונה עתירה לבג"ץ, בדרישה להורות לרבנות להכיר בקורס משגיחות כשרות מטעמה. ללא הכרה מטעם הרבנות, לא יוכלו בוגרות הקורס לשמש משגיחות כשרות. העתירה תלויה ועומדת בבית משפט העליון.

7. יום ירושלים - הפרדה במצעד הדגלים

בתאריך 20.05.12 התקיימה בירושלים צעדת הדגלים המסורתית לרגל יום ירושלים. במהלך הצעדה עצרו סדרנים וסדרניות את העוברים/ות ושבים/ות במרכז ירושלים, תוך שהם יוצרים מעבר נפרד לנשים. בתגובה לתרעומת שהובעה על ידי חלק מהנכוחים/ות באירוע אמרו הסדרניות כי עבודתן מתואמת עם המשטרה. משטרת ירושלים טענה בתגובה כי ההפרדה לא נעשתה בתיאום עימה, וכי מדובר בהערות "טיפשיות וחסרות אחריות של כמה מהסדרנים", אשר "נאמרו על דעתם בלבד ובניגוד לסיכום עם המשטרה".³³

³¹ <http://glz.co.il/newsArticle.aspx?newsid=104729>

³² <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4302772,00.html>

³³ <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=898503> ; <http://room404.net/?p=52834>

8. הדרת מרצות בבית הספר הגבוה לטכנולוגיה בירושלים

בית הספר הגבוה לטכנולוגיה בירושלים, מוסד אקדמי מוכר בציונות הדתית הממומן על-ידי המדינה, מפעיל שני קמפוסים נפרדים, לנשים ולגברים - מכון לב ומכון טל. בעוד שבמכון טל, שמשמש מוסד אקדמי לבנות עם לימודי מדרשה, מרצות נשים לצד גברים, הרי שבמכון לב, שבו לומדים סטודנטים גברים, מרצים גברים בלבד. בכתבה שפורסמה בנושא בגלי צה"ל הובאה תגובת בית הספר ולפיה "בשל אופיו הייחודי של המוסד, האוכלוסייה הלומדת בו והרצון להיענות לצורכי אוכלוסייה זו, הונהג מאז הקמתו שנשים לא מרצות לפני סטודנטים גברים".³⁴

9. הקמת ועדת רבנים מפקחת במגן דוד אדום

בתאריך 25.6.12 פורסמה ידיעה בעיתון "הארץ" על אודות כוונתו של ארגון מגן דוד אדום להקים "ועדת יהדות והלכה" שתפקידה לבחון ולהמליץ על נהלים ואמצעים שיאפשרו ליהודים דתיים להתנדב לארגון. על פי הידיעה, הוועדה תדון בין היתר בנושאי יחסים בין המינים, מדע ודת, וסוגיות אחרות. בראש הוועדה יעמוד הרב שמואל אליהו, רב העיר צפת, ויהיו חברים בה הרב יוסי בן שחר, הרב פרופ' אברהם שטיינברג והרב יגאל שפרן.³⁵

בעקבות פרסום הכתבה פנה המרכז הרפורמי להנהלת מד"א והתריע בפניה כי בהנחה שהאמור בידיעה נכון, מינוי ועדה שכזאת אינו תקין ואינו עולה בקנה אחד עם מהותו של ארגון מד"א. מבחינת ההשפעה על מקומן של נשים במד"א ברמה המהותית, נראה כי על פי הפרסומים מדובר בצעד שעלול להצר את צעדיהן של נשים המתנדבות והעובדות במסגרת הארגון. קביעת "גדרי צניעות" אינה רק לגבי העבודה המשותפת של מתנדבים ומתנדבות - היבט חשוב ביותר שבו יש פוטנציאל פגיעה בנשים בשל הוראות של הפרדה בין נשים וגברים - אלא גם לגבי מתן שירות רפואי על ידי גברים או נשים לבני ובנות המין השני; עולה השאלה, אם צוות של גברים בלבד שיוקם בעקבות הוראות הוועדה וייקרא לסייע לאישה, יוכל לתת לה מענה רפואי הולם.

לפי הידיעה, ההחלטה להקים את הוועדה נבעה מלחצים מצד הציבור החרדי, שהתלונן על העדר צניעות ועירוב בין גברים ונשים, בעיקר במחוז ירושלים, שם יש

³⁴ <http://glz.co.il/newsArticle.aspx?newsid=106596>

³⁵ <http://www.haaretz.co.il/news/health/1.1739841>

עובדים חרדים ומתנדבות שירות לאומי רבות. עוד צוין כי כיום אין במד"א הנחיות בעניין, אולם "בסניפים שבהם יש מתנדבים דתיים וחרדים רבים, מקובל לשמור על ההפרדה באופן וולונטרי, כך שצוותים באמבולנסים מורכבים רק מגברים". גיבוש הנחיות בנושא צניעות והפרדה בין גברים ונשים עלול כאמור לפגוע בנשים הרבות המתנדבות או עובדות היום בארגון. למרבה הצער, נסיון העבר מלמד שכאשר רשות באה לקראת המגזר החרדי, את המחיר משלמות הנשים. גם אם ניתן לאפשר שהות נפרדת של מתנדבים גברים ונשים בתחנה או בנקודת ההזנקה, אין להטיל כל מגבלות על תפקידים שנשים יכולות למלא בכל תחנה או נקודת הזנקה - כחובשות, נהגות או פרמדיקיות - ואין להרכיב צוותי אמבולנס על טהרת המין הגברי בלבד. דווקא כאשר מדובר באוכלוסייה דתית וחרדית הנוזקת לטיפול רפואי דחוף, יש להקפיד על נוכחות של נשים בצוות, על מנת לסייע למטופלת המעדיפה את סיועה של אישה בעת מצוקה.

10. תחנת הזנקה של מגן דוד אדום לגברים בלבד

ארגון מגן דוד אדום הודיע שבכוונתו להקים בשכונת בית-ישראל בירושלים תחנת הזנקה לגברים בלבד. בתחנה יהיו רק פרמדיקים, רופאים, חובשים ונהגים. נשים לא יוכלו למלא אף אחד מהתפקידים ואף לא להתנדב בתחנה. ההחלטה התקבלה לטענת מגן דוד אדום בעקבות פניות של חלק מתושבי השכונה. ואולם, רבים מתושבי השכונה אינם מבינים את ההחלטה. לטענתם מדובר בפלגים קיצוניים ואין הדבר נדרש על פי ההלכה. במגן דוד אדום מסרו שהם לא מבינים על מה המהומה; הארגון בסך-הכל מבקש ללכת לקראת התושבים. חלק מהתושבים הבהירו שאם התחנה נועדה לשרת את השכונה, הרי שיש צורך גם בנשים שהן לפחות מחצית מתושבי השכונה.³⁶

11. הפרדה בטיסת אל-על

בחודש אוגוסט 2012 פנינו לחברת התעופה אל-על בשם ד', אשר חוותה הפרדה בין נשים וגברים בטיסות הישיבה בעת טיסת החברה. בתאריך 13.6.12 עלתה ד' על טיסה אל-על מניו-יורק לתל-אביב. כשנכנסה למטוס הבחינה שאת מקומה תפס גבר חרדי, שישב במקומה (לצד שני גברים חרדים) ולא במקום שיועד לו, ככל הנראה משום שלא היה מעוניין לשבת ליד אישה. ד' פנתה לדייל, שפנה

³⁶ <http://www.youtube.com/watch?v=HOY9jR86K18>

לנוסע החרדי וביקש ממנו לאפשר לד' לשבת במקומה, אך הנוסע סירב לעבור מקום. בשלב זה ויתר הדייל וביקש מד' לשבת באופן זמני במושב אחר, כדי לאפשר למטוס להמריא. המקום המיועד לד' היה מושב מעבר, שבו ביקשה לשבת מסיבות רפואיות, ואילו המקום החלופי שניתן לה היה מושב אמצעי. לאחר ההמראה הדייל לא ניסה לפנות שוב לנוסע שתפס את מקומה של ד' אלא התנצל והציע לה שתייה וחטיפים נוספים. הדייל ניגש אל ד' בעניין רק לאחר כמה שעות, ואולם אז היא כבר היתה עייפה והעדיפה להישאר במקומה.³⁷

בעקבות המקרה פנתה ד' בתלונה לשירות הלקוחות של אל-על. בשיחה טלפונית עם נציגת שירות הלקוחות נאמר לד' כי הואיל והחברה נתקלה בבעיות מסוג זה בעבר, הם מתייעצים עם רב בנוגע לדרישות הישיבה של נוסעים חרדים.

לאחר שד' פנתה למרכז, פנינו כאמור לחברת אל-על והדגשנו בפניה כי המקרה משקף התנהלות של הפליה מגדרית בלתי חוקית בטיסות אל-על, בחסות צוות המטוס. חברת אל-על מחויבת להקפיד על יחס שוויוני ומכבד לכלל הנוסעים והנוסעות. צוות המטוס אמור להבטיח שנשים לא ינושלו ממקומן בשל דרישות של נוסעים חרדים, בדיוק כפי שנהג אוטובוס מחויב להגן על זכויות נוסעות לשבת בכל מקום. דיילים/ות אינם/ן יכולים/ות לנקוט מדיניות של אי-התערבות, אלא עליהם לפעול באופן אקטיבי על מנת לוודא שזכויות הנשים במטוס נשמרות.

בתגובה למכתבנו השיבה חברת אל-על כי היא דוחה כל טענה להפליה בטיסותיה וכי אין היא מתחייבת בפני הנוסע/ת על מושב ספציפי. בתגובה שב המרכז הרפורמי והדגיש את חובתה של אל-על להגן על זכויות הנוסעים לשבת במקום שיועד להם, ולהימנע מלכפות מקום על גברים או נשים מטעמי צניעות. כאשר קיימת פנייה לדייל/ת לשנות מקום מטעמי צניעות, יש להקפיד על כך שהיא תובע בלשון בקשה ולא דרישה, וכי המקום החלופי שיוצע לנוסע/ת יהיה לא פחות טוב מהמקום המקורי. כך למשל, לא ניתן להציע לנוסע/ת לעבור למושב אמצעי, כאשר המקום המקורי היה ליד חלון.

נוסעים שנתקלו במקרים דומים מתבקשים להדק חגורות ולפנות למרכז.

12. מחיצות הפרדה במטוסים

בחודש פברואר 2012 התפרסם כי במהלך טיסת אל-על מבלגיה לישראל פרשה קבוצת נוסעים חרדים מחיצות הפרדה במטוס. לטענת הנוסעים, אנשי הצוות אמרו כי הדבר קורה מפעם לפעם והצוות מאפשר זאת ואף מאפשר לנוסעים שהדבר מפריע להם להחליף מקום ישיבה. המחיצות נותרו במקומן עד לנחיתה. בתגובה טוענת אל-על, כאמור בכתבה, כי "מדובר באירוע חריג שאינו על פי נוהלי השירות בטיסה בחברה. יודגש כי לא היתה כל פגיעה בבטיחות הטיסה. הנושא יילמד ויבדק בחברה".³⁸

בעקבות חשיפת המקרה בתקשורת ופנייה של עמותת חדו"ש, הודיעה אל-על כי היא פועלת למיגור התופעה ולחידוד הנהלים בנושא, וכי צוותי הטיסה התבקשו להקפיד על כך שמקרים כאלה לא יישנו.³⁹

13. הפרדה במדרכות

■ חגיגות בית השואבה בירושלים

בשנים האחרונות התרחשה הפרדה במדרכות בין גברים ונשים בשכונת מאה-שערים בעת חגיגות שמחת בית השואבה בחג סוכות. לפני כשנתיים עתרה חברת מועצת העירייה רחל עזריה לבג"ץ נגד המשטרה, בטענה שאינה מונעת את ההפרדה האסורה. בג"ץ קיבל את העתירה. בשנת 2011 הגישה העותרת עתירה נוספת בשל גדר הפרדה שהוצבה מול ישיבת תולדות אהרון. העתירה נמשכה לאחר שהמשטרה הבטיחה כי תמנע את הצבת הגדר. לקראת חג סוכות בשנת 2012 ביקשה המשטרה להגיע לפשרה. על כן הוחלט על הקמת שתי גדרות בטיחות וכן על הקמת גדר באורך שמונה מטרים מול ישיבת תולדות אהרון. בניגוד לעבר נקבע כי לא יתאפשר לכסות את הגדרות או להציב במקום סדרנים או כל שילוט המורה על הפרדה בין גברים ונשים.⁴⁰

³⁸ <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000726242>; <http://zon.co.il/loadPage.php?id=78095>

³⁹ <http://www.kikarhashabat.co.il/%D7%A9%D7%91%D7%95%D7%A2%D7%95%D7%AA-%D7%91%D7%9B%D7%95%D7%AA%D7%9C.html>

<http://www.mako.co.il/news-israel/local/Article-87836734d5ab531018.htm?utm>

<http://www.bhol.co.il/article.aspx?id=44981>

⁴⁰ http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1832932#Scene_1

<http://www.bhol.co.il/article.aspx?id=45042>

³⁷ <http://www.mako.co.il/travel-news/israel/Article-27202258f6b0931006.htm>

<http://www.gtz.co.il/newsArticle.aspx?newsid=110868>

מדיווחים שהגיעו למרכז מאנשים שהשתתפו בחגיגות עולה כי במקום כן נכחו סדרנים, נפרשה רשת מחוררת על הגדרות והוצבו שלטים המורים על הפרדה. פעילים חברתיים הגיעו למקום לבדוק האם הוסרה המחיצה, כתוצאה מכך החלה מהומה במהלכה נערים חרדיים זרקו אבנים לעבר שוטרים. אחת האבנים פגעה בצלם ידיעות אחרונות עיסא עיסוות אשר פונה לטיפול על ידי מד"א. מהמשטרה נמסר כי הפרדה לא נעשתה בכפייה, הסדרנים הינם תושבים ולא עבדו בשכר, וכי היא מתחייבת להוריד את השלטים.

14. הפרדה בגן שעשועים ואיסור לבנות לרכוב על אופניים בגן קוממיות

במושב קוממיות שבדרום יש גן שעשועים אחד בלבד עבור הילדים, שבאים לשחק בו בשעות הפנאי. בסביבות הגן מוצבים שלטים שכותרתם "הפרדה קבועה בזמני הכניסות לגן", ובו מפורטות השעות המיועדות לבנים ולבנות. בימי חול יכולים הבנים לשחק בגן בשעות 13:00 - 15:00. אמהות, בנים ובנות עד גיל שבע יכולים לשהות במקום בשעות 15:15 - 17:45. לאחר מכן יכולים הבנים לשחק שוב, עד 20:00, והאמהות עם בנותיהן, מ- 20:15 עד 22:00. בערבי שבת מורשות האמהות ובנותיהן לשהות במקום בשעות 11:00 - 13:45, בעוד הבנים יכולים להשתמש במתקנים מ-14:00 עד כניסת השבת - אז מיועד המקום שוב לאמהות ולבנות. גם ביום שבת עצמו נשמרת הפרדה במתכונת דומה.⁴¹ הכללים נקבעו על ידי מזכירות המושב, שמבקשת להישמע להוראות אלו "ולהימנע מהפרת הסדרים הקבועים", כפי שצוין בתחתית השלטים. השלטים מכוונים גם לאורחי המושב ולא רק לתושבי המקום. "ציבור האורחים והמארחים והתושבים בכלל מתבקשים לפקח ולעמוד על משמר הדרישות האמורות. כמו כן מתבקש הציבור לציית לממונים על שמירת ההתנהגות הרוחנית-חינוכית".

על הגדר בגן מוצבת מודעה נוספת, שלפיה קוד הלבוש חייב להישמר ולא לחרוג מדרכי הצניעות. המודעה גם אוסרת על בנות לרכוב על אופניים מכל סוג שהוא. תושבים ואורחים רבים הביעו את סלידתם מההפרדה בגן המשחקים. כך למשל, בעל הטור משה אוסדיטשר מהאתר החרדי "בחדרי חרדים", כתב על הפרדה זו לאחר שהתארח במושב. "שמחתי נמוגה באחת, כשגיליתי שגם את הילדים גוררים להקצנה מיותרת. הדבר הפתיע אותי לאור העובדה שלא מדובר באוטובוסים

⁴¹ <http://news.walla.co.il/?w=/90/2595007>

וברחובות שבהם ה'פריצות' רבה, כי אם בגן ילדים תמים למראה, אשר כל מטרתו לתת לילדים מקום פורקן להוציא את מרצם בשעות הפנאי. מצב דברים זה מוכיח כי ההקצנה הולכת ומתפשטת למחוזות אשר בעבר לא חלמו כי יגיעו לידי מצב שכזה, ולא שערום אבותינו". זוהי דוגמה נוספת להפרדה הנכפית על ידי קיצונים מקרב הציבור החרדי, שלא לרצונם של רבים, תוך הפקעת היכולת של הציבור לעשות שימוש במרחב הציבורי בכל שעות היממה כרצונו, אף כאשר מדובר במתקן ציבורי לילדים קטנים.

15. הפרדה במוניות

בתאריך 27.08.12 פורסמה באתר החדשות המקומיות "mynet" ידיעה תחת הכותרת "החרדים עוזבים את אגד ועוברים למוניות". בידיעה צוין כי בעקבות הצפיפות באוטובוסים בירושלים הגיעו גורמים בקהילה החרדית להסכם עם חברת מוניות ירושלמית, שלפיו יופעל קו מוניות בין צומת בר-אילן ושכונת גבעת שאול, שבו עלות הנסיעה תהיה קרובה בעלותה לעלות הנסיעה באוטובוס - כשבעה שקלים לנסיעה. בשלב זה, הנסיעה במוניות מיועדת לגברים בלבד, כאשר בהמשך ישנה כוונה לאפשר גם נסיעות לנשים.⁴²

בעקבות הידיעה פנינו למשרד התחבורה והתרענו כי אם האמור בידיעה נכון, הרי שמדובר בהתנהלות בלתי חוקית. משרד התחבורה השיב לנו שלא ידוע לו על כך וכי מעולם לא אושרה מטעמו הפעלת קו מוניות לגברים בלבד.

הפרדה באירועים וכינוסים הנערכים על-ידי גופים ציבוריים

16. הדרת נשים בכנס של מכון פוע"ה בנושא חידושים בגניקולוגיה והלכה

מכון פוע"ה (פוריות ורפואה על פי ההלכה) הינו מכון העוסק בהכוונה, ייעוץ וסיוע בתחומי הפוריות והגניקולוגיה בהתאם לרוח ההלכה, ומתקצב על ידי משרד הבריאות ומשרד הדתות. הכנס הארצי ה-12 של מכון פוע"ה התקיים בחודש ינואר 2012 תחת הכותרת "חידושים בגניקולוגיה והלכה". עם פרסומה של תוכנית הכנס - העוסק ברובו בסוגיות ודילמות של נשים ובמיניות והאינטימיות של האישה -

⁴² <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4270860,00.html>

התברר כי עתידים להרצות בו אך ורק מומחים גברים, ואף לא אישה מומחית אחת. לא זו אף זו, בכנסים של מכון פוע"ה הנשים הושמו מאחורי מחיצה או בחדר נפרד ולא התאפשר להן ליטול חלק בדיונים המתקיימים במהלך הכנס.⁴³

ארגון קולך - פורום נשים דתיות פנה בשנים קודמות למארגני הכנס בדרישה לאפשר לנשים להיות נוכחות בכנס וכן לאפשר לנשים מומחיות לשאת דברים. "קולך" עמד על כך שהכנס עוסק בגופן של נשים ופזריותן אך אינו מאפשר לנשים להשמיע את קולן, מחפיץ את גופה של האישה והופך אותה לאובייקט. למרות נסיונות הידברות עם העומדים בראש מכון פוע"ה, לא נענו דרישות "קולך". בעקבות הקמתה של הקואליציה נגד הדרת נשים, פנה ארגון קולך לכל הארגונים החברים בקואליציה בבקשה לפעול נגד כוונת מכון פוע"ה להדיר נשים מן הכנס. כתוצאה מהביקורת הציבורית הרחבה שנמתחה על הכנס ופנייה ישירה של ארגון קולך לרופאים שהיו עתידים להרצות בו החלו הללו להודיע בזה אחר זה על ביטול הרצאתם. בתוך כך פירסמה לשכת האתיקה של הסתדרות הרופאים החלטה שבה היא מגנה הדרת נשים וקובעת כי תופעה זו עלולה להתבטא במערכת הרפואית בקבלת שירות רפואי, במתן שירות רפואי, בפרסומים רפואיים, בכנסים, בקבלת פרסים על הישג מקצועי. ההחלטה קובעת כי רופא יימנע ממתן הכרה או הסכמה בין במעשה בין בשתיקה לצעדים העומדים בניגוד לשוויון בין המינים, ולא ייתן ידו לתופעות של הדרת נשים. כל הרופאים שאמורים היו להרצות בכנס ביטלו את הרצאתם למעט אחד. הקואליציה אף פנתה למשרד הבריאות ודרשה שיוקיע אף הוא את הכנס.⁴⁴

17. הדרת נשים בקורס כושר קרבי במתנ"ס בני יהודה בגולן

בתאריך 23.01.12 פורסם ברשת ב' כי מתנ"ס בני יהודה בדרום הגולן החליט למנוע מבנות להשתתף בחוג כושר קרבי לקראת הגיוס לצה"ל, עקב הצטרפותם של בני חובשי כיפה לחוג. על פי הדיווח, מדובר במתנ"ס שמעולם לא התקיימה בו הפרדה בין בנים ובנות. המועצה האזורית גולן מסרה בתגובה כי: "מתנ"ס גולן מקיים מגוון פעילויות וקבוצות משותפות לכלל נוער הגולן. אחד מיעדי המתנ"ס הוא חיבור

⁴³ <http://news.walla.co.il/?w=90/1891297>

⁴⁴ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4172629,00.html>

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4171624,00.html>

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4171894,00.html>

בין נוער דתי וחילוני, בתוך שיח משותף. השנה נבחרה קבוצת 'אחרי' [קבוצת הכושר הקרבי] כקבוצה ייעודית לבנים חילונים ודתיים, ליצירת גשר ולפעילויות מקרבות".⁴⁵

18. הדרת נשים בוועד מושב איתן

ביום 14.12.12 פורסמה בעתון "הארץ" ידיעה תחת הכותרת "מהפכה נשית בוועד המושב הדתי". בידיעה נאמר כי לפני כשנה התפטר ועד המושב איתן בשל ניגוד עניינים. שלוש נשים חברות המושב - ד"ר גילי גבעתי, אופירה חדר ורינה מזוז - הקימו ועד נשי עצמאי וביקשו מראש המועצה האזורית שפיר, אשר אברגיל, למנותן כוועד ממונה עד לבחירות, וכך אכן ארע. בבחירות שהתקיימו לאחרונה לוועד המושב זכתה רשימת הנשים בשלושה מקומות בוועד, והרשימה המתחרה זכתה בשני מקומות נוספים, שיאוישו על ידי גברים. בידיעה צוין כי בעבר התנגד רב המושב לכך שנשים יכהנו בוועד לצד גברים, וכי לאחר הבחירות פנו תושבי המושב אל הרב וביקשו את אישורו לכהונת הנשים בוועד. על פי האמור בידיעה, הרב לא התנגד לכך אולם ביקש שגברים ונשים לא יישבו יחד בוועד, מטעמי צניעות, ושהוועד יורכב מנשים בלבד או מגברים בלבד. כעת מנסים למצוא פתרון לסוגיה.⁴⁶ המרכז הרפורמי פנה אל היועץ המשפטי של משרד הפנים בדרישה שיבהיר כי נסיונו של הרב למנוע ישיבתם של גברים ונשים בוועד הינה בניגוד לחוק וכי בהפרדה של נשים וגברים יש מימד של הפליה ופגיעה בכבוד של נשים. עוד הובהר כי לרב אין סמכות על פי חוק להתערב בישיבות הוועד הנבחר.

19. שוק חרדי בהפרדה

בתאריך 13.3.12 פורסמה באתר "mynet" ידיעה,⁴⁷ שלפיה בקיץ התקיים כינוס בנושא הקמת שוק חרדי בהפרדה בירושלים, שבסופו הוקם ועד שאמור לתרגם את ההצהרות למציאות בשטח. בידיעה צוין שבימים האחרונים אותר שטח להקמת השוק החרדי - מגרש של עשרה דונמים ליד הר חוצבים. בידיעה מצוטט חבר מועצת העירייה שלמה רוזנשטיין כך:

⁴⁵ <http://www.iba.org.il/bet/?entity=816499&type=1>

⁴⁶ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1885861>

⁴⁷ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4201762,00.html>

"הכוונה היא להקים שוק שידמה למחנה יהודה ויהיה כשר למהדרין. לא יהיה חיכוך בין גברים לנשים במקום ותהיה הפרדה מלאה בין המינים. אנו עומדים בקשר עם כמה סוחרים בשוק וחלקם אף טוענים כי בכוונתם לפתוח סניפים בשוק החרדי".

בתאריך 16.3.12 פורסמה ידיעה בעניין אף במקומון הירושלמי "כל העיר", שבה נכללה תגובת העירייה ולפיה היא אינה מכירה את היוזמה ואינה מתכוונת לאשר הפרדה מגדרית במרחב הציבורי.

בעקבות הידיעה פנה המרכז הרפורמי אל ראש העיר ניר ברקת והדגיש בפניו כי הקמת שוק נפרד מנוגדת לפסיקת בית משפט העליון בבג"ץ נעמי רגן נ' משרד התחבורה ולהוראות חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות ציבוריים.

20. הגן הזואולוגי בבאר-שבע נפתח לקהל חרדי בלבד

מבקרים שהגיעו לגן הזואולוגי בבאר-שבע בחול המועד פסח, במרץ 2012, גילו בכניסה שלטים המודיעים כי "היום הגן סגור. הכניסה לקהל החרדי בלבד". על פי הדיווחים בתקשורת, המבקרים נתבקשו לחנות את רכביהם כקילומטר וחצי מהכניסה לגן ולעלות על אוטובוסים מאורגנים שלקחו אותם לכניסה. כמה משפחות חילוניות לא הורשו לעלות לאוטובוס. בכניסה לגן חולקו לנשים בדים לכיסוי הכתפיים, וגני השעשועים בתוך הגן הופרדו למתחמים נפרדים לבנים ולבנות.⁴⁸ עיריית באר-שבע מסרה כי "במסגרת שלל האירועים שהתקיימו בחול המועד פסח, הוחלט לערוך עבור הציבור הדתי הפנינג במתחם הזואולוגי. בניגוד לטענות, הכניסה לאירוע, שנחל הצלחה רבה, לא הוגבלה למגזר הדתי בלבד, וכל מי שביקש ליטול חלק בו - כניסתו התאפשרה ללא דיחוי. בעיר באר-שבע חיים בהרמוניה, זה לצד זה, דתיים וחילונים, וכך יישאר בעתיד".⁴⁹

21. גשר לגברים בלבד

במסגרת הילולת רבי שמעון בר יוחאי המתקיימת בל"ג-בעומר במירון, נבנה במקום גשר "מהדרין" לגברים בלבד. משרד התיירות, אשר העביר סכום של שני מליון שקלים למימון הגשר, מסר לעיתון "הארץ" כי "גשר המעבר בכניסה לקבר הרשב"י

⁴⁸ <http://www.nrg.co.il/online/54/ART2/357/239.html>

⁴⁹ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4215209,00.html>

מוצב בימים אלו למען בטיחותם של הולכי הרגל. הגשר נבנה כדיון, בפיקוח, לאחר אישורים, ועל פי דרישות המשטרה". לעומת זאת, מהמשטרה נמסר כי לא הציבו כל דרישה שכזאת.⁵⁰

22. מוזיאון ישראל מקצה לראשונה שעות ביקור נפרדות לנשים ולגברים

בתאריך 23.07.12 פורסמה בעיתון "הארץ" ידיעה ולפיה הוחלט לקבוע שעות פתיחה נפרדות לנשים ולגברים במוזיאון ישראל, מתוך רצון למשוך מבקרים חרדים לתערוכה "חסידיים לא רק שחור לבן", שנפתחה כחודש לפני פרסום הכתבה והוצגה עד חודש דצמבר 2012. בידיעה מצוטט מנהל אגף השיווק של המוזיאון, מר שי ימין, שטען כי ההפרדה תהיה רק בתערוכה זו ובשעות מיוחדות שבהן המוזיאון סגור בדרך כלל, כגון שעות הערב או ימי שלישי בבוקר, בהתאם לביקוש מצד הקהל החרדי.⁵¹

עם פרסום הכתבה פנה המרכז הרפורמי למר ג'יימס סניידר, מנכ"ל מוזיאון ישראל, והביע את תמיהתו על כך שדווקא מוזיאון המייצג את התרבות הליברלית, אשר ערכיה המכוננים הם פלורליזם רעיוני והפריה הדדית בין מגזרי החברה השונים, נכנע לתכתיבים של קנאים הכופים את דרישותיהם על ציבור חרדי שלם בכוח האיום וההפחדה. כמו כן הדגיש המרכז הרפורמי כי קיומה של הפרדה בין נשים וגברים במוזיאון אין בה רק פגם ערכי חמור, אלא היא גם מנוגדת לדיון. עוד טען המרכז הרפורמי במכתבו כי רשויות ציבוריות תופסות את הציבור החרדי כמעוניין כולו בהפרדה, כמקשה אחת, וקובעות קיום אירועים בהפרדה עבור מגזר זה באופן אוטומטי, מבלי לבחון אם אכן יש בכך צורך ממשי ואם צורך זה עומד בתנאי החוק. לא ניתן יהיה למנוע את ההפרדה, אף אם חלקים נרחבים מקרב הציבור החרדי מתנגדים לה, אם המוזיאון יוזם בעצמו שעות נפרדות לגברים ולנשים. כמו כן, קביעת שעות נפרדות לביקור של חרדים במוזיאון משרתת מסר בעייתי בנוגע לצורך בהפרדה בין החרדים לשאר אוכלוסיית ישראל, שכן היא מעודדת דווקא את הקיצונים, שמבקשים להגביה את החומות שבין הציבור החרדי לבין כלל החברה.

מנהלת השירות לקהל במוזיאון השיבה כי "מוזיאון ישראל מודיע כי אין ולא היתה כוונתו להפריד בין גברים ונשים בשעות הביקור. המוזיאון נשאר כמות שהוא -

⁵⁰ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1703715>

⁵¹ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1783098>

פתוח לכולם ומסביר פנים לכל אדם. במידה ותפנה אלינו קבוצה שתרצה לבוא מעבר לשעות הביקור הרגילות לביקור פרטי מודרך בתערוכת החסידים - היא תטופל בהתאם, כמו כל קבוצה אחרת". התגובה לא פירטה כיצד תטופל קבוצה שתרצה לבקר מעבר לשעות הביקור הרגילות. ואולם, משיחות טלפוניות שנוהלו עם נציגת המוזיאון וכן עם המשנה למנכ"ל המוזיאון, עולה כי הובטח שקבוצות של גברים חרדים שיגיעו למוזיאון יודרכו על ידי מדריך זכר, וכי במוזיאון לא תהיה נוכחות של נשים בשעת הביקור.⁵²

23. הדרת נשים מטקס סיום הש"ס במימון עיריית ירושלים

בתאריך 30.07.12 נערכו בירושלים אירועי סיום הש"ס (סיום מחזור לימוד הדף היומי). אירועים אלו, אשר אורגנו ותוקצבו על ידי האגף לתרבות תורנית בעיריית ירושלים, לא היו פתוחים להשתתפות נשים. האירוע הראשון התקיים באיצטדיון טדי בעיר, ונכחו בו עשרות אלפי משתתפים, גברים בלבד. האירוע השני נערך בקרבת תחנת הרכבת הקלה בגבעת התחמושת. באירוע השתתפו כ-10,000 גברים. השתתפות נשים באירוע לא התאפשרה, מאחר שפורסם כי הכרטיסים מיועדים "לאברכים בלבד".⁵³

יום לפני שנערכו אירועים אלה פנו ארגון קולך, עמותת "מרכז צדק לנשים" והמרכז הרפורמי למוקד עיריית ירושלים, לצורך קבלת פרטים על אודות האירוע במתחם הרכבת הקלה. ממוקד העירייה נמסר שהאירוע נערך "למוזמנים בלבד" (זאת בניגוד לפרסומים בעיתונות, שמהם עלה כי מדובר באירוע פתוח לכל מי שמעוניין לרכוש כרטיס), וכי יש לפנות לחברת אריאל לצורך בירור פרטים נוספים. חברת אריאל הפנתה אותנו לחברת אפקט הפקות. נציג חברת אפקט הפקות מסר כי לא ניתן לקנות כרטיסים לאירוע, מאחר שאלה אזלו תוך שעות ספורות ממועד פתיחת נקודות המכירה. כאשר ביקשנו לדעת אם נשים יכולות להגיע לאירוע נענינו כי "אין מוקד לנשים". תחת זאת, הסביר הנציג, יוצבו בשכונות מסוימות בעיר מסכי שידור שבהם יוכלו נשים לצפות במתרחש. מאחר שדברים אלו הובאו לידיעת הארגונים ממש בסמוך להתרחשותם, לא נותר לנו אלא לפנות לעיריית ירושלים בדיעבד.

⁵² http://www.youtube.com/watch?v=I4up5nY_7v0&feature=youtu.be

<http://www.youtube.com/watch?v=KPVBEqZ624k&feature=youtu.be>

⁵³ <http://www.mynet.co.il/articles/1,7340,L-4259855,00.html>

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4281274,00.html>

בפנייתנו לעירייה התרענו כי ארגון ומימון אירוע שממנו מודרות נשים בכוונה תחילה עומד בניגוד גמור לחובת העירייה לפעול בשוויון. אף אם מדובר באירוע דתי המיועד לציבור החרדי, הרי שאין שום הסמכה בחוק לעריכת אירוע לגברים בלבד. העירייה אינה יכולה להתעלם מציבור הנשים הנמנות עם האוכלוסייה החרדית ולתת יד להדרתן מאירועים שנערכים לציבור זה. מימון אירועים לציבור החרדי ללא השתתפות של נשים - ובמיוחד אירועים המוניים ומרכזיים כגון אלה שנערכו לרגל סיום הש"ס - משמעותו שנשים אינן נהנות באופן שווה מתקציבים המועברים לציבור שעליו הן נמנות, ואין ביכולתן ליטול חלק באירועים דתיים שהינם בעלי משמעות גם עבורן (וזאת כאשר נשים חרדיות לוקחות חלק באירועי שמחה דתיים רבים אחרים).

תגובתה הראשונית של עיריית ירושלים היתה כי "האירוע יועד לגברים בלבד, מאחר שנשים אינן לומדות גמרא", וכי הנשים יכלו לנסוע לבני-ברק, שם נערך ערב מיוחד עבור נשות הלומדים. לאחר פנייה חוזרת של הארגונים שינתה העירייה את עמדתה וטענה כי "מדיניותה המוצהרת והמיושמת של עיריית ירושלים הינה לאסור פעילות של הדרת נשים באשר היא, למעט במקרים חריגים שבהם ההפרדה המגדרית נדרשת ועומדת בתבחינים שנקבעו בפסיקה ועל פי כל דין". כמו כן התחייבה העירייה להפיק לקחים מהאירועים המתוארים.

24. סיוורים נפרדים בעיר דוד

בתאריך 08.08.12 פורסם באתר "mynet" כי בעיתונות החרדית פורסמו מודעות שקוראות לאוכלוסייה החרדית לבקר באתר החפירות בעיר דוד בירושלים בסיוורים מיוחדים למשפחות חרדיות. מן הכתבה עולה כי ההתאמה למשפחות חרדיות מתבטאת בין השאר בקיומן של קבוצות נפרדות לנשים ולגברים ובאי-הקרנתו של המיצג הקולי, שבו מופיעה אישה בפני קבוצות גברים. מהנהלת עמותת עיר דוד נמסר כי לא היא פירסמה את המודעות הייעודיות לאוכלוסייה החרדית וכי הם אינם יוזמים קבוצות נפרדות: "אנחנו מרכז הזמנות, וכל מדריך שמארגן קבוצת מטיילים שמעוניינים בסיוור פונה אלינו, והסיוור מתבצע בהתאם ללוח הזמנים שנקבע איתו, ללא התערבות כלל בקבוצה המסיירת".⁵⁴

⁵⁴ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4265654,00.html>

25. הפרדה בין בנים לבנות בקייטנה לבני שמונה

בתאריך 02.08.12 פורסם באתר "mynet" כי בנסיעה משותפת של קייטנה דתית וקייטנה חילונית משכונת הר חומה בירושלים לים המלח נכפו על הילדים והילדות שעות רחצה נפרדות. אחד מהמארגנים אף העיר לילדה בכיתה ב' שלבשה בגד ים "ביקיני" כי היא "לא צנועה". כל זאת ללא ידיעת ההורים. יו"ר המינהל הקהילתי בהר חומה, מר הרצל יחזקאל, אמר בתגובה כי "אם השענות נכונות, מדובר באירוע חמור", וכי הוא מתכוון לבצע בדיקת עומק של המקרה.⁵⁵

26. הדרת נשים בטקס יקירי העיר של עיריית חיפה

טקס יקירי העיר חיפה מתקיים מדי שנה, ובמהלכו מוענק עיטור הוקרה על ידי ראש העיר ל-18 ותיקים/ות העיר, שעסקו בפעילות ציבורית למען העיר ותושביה במהלך חייהם. המועמדים/ות נבחרים/ות על ידי ועדה ציבורית. מפרסומים שהופיעו בתקשורת בחודש אוגוסט 2012 התברר כי בניגוד לשנים קודמות, שבהן נהוג היה כי שישה מבין המועמדים יהיו נשים, השנה התנגדו לכך חברי הוועדה.

סגנית ראש עיריית חיפה, גב' חדווה אלמוג, המשמשת יושבת ראש הוועדה לבחירת יקירי/ות העיר, הודיעה כי לא תאפשר את קיום הטקס אם חברי הוועדה לא ימליצו על לפחות שליש של נשים לקבלת האות. כל נציגות הסיעות השונות במועצת העירייה החברות בוועדה המליצו לבסוף על נשים, פרט לסיעות החרדיות, שטענו כי לא מצאו אישה הראויה לקבל את התואר. על כן הודיעה אלמוג כי בשלב זה לא תכנס את הוועדה.⁵⁶

27. אירועי בלבסטה בירושלים לחרדים בהפרדה

בתאריך 19.09.12 פורסם באתר "mynet" כי נציגי הקהילה החרדית, אשר הביעו תחילה התנגדות לאירועי הבלבסטה המתקיימים בשוק מחנה יהודה (אירועי תרבות המתקיימים ברחבי השוק), דנים בהפקת פסטיבל מקביל על טהרת הצניעות בשכונת גאולה. הכוונה היא שבמסגרת האירועים לאוכלוסייה החרדית יופיעו

זמרים חרדים, וכי תונהג הפרדה בין גברים ונשים. מהעירייה נמסר בכתבה כי היא "מברכת על כל יוזמה חיובית שמטרתה להיטיב עם התושבים ובעלי העסקים".⁵⁷

28. הדרת נשים באירוע רשמי של עיריית חולון במהלך חג סוכות

בתאריך 25.09.12 פורסם בעיתון "הארץ" כי עיריית חולון עתידה לערוך במהלך חול המועד סוכות אירוע בתיאטרון חולון לאבות ובנים, בשיתוף רדיו קול-ברמה. באתר העירייה פורסם כי "האירוע מיועד לאבות ובנים מהציבור החרדי".⁵⁸ מבירור בקופות התיאטרון שערך ארגון קולך -פורום נשים דתיות, אשר פנה בעניין לראש עיריית חולון, הובהר באופן חד-משמעי כי הכרטיסים נמכרים לגברים ובנים בלבד.

בפנייתו לראש העירייה הדגישו נציגות קולך, כי דווקא כארגון המייצג נשים דתיות וחרדיות, הופתעו לגלות שעיריית חולון בוחרת להתעלם ממחצית מן הציבור הנמנה על הקהילה הדתית והחרדית בעיר ולארגן ולתקצב אירוע לציבור זה תוך התעלמות מוחלטת מציבור הנשים והבנות. עוד ציינו כי הדרתן המוחלטת של נשים ובנות מהאירוע מנוגדת לחובת העירייה לפעול בשוויון ולהימנע מהפליה פסולה. כן יש לתהות על בחירתה של העירייה לערוך את האירוע בשיתוף עם תחנת רדיו קול-ברמה, שאינה משמיעה נשים ומתקיים נגדה מאבק ציבורי ומשפטי מתוקשר בשל כך.

היועצת המשפטית של עיריית חולון השיבה כי האירוע אינו מתוקצב על ידי העירייה, על אף שהוא מתקיים בחסותה, הלוגו של העירייה מתנוסס על המודעות המפרסמות אותו, והוא פורסם באתר העירייה עצמה. עוד נאמר בתשובתה של היועצת המשפטית כי מתקיים אירוע מקביל לנשים. האירוע המקביל לא פורט במכתב התשובה. כששבו נציגות קולך ודרשו לדעת באיזה אירוע מקביל מדובר, נאמר להן כי האירוע המקביל הוא הקרנת סרטה של טלי אברהמי, "מלאכיות בלבן" - סרט על גבורה יהודית בשואה המוקרן לנשים בלבד. באתר העירייה לא הופיע כל פרסום על אודות אירוע זה.

⁵⁷ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4281992,00.html>

⁵⁸ <http://www.holon.muni.il/Lists/List1/DispForm.aspx?ID=2001&Source=http%3A%2F%2Fwww%2Eholon%2Emuni%2Eil%2Fpages%2FEvents%2Easpx>

⁵⁵ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4263304,00.html>

⁵⁶ <http://www.nrg.co.il/online/54/ART2/394/167.html>

<http://radiohaifa.mediacast.co.il/article.aspx?id=12088>

בעקבות תשובתה של היועצת המשפטית שב ופנה ארגון קולך לעירייה וביקש לדעת אם אמנם עיריית חולון סבורה שהקרנת סרט על השואה זו הדרך לאפשר לנשים במגזר הדתי והחרדי בעיר לחגוג את שמחת בית השואבה ואם הדבר מהווה אירוע משפחתי מקביל לאירוע שבו מופיעים כמה זמרים ושהינו פתוח לגברים בלבד. במענה לפנייה זו שבה היועצת המשפטית על טענותיה, כי האירוע הנפרד לגברים לא מומן על ידי עיריית חולון, אלא דובר באירוע של רדיו קול-ברמה, אשר נערך באחריותו והפקתו. היועצת המשפטית דחתה את טענותיו של קולך על כך שהעירייה פועלת בחוסר שוויון.

29. הפרדה בהקפות בקריית-שמונה

תושבים ותושבות שהגיעו לאירוע ההקפות המרכזי בקריית-שמונה הופתעו למצוא במקום מחיצות הפרדה בין גברים ונשים, שהוקמו על ידי העירייה והמועצה הדתית. תושבים רבים תמחו על הצבתה של הגדר. בשנים קודמות התקיימו ההקפות במעגלים נפרדים של נשים וגברים, אך לא הוצבה כל גדר שחצצה בין שני הקהלים. בכתבה שהופיע בנושא ב"nrg מעריב" אמר ראש העירייה, הרב נסים מלכה, כי "עיריית קריית-שמונה אמנם משתתפת בהפקת אירוע ההקפות, אבל מי שמוביל אותו זאת המועצה הדתית".⁵⁹

30. הדרת נשים בהקפות פתח-תקווה

בתאריך 8.10.12 נערכו הקפות ברחבת המתנ"ס ברחוב הרב פינטו בפתח-תקווה. האירוע אורגן על ידי עמותה שעשתה שימוש במתקני המתנ"ס והזמינה במודעות פומביות את תושבי השכונות לקחת בו חלק. במהלך הפעילות, המנחה פנה אל המשתתפים בקריאה לא לפגוע בקדושת המקום, וביקש מהנשים להימנע מלרקוד. כמו כן ציין כי "אף אישה לא תרקוד, אחרת אני מוציא את התקע". לעומת זאת, כמה פעמים קרא המנחה לגברים לרקוד, ווציין כי אין הכוונה גם לנשים. תושבי שכונת נווה דקלים ושיפר בפתח-תקווה פנו אל ראש העירייה, לאחר האירוע, בדרישה להורות מיד כי הפעילות במתנ"ס העירוני לא תפלה נשים. תושבי נווה דקלים ציינו כי מרבית התושבים הם ממשפחות חילוניות של משרתי כוחות הביטחון.

31. הפרדה בהקפות בראש-פינה

תושבת ראש-פינה פנתה ליועצת המשפטית של ארגון קולך ודיווחה כי אירוע ההקפות המרכזי בעיר עתיד להתקיים תוך הפרדה בין נשים לגברים וכי תוצב מחיצה לאורך המגרש, במטרה למנוע ריקודים משותפים. לדבריה זו הפעם הראשונה שאירוע ההקפות בראש-פינה יתקיים בהפרדה, ועל כן היא ביקשה לקבל חוות דעת משפטית בדבר חוקיות המהלך. הובהר לה כי כל אירוע עירוני צריך להיעשות ללא הפרדה, גם כאשר מדובר בהקפות.

32. הפרדה בין נשים וגברים בספרייה העירונית בחולון

ספרייה עירונית בשכונת תל-גיבורים בחולון מנהיגה ימים נפרדים לנשים ולגברים, ימים ראשון ורביעי מיועדים לנשים ולבנות ואילו ימים שני וחמישי מיועדים לגברים ולבנים. מי שמעוניין/ת לשאול ספר ביום שאינו מיועד לו/ה יכול/ה להחליף את הספר, אך אינו/ה יכול/ה להישאר בשטח הספרייה מעבר לכך. דבר ההפרדה מופיע באתר עיריית חולון וכן אושר על ידי צוות הספרייה.⁶⁰

הפרדה בעסקים פרטיים

33. מסעדת 'היימישע עסין' בירושלים

בחודש מרץ 2012 פורסם כי מסעדת "היימישע עסין" בשכונת רחביה בירושלים נכנעה ללחציהם של עסקנים חרדים במקום והחליטה שלא להעסיק נשים כמלצריות בימי חמישי בלילה, ערב הבילוי המסורתי של הציבור החרדי.⁶¹ לפי דיווחים אחרים, הדרישה הגיעה ממערך הכשרות של בד"ץ אגודת ישראל, המעניק למקום הכשר למהדרין.⁶² בעליו של המקום, חיים ספרין, התבטא בכתבה שפורסמה בנושא בעיתון "הארץ" ואמר כי הוא "מתכוון למצוא את דרך המלך שתאפשר להמשיך להעסיק נשים כל ימות השבוע". לדבריו, הוא פנה לבד"ץ והסביר להם שלמעלה מ-60% מבאי המסעדה הן נשים, "וצריך לתת שירות לכולם". עוד ציין ספרין כי ההוראה ניתנה כבר שלושה שבועות לפני פרסום הכתבה אך שכן הועסקו מלצריות במשמרת של יום חמישי בלילה. בעקבות הפרסומים בתקשורת יצאה

⁶⁰ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4302119,00.html>

⁶¹ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4199694,00.html>

⁶² <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1663360>

⁵⁹ <http://www.irac.org.il/images/daf/pdf/הקפות20%עם20%גדר20%הפרדה.pdf>

תנועת ישראל-חופשית בפעילות נגד המסעדה וקראה להחרים אותה.⁶³ המרכז הרפורמי פנה למסעדה ודרש להסיר את ההגבלה הפוגעת בשוויון. ככל הנראה, לבסוף נותר המצב על כנו ובעלי המסעדה המשיכו להעסיק נשים במשך כל ימות השבוע.

איסור הופעת נשים ושירת נשים:

34. הדרת נשים ברדיו קול-ברמה

בתאריך 16.12.10 פורסמה בעיתון "דה מרקר" ידיעה תחת הכותרת: "טענות נגד רדיו קול-ברמה: לא מאפשר לנשים לעלות לשידור". בידיעה צוטטה עמדת הרדיו החרדי-ספרדי, ולפיה "בתחנה לא מושמע קול אישה, בהמלצת ועדת פיקוח הלכתית שקמה על פי תנאי הזיכיון של הרשות השנייה". בעקבות ידיעה זאת פנה המרכז הרפורמי לרשות השנייה בדרישה להורות לתחנת הרדיו לשקול מחדש את החלטתה לאסור לחלוטין השמעת נשים בתחנה ולמנוע את העסקתן של נשים בה.

מאז פנייתו של המרכז הרפורמי התנהלו דיונים ארוכים בנושא ברשות השנייה, שערכה גם שימוע לתחנה. בסוף חודש אוקטובר 2011 השיבו לנו מהלשכה המשפטית של הרשות השנייה ויידעו אותנו כי הגיעו לסיכום עם התחנה. סיכום זה פורסם גם בכלי התקשורת השונים:

- כאשר מדובר על אירועים חדשותיים הם יועברו בשידור חי, גם אם אישה (למשל שרה או חברת כנסת) נושאת דברים. כלומר, בניגוד לנעשה עד עכשיו, לא תשדר התחנה משדר מאוחר יותר כדי לצנזר את דברי הנשים.
- כאשר נדרשת התייחסות של בעלת תפקיד ציבורי - היא תועלה לשידור.
- בתוך כחודש יחל שידור של תוכנית שבועית של שעה אחת בלבד, שבה מאזינות תוכלנה לעלות לשידור באופן "שימשיך את המתווה ההדרגתי והמתואם לגבי שילובן בשידורים". בפועל מדובר בשעת שידור אחת מתוך 168 שעות שידור שבועיות.

משמעות הסיכום היא כי מתוך כלל שידורי התחנה, רק שעה בשבוע תוקצה לנשים, וכן כי לעת הצורך יושמעו תגובותיהן של בעלות תפקיד ציבורי. בתאריך 22.12.11 אישרה מועצת הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו את ההסדר והכשירה למעשה את הדרתן של נשים מרדיו קול-ברמה.⁶⁴

בעקבות פרסומו של ההסכם שב ופנה המרכז הרפורמי אל הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו והתריע כי ההסדר, המנציח את ההפליה בשידורי תחנת הרדיו, הוא בלתי סביר ובלתי מידתי וככזה לא יעמוד במבחן משפטי. ההסדר מקיים פגיעה בנשים המאזינות לתחנה ומבקשות להשמיע את קולן ומהווה הפליה חמורה משעמי מין, ואינו הסדר שמתקרב אפילו להסדר שניתן להגדירו כמידתי.

בתחילת חודש אפריל 2012 החליט יו"ר מועצת הרשות השנייה, אילן אבישר, להוריד את מספר השעות שבהן מחויבת תחנת הרדיו לאפשר לנשים לעלות לשידור מ-6 שעות ל-4 שעות בלבד.⁶⁵ על מנת להכריע בהצבעה שזכתה בשוויון קולות עשה אבישר שימוש בקול הכפול שניתן לו.⁶⁶ לאחר ההחלטה פנו חמישה חברי מועצה לשרת התרבות לימור לבנת והביעו תרעומת על ההחלטה. לבנת הביעה את מורת רוחה מההחלטה ופנתה במכתב ליושב ראש המועצה, בו כתבה כי "הופתעתי לפני ימים אחדים לקבל פנייה של חמישה חברים במועצה, ולפיה בזמן שחוקיות ההסדר השנוי במחלוקת נבדקת על רקע הדרישה להביא לשילובן המלא של נשים בשידורי התחנה, התכנסה מועצת הרשות השנייה, וקיבלה החלטה שערוייתית... אני סבורה כי כיושב ראש מועצת הרשות השנייה, חובתך היא לדאוג לשילובן המלא של נשים בשידורים כמו גם של שאר המגזרים". כן קראה השרה לבנת לאבישר לכנס את המועצה לדיון חוזר בנושא.⁶⁷

אבישר דחה את הביקורת שהושמעה נגדו ואמר, "צריך לקחת בחשבון שמה שעומד פה זה מצד אחד השיקולים של התחשבות בשיקולי רב-תרבותיות, מצד שני יש פה מלחמת תרבות וגורמים שמנסים לנגח את החרדים מכל מיני סיבות, אם מכיוון הרפורמים, קבוצות פמיניסטיות וקבוצות אחרות... להקים כזו זעקה על ארבע שעות במקום שש, כשארבע השעות האלה משמעותיות יותר מבחינת הנוכחות

⁶⁴ <http://www.reform.org.il/Assets/mudarot.pdf> עמ' 37 38

⁶⁵ <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000738209>

⁶⁶ <http://192.118.97.191/article/view/314100>

⁶⁷ <http://192.118.97.191/article/view/314100>

⁶³ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1663360> ; <http://www.news1.co.il/Archive/001-D-292097-00.html>

של נשים, זה נראה לי קטנוניי".⁶⁸ בדיון שערכה מועצת הרשות השנייה הוצג סקר של מכון מדגם שנערך בקרב קהל היעד של התחנה (הכולל קהל מזרחי, מסורתי, דתי וחרדי). תוצאות הסקר הראו כי דווקא 80% מכלל המשיבים ימשיכו להאזין לתחנה, אף אם יעלו בה נשים לשידור.⁶⁹ בתגובה לתוצאות הסקר אמר אבישר כי "העניין הכלכלי הוא לא הנושא. המספרים הללו הם משמעותיים. כשליש מקהל היעד, שהוא האוכלוסייה החרדית, השיב כי יפסיק להאזין לתחנה".⁷⁰

בחודש אוגוסט 2012 הגיש המרכז הרפורמי בשיתוף עם עו"ד אסף פינק בקשה לאישור תובענה ייצוגית נגד תחנת הרדיו קול-ברמה בשם ארגון קולך - פורום נשים דתיות. הסעד המתבקש בתובענה הינו צו שיורה לתחנה לחדול מהדרת נשים בתחנה וכן פיצוי כספי עבור המאזינות לתחנה הנפגעות מהדרת נשים, בסכום של 104 מיליון שקלים. התביעה מתבססת על סקר בקרב מאזינות התחנה, שממנו עולה כי 30% מהמאזינות נפגעות מהדרת הנשים בתחנה. יש לציין כי מדובר בתביעה תקדימית, הן בשל העובדה כי תובענות ייצוגיות המוגשות על ידי ארגונים בשם הניזוקים הן נדירות והן כי לראשונה מוגשת תביעה ייצוגית בנושא של הדרת נשים.

בכתב התשובה שהגישה התחנה, נטען כי ארגון קולך אינו כשיר להגיש את הבקשה כיוון שלא הוכח הקושי של נשים שנפגעו להגיש את הבקשה. עוד נטען כי אין לאפשר תקיפה עקיפה של החלטות הרשות השניה באמצעות תביעה ייצוגית. לטענת רדיו קול ברמה, הם מעלים נשים לשידור ופעמים רבות כשביקשו להעלות נשים לשידור לא היתה כל היענות. זאת ועוד, לטענת התחנה לא מתקיימת עילת הפליה לפי חוק איסור הפליה במוצרים ושירותים, מכיוון שמדובר בשירות שבאופיו ומהותו הוא פונה לשנים חרדיות ספרדיות המעוניינות בכך. לכן אין מקום לתת צו עשה שיסכל את מטרת התחנה ויפגע בחופש הביטוי והדת של החרדים הספרדים וימנע מהם שימוש במשאב ציבורי

הן הצוות הבין-משרדי בראשות השרה לימור לבנת, העוסק בהדרת נשים, והן הצוות המיוחד במשרד המשפטים, דנו בין היתר בחוקיות ההסכם בין הרשות השנייה לתחנת הרדיו קול-ברמה, לפיו התחנה משמיעה נשים רק באופן חלקי.

⁶⁸ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1683891>

⁶⁹ <http://www.news1.co.il/Archive/001-D-294619-00.html>

⁷⁰ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1683891>

הצוות בראשות השרה לבנת מתח ביקורת חריפה ביותר על המשך הדרת הנשים בתחנה ועל מחדלה של הרשות השנייה מלהפסיק הדרה זו. הצוות של משרד המשפטים שעסק בהדרת נשים אף הוא ביקר את ההסדר. בתאריך 3.3.13, בישיבה של הוועדה הבין-משרדית שבה נכחו נציגות המרכז הרפורמי, הבהירה עו"ד שרית דנה העומדת בראש הצוות כי אי השמעת נשים בתחנה פוגעת בזכויותיהן של נשים לשוויון, לכבוד ולחופש ביטוי ולפיכך היא בלתי חוקית: "האיסור על אשה להתבטא ולהישמע אך ורק בשל היותה אשה הוא מקרה בוטה של הפליה על בסיס מין הכרוכה בהשפלה ופגיעה בכבוד האדם. ביסודו התפיסה כי לאשה אין זכות להישמע כאחד האדם והשמעתה בתחנה, אם היא מתאפשרת, מבטאת הרעפת חסד מצדה של תחנת הרדיו". ולסיכום קובעת המשנה ליועמ"ש כי: "איננו סבורים כי ההגנה על ייחודיותה המגזרית של הקהילה התורנית-ספרדית אליה מיועדים שידורי התחנה, הגם שמדובר בערך חשוב כשלעצמו, יכולה להצדיק פגיעה חמור כמתואר בזכויות היסוד לשוויון, לכבוד האדם ולחופש הביטוי".

בדיקות. הצוות העלו כי טענות התחנה, שלפיהן שידור קולך של נשים יפחית משמעותית את שיעור ההאזנה לתחנה, אינן נכונות, וכי השמעת נשים העלתה את שיעור ההאזנה. לכן הורה הצוות לתחנה להשמיע נשים באופן מלא בתוך חצי שנה ואף לאפשר לנשים להיות מועסקות כשדרניות בתחנה.

35. איסור על שירת נשים בטקס הדלקת נרות חנוכה באוניברסיטת בן-גוריון-בנגב בבאר-שבע

הרכב קולי של אוניברסיטת בן-גוריון-בנגב הוזמן להופיע בטקס הדלקת נרות רשמי שבו אמור היה לברך רב האוניברסיטה. מדיקנט הסטודנטים נמסר להרכב, הכולל זמרות וזמרים, כי לא יוכל להופיע היות ש"הרב לא יכול להיות פה כשאתם שרים". בתחילה נאמר להרכב שהופעתו מבוטלת, בהמשך הוקדם מועד ההופעה כך שהרכב ישיר לפני שהרב יגיע.

בעקבות המקרה, פנה המרכז הרפורמי ליועצת המשפטית של האוניברסיטה, שביררה עם מנכ"ל האוניברסיטה ועם דיקן הסטודנטים את פרטי המקרה. לטענתם כלל לא מדובר על איסור שירת נשים: הרכב הקולי אמור היה להופיע בראשית הטקס עם מחרוזת שירים. לאחר מכן, אמור היה מנכ"ל האוניברסיטה לברך, ולבסוף הרב אמור היה להדליק נרות. לטענתם, הרכב הקולי החל להציב תנאים שונים להופעה, ולפיכך הודיעו לו שלא יופיע כלל.

בשיחה נוספת עם היועצת המשפטית והמנכ"ל נטען שמדובר בשני אירועים שונים ונפרדים: הדיקן הציע שההרכב ישיר מחרוזת שירי חנוכה בחלל בית הסטודנט, ולאחר מכן מתקיים טקס הדלקת נרות. לדבריהם שני האירועים לא קשורים זה בזה.

36. אישה לא תשיר לבד על במה בכנס תנועות הנוער

בתאריך 08.05.12 פורסם באתר "ynet" כי בכנס תנועות הנוער הקרב לא תוכל לשיר אישה לבד על הבמה, מכיוון שתנועת בני עקיבא התנתה את השתתפותה בכך שלא תישמע שירת נשים. יו"ר מועצת הנוער בכפר-סבא, יובל סגל, הודיע כי האיסור יהיה "רק" על שירת אישה לבד על הבמה ולא שירת נשים של מקהלה. סגל הודה כי היתה דרישה של תנועת בני עקיבא שלא תישמע בכנס שירת נשים, ושען כי בעקבות הדרישה התקיימה ישיבה בהשתתפות נציגי תנועות הנוער והחלטה על שירת נשים התקבלה באופן דמוקרטי. תנועת בני עקיבא טענה כי לא התנתה את השתתפותה בכנס באי שירת נשים וכנראה הדבר נעשה כדי לכבד את התנועה.⁷¹

בעקבות האירוע החליטה מועצת העיר כפר-סבא כי העירייה תחרים אירועים שבהם ידירו נשים ולא תשתתף במימונם, כפי שנעשה בכנס תנועות הנוער.⁷²

37. ראש עיריית מודיעין-עילית ובכירים נוספים עזבו אירוע כשהבינו ששטורות יעלו לשיר

בחודש אוגוסט 2012 התקיים טקס חנוכת תחנת משטרה במודיעין-עילית. במהלך הטקס, כאשר הוזמנו שתי שטורות לשיר, מיהרו ראש העירייה יעקוב גוטרמן ובכירים נוספים להיכנס לחדר אחר בתחנה, על מנת לא לשמוע את שירת השוטרות. לאחר סיום השירה שבו גוטרמן והבכירים לטקס. מאחר שנשים השתתפו גם בשירת "התקווה" בסיומו של הטקס, עזבו הבכירים את המקום. גורם בעיריית מודיעין התייחס לאירוע ואמר: "אני מקווה שזה היה רק מתוך חוסר תשומת לב ולא מכוונת זדון חלילה או יותר גרוע כתוצאה מבורות. זה אמנם נגמר יחסית בשקט, אבל רצוי

שבמשטרה ילמדו את הנושא". ממשטרת מחוז ש"י נמסר כי קיבלו את התנהלות הבכירים בהבנה וכי "העניין נבדק במטרה שלא יישנה".⁷³

38. מכון לב מנע מאיילת שקד להשתתף בפאנל פוליטי בגלל היותה אישה

אגודת הסטודנטים של מכון לב, מוסד אקדמי דתי לגברים בירושלים, תיכננה לערוך שני עימותים בין מתמודדים במפלגת הבית היהודי בסוף חודש אוגוסט 2012. לעימותים הוזמנו השר דניאל הרשקוביץ', ח"כ זבולון אורלב וכן איילת שקד (טרם היבחרה לכנסת בינואר 2013), אשר אמורה היתה להשתתף בפאנל הצעירים. לצדה של שקד הוזמנו לדבר שני גברים נוספים. משנודע להנהלת המכון על השתתפותה של שקד בכנס היא דרשה מאגודת הסטודנטים שאישה לא תדבר מול הקהל. כדי למנוע מצב שבו רק הגברים בפאנל ידברו ביטלה האגודה את הפאנל בהשתתפותה של שקד. ממכון לב נמסר כי "האירוע המדובר הינו אירוע סטודנטיאלי שנערך ביוזמה ובאחריות מלאה של אגודת הסטודנטים בבית הספר, ללא מעורבות הנהלת המוסד".⁷⁴

39. צעירה הורדה מהבמה במופע לפסח במודיעין

צעירה שהועלתה לבמה במהלך מופע להטוטים שהתקיים במודיעין בחול המועד פסח הורדה ממנה מיד והוחלפה בגבר, לבקשת חרדים שנכחו במקום. המופע אורגן על ידי עיריית מודיעין. הלהטוטן ביקש ממתנדבת לעלות לבמה לצורך קטע במופע, אך מיד כשעלתה המתנדבת ניגשה אל הלהטוטן אישה חרדית ואמרה לו כי שיתוף אישה במופע מפריע לרבים בקהל. הלהטוטן ביקש מהמתנדבת לרדת מהבמה והזמין במקומה מתנדב. חלק מהצופים מחו על החלטה, והמופע נקטע לכמה דקות. הלהטוטן הבהיר לעיתון "הארץ" כי קיבל את החלטה במהירות ולא התכוון לפגוע באיש אלא להתחשב ברגשותיהם של רוב האנשים הצופים במופע. עיריית מודיעין מסרה כי "מיד כשנודע למנהל תחום תרבות ואירועים על האירוע הוא בא למקום ונתן הוראה חד-משמעית שדבר כזה לא יקום ולא יהיה, וההופעה נמשכה במתכונתה הרגילה. מיד לאחר מכן יצאה הבהרה נוספת בעניין

⁷³ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4263372,00.html>

⁷⁴ <http://www.haaretz.co.il/news/politi/theplug/1.1812166>

⁷¹ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4225934,00.html>

⁷² <http://cafe.themarker.com/post/2674382>

כל ההופעות שיתקיימו בפארק ענבה, כי שינויים והוראות מתקבלים אך ורק על ידי עובדי העירייה ולא על ידי אף אחד אחר".⁷⁵

40. סגן השר ליצמן עזב כנס כדי לא לשמוע שירת תלמידות

ב-16.02.12 פורסם כי סגן הבריאות יעקב ליצמן יצא מכנס ועידת ישראל הראשונה לבריאות ילדים לאחר שמקהלת ילדות בנות 12 עלתה לבמה לשיר. כשנודע לסגן השר כי במקום עומדת להופיע מקהלה המורכבת ברובה מנערות, הסביר כי עליו לצאת מהאולם כדי לקיים שיחת טלפון. מקורביו אישרו לעיתון "הארץ" כי ליצמן יצא בשל ההופעה, ומסרו כי: סגן שר הבריאות אינו נוהג להיות נוכח בעת שמושמעת שירת נשים, בהתאם לאורחות חייו ולהשקפתו. אין כל צורך להתנצל על כך". יחד עם זאת הוסיפו כי "יציאתו אירעה בשל הצורך לטפל בבעיית האחיות בבתי החולים".⁷⁶

הדרת נשים בצה"ל

שירת נשים בצה"ל

41. הרבנות הראשית מקימה ועדה שתפעל נגד שירת נשים בצה"ל

בתאריך 19.01.12 פורסם כי מועצת הרבנות הראשית הקימה ועדה אשר תפעל לקדם הסדר שימנע כפייה על חיילים דתיים לשמוע שירת נשים. בראש הוועדה יעמדו הרבנים שמואל אליהו, רב העיר צפת, והרב יעקב שפירא, ראש ישיבת מרכז הרב, והיא תנהל משא ומתן מול משרד הביטחון. לדברי הרב אליהו, "אין לדחוק את החיילים הדתיים מחוץ לצבא ולהעמידם במצב שבו עליהם להחליט בין נאמנותם לאלוקים או לצבא". בראיון לרשת ב' אמר הרב אליהו כי אם לא תבוטל ההחלטה של האלופה אורנה ברביבאי, ראש אגף כוח-אדם בצה"ל, המחייבת חיילים בהשתתפות בטקסים רשמיים גם אם מתקיימת בהם שירת נשים, הדבר יוביל לכך שהציבור הדתי לא יתגייס לצה"ל. עוד הציע הרב אליהו כי הרבנות הראשית תקרא לאסור על צה"ל לכפות על חיילים דתיים לשמוע שירת נשים, הפוגעת באורח חייהם הדתי וההלכתי.⁷⁷

42. חיילים דתיים ביקשו אטמי אוזניים כדי לא לשמוע זמרות בטקס יום השואה

מחלקת בני ישיבות הסדר שהתגייסו לחיל מודיעין כחודש לפני יום השואה ביקשו ממפקדיהם רשות להשתמש בטקס באטמי אוזניים או בנגני מוזיקה, כדי להימנע מהאזנה לזמרות המשתתפות בטקס. מפקד בית הספר למודיעין שדה החליט שלא להיענות לבקשת החיילים, אך הורה לאפשר להם להיכנס לטקס עם ספרי תהילים, שבהם יוכלו לקרוא בזמן הופעת הזמרות. מדובר צה"ל מסרו כי "באירועים ממלכתיים ורשמיים, כדוגמת האירוע המדובר, ישתתפו כלל החיילים, וזאת ללא מקום לשיקול דעתם של מפקדיהם... חשוב להדגיש כי שירת נשים מותרת ומקובלת באירועים ובטקסים בצה"ל, זאת תוך התחשבות בקהל היעד ובאופי האירוע".⁷⁸

⁷⁷ <http://www.kipa.co.il/now/47379.html>

⁷⁸ <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/361/192.html?hp=1&cat=875&loc=2>
<http://www.bhol.co.il/article.aspx?id=40087>

⁷⁵ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1684881>

⁷⁶ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1642832>

43. חיילי שייטת חרדים החרימו את טקסי יום הזיכרון בשל שירת נשים

חיילי נחל חרדי המשרתים בבסיס השייטת בעתלית איימו להחרים את טקס יום הזיכרון שיתקיים בבסיס, משום שצפויה בו שירת נשים. יו"ר האגודה למען החייל התורני, אליהו לקס, אמר בכתבה שהתפרסמה ב-23.04.12 באתר וואלה! כי "13 מתוך 15 חיילי היחידה הודיע לנו כי בכוונתם לבקש העברה מחיל הים בגלל היחס אליהם". לקס טען כי חלק מהחיילים מתכוונים לנסות ולהוציא "גימלים" (חופשת מחלה) כדי שלא יחויבו להגיע לטקס ויוכלו להימנע מלהגיע למצב של סירוב פקודה. על פי הדיווח, אותה קבוצת חיילים גם פנתה בעבר למפקדי הבסיס וביקשה לערוך שינויים במסדר הבוקר, שבמהלכו הם נאלצים לעמוד ליד חיילות היחידה, אך בקשתם סורבה. האגודה למען החייל התורני פנתה לאלופה אורנה ברביבאי, ראש אגף כוח-אדם בצה"ל, והתריעה על כך שמן האירועים הללו עולה כי בסיס השייטת אינו ערוך לקבל את חיילי הנחל החרדי ויש למנוע הגעת חיילים נוספים אליו. מדובר צה"ל נמסר כי "במסגרת הפרויקט משולבים חיילים חרדים במקצועות טכניים ייחודיים בחיל הים וזוכים לתנאי שירות מיוחדים על מנת לאפשר אורח חיים חרדי במקביל לשירות צבאי. הטקס המוזכר התקיים בהתאם לפקודות ונהלים... רוב רובם המוחלט של החיילים מרוצים מהשירות ומעוניינים לחתום שירות קבע בצה"ל, מלבד שני חיילים שאינם משתלבים בפרויקט".⁷⁹

הדרת נשים מתפקידים בצה"ל

44. רבנים מנעו מראש אכ"א לפגוש לוחמים חרדים

על פי כתבה שפורסמה באתר "nrg מעריב" בתאריך 29.01.12, אלופה אורנה ברביבאי, ראש אגף כוח אדם בצה"ל, נמנעה ממפגש עם חיילים מהגדוד החרדי נצח-יהודה עת ביקרה בו, בשל לחץ שהפעילו רבנים. זאת, על אף שמפקד הגדוד, סגן-אלוף עמיחי סגל, רצה שברביבאי תערוך שיחה עם החיילים. בלחץ הרבנים נפגשה ברביבאי רק עם קצינים ואנשי קבע ביחידה. בין המתנגדים לכך שברביבאי תיפגש עם הלוחמים עצמם היה גם רב הגדוד, סרן אריאל אליהו. הרב אליהו שליווה את ברביבאי במהלך הביקור סיפר למקורביו כי לכל אורך הביקור הקפיד שהאלופה לא תתקרב ללוחמים ושהפקודות תישמרנה. הרב טען כי הוא זה שאישר

⁷⁹ <http://news.walla.co.il/?w=/2689/2527448> ; <http://www.bhol.co.il/article.aspx?id=40149>

את ביקורה של ברביבאי ביחידה, "בתנאי שלא תיפגש עם כל מי שמוגדר כחרדי". מדובר צה"ל נמסר כי ברביבאי אכן ביקרה בגדוד ונפגשה עם קצינים, נגדים וחיילים לוחמים המאיישים עמדת פילבוקס, וכי "בשום שלב בתכנון הביקור לא הועברה בקשה להיפגש עם חיילים ולא מוכרת כל בעיה בנושא".⁸⁰

45. שני יישובים במועצה האזורית מטה בנימין הודיעו כי אינם מעוניינים בכניסת חיילות לשטחם

בתאריך 01.03.12 פורסם באתר "הקול היהודי" כי מזכירות היישוב חרשה החליטה לוותר על אבטחת צה"ל ביישוב ולבצע אותה בעצמה עקב החלטת צה"ל להציב ביישוב חיילות. החיילות אמורות היו להיות מוצבות ביישוב במסגרת פעילות אבטחה שוטפת שמבצע צה"ל, לשהות בו במשך שבוע ולשמור בעמדות ובשער היישוב. עד קבלת כוח שמירה המורכב מחיילים בלבד החליטו התושבים לשמור ביישוב באופן עצמאי. דובר היישוב, אילן גיאת, הסביר כי "אצלנו הרבש"ץ הוא גבר, וכיתת כוננות - גברים, וכל המערכת הבטחונית מתנהלת בידי גברים. אנחנו לא נוהגים לערבב בין גברים לנשים, ולכן אנחנו מעדיפים גם בתחום הזה לשמור על הפרדה".⁸¹

כמה ימים לאחר מכן, ב-04.03.12, פורסם באתר כי גם ביישוב אחיה הודיעו התושבים כי אינם מעוניינים בכניסת חיילות ליישובם וישמרו באופן עצמאי. מזכיר היישוב, איציק חזות, הסביר ש"כיישוב תורני החלטנו שלא ייכנסו לכאן חיילות לתפקידי אבטחה בשל בעיות הלכתיות, בעניין של צניעות וכדומה".⁸²

46. הדרת נשים במסגרות גיוס חרדים לצה"ל-

באתר האינטרנט של צה"ל מופיע תיאור של "תוכנית שחר חד"ש" לשילוב חרדים בצבא. התוכנית מיועדת לחרדים המתגייסים בגיל מאוחר יחסית, בין 22 ל-26, וזוכים לקבל הכשרה מקצועית כמתכנתים או טכנאים, מתוך מחשבה שמקצועות וזוכים יאפשרו להם להשתלב בכלכלה גם באזרחות. במסגרת ההתחשבות באורח חייהם של חרדים, מובטחת לפי האתר למתגייסים חרדים מסגרת מוגנת, כך שלא יבואו במגע ישיר עם אישה. המתגייסים יגויסו ב"שרשרת חיל מגדרית", כך שביום

⁸⁰ <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/331/414.html?hp=1&cat=875&loc=2>

⁸¹ <http://www.hakolhayehudi.co.il/?p=26506>

⁸² <http://www.hakolhayehudi.co.il/?p=26593>

דעה -

האם שילוב חרדים בצה"ל עלול להקצין הדרת נשים בצבא

יוחנן פלסנר, לשעבר חבר כנסת
וראש הוועדה שבדקה את שאלת שילוב החרדים בצה"ל

אני מאמין ביכולת לשלב חרדים בצבא בהיקפים משמעותיים. ניתן לעשות זאת בדרך של ייצור תוכניות ייחודיות לחרדים תוך התחשבות בצורכים המיוחדים. הוועדה הציבורית שעמדתי בראשה גיבשה יחד עם משרד האוצר תוכניות ייחודיות לגיוס עבור חרדים, תוך התייחסות לצרכים המיוחדים שלהם.

בתפיסה העקרונית, אנחנו חוזרים למעשה לנוסחה של דו בן גוריון. קיומה של מכסה קבועה ומוגבלת של תלמידים עילויים, אשר ימשיכו לקבל פטור משירות צבאי מהנימוק "תורתם - אומנותם". אבל רוב הצעירים החרדים יתגייסו. תהליך הגיוס יהיה מדורג לחמש שנים, תוך התחשבות בשינוי שהחברה החרדית מטמיעה. צעירים יוכלו להתגייס בגילאים שונים. חלקם יגויסו בגיל 18, אולם תינתן האפשרות לחלק מן המתגייסים להתגייס גם בגיל 20 ו-22. כך, חלק של המתגייסים יוכלו ללמוד קודם בישיבה גבוהה ורק אחר כך להתגייס.

הוועדה קבעה תמהיל של שלושה סוגים של גיוס חרדים:

1. גדודים קרביים. זו התשתית המוסרית של שילוב החרדים בצבא. יהיו צעירים חרדים שיתגייסו לקרבי וייטלו חלק בהגנה על המדינה. יהיו להם יחידות משלהם בסגנון הנח"ל החרדי. הווה אומר הם יתגייסו יחד. יהיה להם מסלול חיול שבו הם לא ייפגשו עם בנות, וכן לא יהיו להם מפקדות ישירות.
2. צעירים חרדים שישרתו במסגרות טכניות מקצועיות. במסגרות אלה יקבלו המתגייסים הכשרה מקצועית, אשר תאפשר להם להשתלב בתפקידים טכניים ומקצועיים בצבא. הכשרה זו עשויה לסייע להם אחר כך במציאת תעסוקה בשוק האזרחי.
3. צעירים חרדים שיתגייסו מאוחר יותר בגיל 22, או שיש להם מגבלות פרופיל, ישרתו במסגרות מקצועיות כמו שב"ס, משטרה, כיבוי אש. זה יפתח בפניהם

הגיוס לא יפגשו החיילים באישה. סגל הפיקוד עד רמת מפקד המחלקה יהיה מורכב מגברים בלבד. סביבת העבודה לחייל שח"ר היא ללא נשים לכל אורך השירות, לפי הפירוט הבא: החיילים לא יישבו על בסיס של קבע בחדר אחד עם נשים, לחיילים לא תהיה מפקדת ישירה אישה. לפי החלטת הממשלה מ-2011, עד שנת 2015 יתגייסו בכל שנה 2,400 חיילים חרדים למסגרת שח"ר. כמו כן מפעיל צה"ל החל מ-1999 מסלול נחל חרדי (קרבי לבני 18 - 21 שלא לומדים בישיבות מתגייסים לשנתיים שירות ואז מקבלים שנת לימוד. במסגרת זו מובטח למתגייסים החרדים גדוד נפרד - סביבה נקייה מנשים ובסיס נפרד.

גם אפשרויות תעסוקתיות לאחר השירות הצבאי, כשירות אזרחי בטחוני. מסגרות אלה יתועדפו עבור חרדים. בעדיפות נמוכה, ישובצו חרדים גם בתפקידים שקשורים לרווחה.

כמי שישב בראש הוועדה, אינני רואה מדוע נשים ייפגעו כתוצאה משילובם של חרדים בצבא. כל המסלולים פתוחים היום לנשים. בפני אף אישה לא ייסגר אף תפקיד. כמו כן, לאף חרדי לא תהיה שום פריבילגיה. הוא יצטרך לעבוד עם נשים. כבר היום, חלק מהצעירים החרדים הולכים ליחידות מחוץ לסדיר, ואלה שהולכים לצבא הם בתוך יחידות נפרדות. הם בתוך איים סגורים. יהיו עוד שלושה גדודים חרדים כפי שהזכרתי למעלה. מסגרת השח"ר - המסגרת הטכנית - זה שירות המתבצע עם נשים, אך מאפשר לצעירים חרדים שלא לשבת איתן באותו חדר. זה לא מצב אידיאלי, אבל זה מה שמאפשר שילוב חרדים. על מנת שהם יוכלו לשאת בנטל הצבאי צריך לעשות עבורם התאמות. אי-אפשר גם לדרוש מהם גיוס לצבא וגם לכפות עליהם דברים שמנוגדים לתפיסת העולם שלהם. יש לאפשר להם לקיים את אורח החיים שלהם בצבא. אורח החיים שלהם הוא הפרדה בין גברים לנשים. לכן, כפשרה אינני רואה כל פגם בכך שצעירים חרדים ישרתו לצד נשים אך לא יישבו איתן באותו חדר, כאשר הם ממלאים תפקידים מקצועיים וטכניים. זה מבטיח את השוויון לנשים ומאפשר את ההפרדה החשובה לחרדים.

דעה -

גיוס חרדים לצה"ל והדרת נשים,

ד"ר חנה קהת, מייסדת קולך-פורום נשים דתיות

את השאלה מה יעשה גיוס החרדים לנשים בצה"ל יש לבחון לאור התופעה החדשה של הדרת נשים בישראל.

בתמונות ישנות של הכותל המערבי רואים כי היו זמנים, גם בירושלים בקרב הקהילה החרדית, שהיחסים בין המינים היו בגבולות הנורמליות, היתה הפרדה, היה קוד צניעות והיה מרחב ציבורי מעורב, אפילו בכותל המערבי. בעשור האחרון משהו השתבש, נורמות מחמירות, שגובלות בהיסטריה ואובססיה מכל קירבה בין שני המגדרים, השתלטו על השיח הציבורי של העולם החרדי, אולי בהשפעת העולם המוסלמי הפונדמנטליסטי, אולי כריאקציה בלתי מודעת להתקדמות במעמד האישה, אולי כתוצאה מהליך ההסתגרות וההיבדלות של העולם החרדי מהחברה הכללית, אולי בהשפעת השיח המתירני הרווי בסקסיזם, האופף את העולם המערבי ומשתלט גם על תודעתם של גברים חרדים. הנורמות המחמירות פושות והולכות גם לתוך החברה הדתית הלאומית ומגיעות לכלל החברה, כאשר נקלעים אנשים חרדים לתוכה. השפעת המתירנות על תודעת הגברים החרדים באה לידי ביטוי במושג "הרהורי חטא" ומבוססת על ראיית האישה כאובייקט מיני גרידא.

זכורני כילדה קטנה במאה שערים, את סבתי מסבירה לי למה לערבים יש כניסות נפרדות לנשים ולגברים לבתים ולאולמות שיש בהם שמחה, זה בגלל שיצר הרע שלהם חזק ומחשבותיהם רעות כל הזמן. מסתבר שכל אחד מן הגורמים הללו ואולי קצת מכל אחד יצרו בשנים האחרונות הרחקה מלאכותית קיצונית בין המינים והגבירו את ההפרדה וההדרה באופן משמעותי. כי ההפרדה היא על פי רוב באמצעות דחיקתן של הנשים מן המרחב הציבורי חזרה לדי' אמותיהן.

נראה כי דווקא החשש מהשינוי במעמד האישה הגביר באופן לא מודע את המאבק נגד נוכחות נשים, שהרי ההפרדה בין נשים לגברים דוחקת את הנשים ביתר שאת, ממוקדי ההתרחשות, ממרכזי הכוח, מן המידע ומיכולת שליטה, ומצמצמת את מרחב המחיה ואת יכולות העשייה שלהן. הדרתן וכפיית הרחקתן מנציח את מעמדן כאובייקט מיני, שולל את הווייתן כסובייקט וגורם לנסיגה בהתקדמות במעמדן.

העובדה שהקיצונים שמוחקים נשים, קורעים או צובעים דווקא את פני הנשים שמופיעות בפרסומי חוצות ולא את גופן מעידה שמדובר במאבק נגד נשים כנשים ולא נגד הנכחת גופן או נגד אי-צניעותן, שהרי אין ציפייה שנשים יכסו את פניהן גם לפי הגישות המחמירות ביותר.

לצד כל התופעות הללו רוחשת לעתים תחושה שאולי יש כאן טעות אופטית קריטית, שבעצם לא מדובר בשינוי אמתי מתחת לפני השטח, אלא כפייה של נורמות על ידי קבוצות קיצוניות דוגמת הסיקריקים, שאימצו את השם של הקנאים מימי בית שני, וכמו אז גם היום, כופים על החברה החרדית וגם על החברה הישראלית את הנורמות הקיצוניות שאינן מותרות ברירה לחברי הקהילה האחרים אלא ליישר קו עם הנורמות הללו. תלונות הולכות ונמשכות של נשים חרדיות וגם של גברים חרדים על האלימות והכפייה מחזקים את ההשערה הזו. חשוב לציין שלחץ חברתי זה מייצר תחרותיות פנים-קהילתית של הצטיינות דתית - מי שיותר מפריד, או אישה שיותר מכוסה, זוכים להערכה רבה יותר כדתייה יותר ובכך נוצרת הבניה תרבותית וחברתית של סולם ערכי חדש, בו המחמירים והמחמירות בהפרדה ובצניעות חיצונית נחשבים כנעלים יותר ודתיים יותר, ומי שמתנגד לכך - נחשב פחות ערך, ירוד מבחינה דתית וחינוכית. תפיסה דתית שמונעת את האפשרות להיאבק בתופעה הזו ובתהליך ההקצנה, בתוך הקהילה החרדית.

לצד כל זה, מתרחשת בעשור האחרון גם תופעה חדשה, השתלבות של חרדים גוברת והולכת בצבא ובחברה בישראל. הנח"ל החרדי גדל ומתפתח, וקיימת נכונות רבה יותר של גברים חרדים לעשות שינוי היסטורי ולהצטרף לצבא ובעקבות זאת גם לצאת לשוק העבודה הישראלי. שינוי זה ודאי מבורך ולטווח ארוך נותן סיכוי לשינוי היסטורי של יתר מעורבות, יתר נאורות וליברליזציה גם בחברה הזו, של התערות רבה יותר והקלה על חיי הקהילה הזו ועל כלל החברה הישראלית. אולם בשלב זה, כאשר שיח הצניעות מדיר כל הופעה של אישה או דמותה, יש חשש לא מבוטל שאת מחיר ההשתלבות ישלמו נשים שבצבא. הדרישה של החרדים היא חד-משמעית: שטח סטרילי מבחינת נשים, ומכאן מקרים רבים של הדרת חיילות בגלל כניסה של בחורים חרדים, ליחידה, לגדוד או לפלוגה. ואכן, מתרבות תלונות של חיילות על דחיקתן מן המחלקה בה שירתו, עקב כניסת חיילים חרדים לפלוגה שלהן. נשים כיום חרדות מתהליך ההקצנה הדתית בצה"ל. לכן לצד עידוד הגיוס של כלל החרדים לצה"ל יש לכבד את הזכות של כל חייל וחיילת לכבוד ולשוויון. כל תוכנית חדשה שלא מתחשבת בהיבטים המגדריים של השירות בצה"ל עשויה

שלא לעמוד בקריטריונים שנקבעו בפסיקה הישראלית השוללת כל הפליה על רקע מגדרי. מיותר לציין שאין זו דתיות יתרה, להפך, הדרת נשים והשפלתן גובלת בהלבנת פנים ובעבירה על מצוות "ואהבת לרעך כמוך".

העובדה שנשים וגברים במדינת ישראל מתחילים את דרכם כבוגרים בצבא ההגנה לישראל מחייבת את הצבא שבעתיים, להקפיד על ערך השוויון כלפי בני שני המינים כערך מרכזי, המבטיח לכל אחד ואחת מחבריה וחברותיה את ההזדמנות לממש את היכולות והכישורים לטובת החברה כולה בעת השירות ולאחריו.

אחת התופעות הבולטות של הדרת נשים, אשר תפסה תאוצה משמעותית בשנתיים האחרונות ונסקרת גם בדו"ח "מודרות למהדרין 2012",⁸³ היא היעדרותן של נשים מלוחות מודעות ושלטי פרסומת, בעיקר בירושלים.

חלק מהחברות המפרסמות טוענות כי מדובר בהתחשבות ברגשות הציבור, בעוד אחרות גורסות כי חברות השילוט הן הדורשות זאת. חלק מחברות השילוט מנמקות את דרישתן בהפסדים הכלכליים הנגרמים להן מהשחתת המודעות, ואחרות תולות את האחריות בנהלים בלתי כתובים של עיריית ירושלים, שדורשת תליית מודעות צנועות, קרי, ללא תמונות של נשים.

בעיריית ירושלים מכחישים שיש שינוי במדיניות הפרסום העירונית ואף הבטיחו כי יפעלו ביד קשה נגד מי שמשחית מודעות בשל "אי צניעותן". ב- 22.01.12 פורסם שראש עיריית ירושלים ניר ברקת החליט כי כל חברת פרסום שלא תשלב נשים בפרסומיה בכוונה תחילה, תיחשב כמפירת הסכם עם העירייה ולא תוכל להמשיך ולפרסם על גבי השלטים שבמרחב העירוני. היועץ המשפטי של העירייה, עו"ד אמנון מרחב, שלח מכתב בעניין לשורה של חברות פרסום, ודרש מהן "להימנע מכל פעולה שתוצאותיה הדרת נשים מפרסומים על מתקני הפרסום העירוניים". כן הבהיר עו"ד מרחב במכתבו, כי "עיריית ירושלים שומרת לעצמה את מלוא זכויותיה לפעול כלפיכם אם יתברר כי הנכם עושים כן חרף האמור לעיל", כולל הטלת קנסות כבדים ומניעת פרסום עתידי.⁸⁴

במקביל להודעתה של עיריית ירושלים על פעילותה נגד חברות הפרסום הגישה תנועת "ירושלמים" בתחילת חודש ינואר 2012 עתירה לבג"ץ בדרישה לאפשר לה לפרסם מודעות שבהן מופיעות דמויות של נשים על גבי אוטובוסים ברחבי העיר. העתירה הוגשה לאחר שחברת כנען, זכיינית חברת אגד לפרסום על גבי אוטובוסים בירושלים, סירבה לפרסם קמפיין של התנועה, שכלל תמונות נשים. כנען ואגד טענו כי קיים חשש סביר שחרדים קיצוניים ישחיתו את המודעות ואת האוטובוסים. במהלך ההתכתביות למול החברה העלתה חברת כנען הצעה ולפיה

⁸³ <http://www.reform.org.il/Heb/IMPJ/NewsItem.asp?ContentID=833>
⁸⁴ <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/329/012.html?hp=54&cat=402&loc=4>

יפורסמו המודעות בתמורה לכך שירושלמים תפקיד סכום של 50,000 שקלים כערבות לפיצוי אם ייגרם נזק לאוטובוסים.⁸⁵

בחודש פברואר 2012 הגישה המדינה את תגובתה לעתירה, וטענה כי אגד וכנען אינן רשאיות לסרב לפרסם מודעה משום שמופיעה בה אישה וכן כי אינן רשאיות להתנות את פרסומה בהתחייבות המפרסם/ת לפיצוי בגין נזקים אפשריים לרכוש. בתשובתה כתבה המדינה כי: "הגבלת חופש הביטוי ותוכני הפרסומות במגבלה שיסודה הפליה מגדרית מנציחה, מחזקת ומקבעת סטריאוטיפ חברתי פסול של הדרת נשים והחלשתן, במקום לתרום למיגורו דווקא, בהכללת נשים בפרסומות הנישאות על הבמה הציבורית, בתהודה רחבה. העלמת כל זכר למין הנשי בשלטי החוצות פוגעת בכבודן של נשים, בזכותן לשוויון ולחופש הביטוי".⁸⁶ המדינה הודיעה לבג"ץ כי הוחלט להתנות את הרישיון לשימוש בתחבורה ציבורית בכך ש"בעל הרישיון לא יפלה במתן שירותיו לרבות בפרסום המוצב באוטובוס ועל גבי האוטובוס, מחמת גזע, דת או קבוצה דתית, לאום, ארץ מוצא, מין, נטייה מינית, השקפה, השתייכות מפלגתית, מעמד אישי או הורות".⁸⁷

בחודש אוגוסט 2012 פורסם כי אגד וכנען הגיעו להסכמה שלפיה על האוטובוסים של חברת אגד בירושלים לא יופיעו כלל פרסומות עם דמויות אנושיות, כלומר, לא תמונות נשים ולא תמונות גברים. לטענת אגד ההסכם נועד למנוע פגיעה באוטובוסים.⁸⁸ דובר אגד, רון רטנר, אמר כי "בהסכם אין כל הפליה בין נשים לגברים. בעצה אחת עם היועצים המשפטיים הגענו להחלטה הזו, שהתקבלה בשל סיכון של ממש שנגרם לציבור הנוסעים והנהגים בשכונות החרדיות וכן בשל השחתת אוטובוסים, ומנגד, בשל הרצון שלא להפר את החלטת בג"ץ".⁸⁹ עוד פורסם כי החל באוקטובר 2013, עת מסתיים החוזה של אגד עם כנען, מתכוונת אגד להפסיק את כל הפרסום על גבי האוטובוסים ברחבי ירושלים.⁹⁰ המדינה הודיעה לבג"ץ כי היא מתנגדת להסכם שלא לפרסם כלל תמונות של אנשים

⁸⁵ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1606679>

⁸⁶ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4196303,00.html>
<http://www.inn.co.il/News/News.aspx/234351>

⁸⁷ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4254110,00.html>

⁸⁸ <http://www.themarker.com/markerweek/1.1832148>

⁸⁹ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1870044>

⁹⁰ <http://www.themarker.com/markerweek/1.1832148>

על גבי אוטובוסים בירושלים, כיוון שמטרתו למעשה היא להימנע מפרסום נשים בפומבי, "תוך התחכמות שאין לקבל".⁹¹

על אף כל זאת, בחודש דצמבר 2012 עלה בירושלים, כמו ביתר רחבי הארץ, קמפיין הבחירות של תנועת ש"ס שבו מופיעות תמונותיהם של בנימין נתניהו ואביגדור ליברמן. דובר אגד הודיע שהמודעות פורסמו בירושלים "בשוגג" והוסרו אחרי שעות ספורות, לדרישת אגד עצמה. כמה שבועות קודם לכן, בחודש נובמבר 2012, הופיעו דמויות אנושיות על גבי אוטובוסים ברחבי ירושלים במסגרת קמפיין של אגד עצמה. החברה יצאה במסע פרסום לכבוד השקת רשת אינטרנט אלחוטית חופשית באוטובוסים שלה. בחלק מהקמפיין כוסה אוטובוס של אגד בתמונות נבחרות של גולשים. על פי דף הפייסבוק הרשמי של אגד, האוטובוס הגיע גם כמה פעמים לירושלים.⁹²

■ העלמת נשים בפרסומות של ישראלכרט

פעילים נגד הדרת נשים בירושלים טענו שהקמפיין הגדול של חברת ישראלכרט בבירה שונה מהקמפיין שלה בשאר חלקי הארץ. הקמפיין שהושק בתחילת שנת 2012 מבוסס על סדרה של שלטים עם ידוענים במרכזם, אולם בירושלים הופיעו רק גברים, והשלטים עם דמותה של השחקנית גילה אלמגור - הפופולריים בערים אחרות - לא נתלו בה. פעילים למען השבתן של נשים למודעות החוצות בעיר הבחינו בתופעה והחלו במחאה נגד החברה על גבי דף הפייסבוק שלה. "אין לכם לקוחות שהם נשים בירושלים? מדוע אין מופיעות בפרסומות? האם נשים בירושלים צריכות לבטל את כרטיס הישראלכרט שלהן?", שאל אחד הגולשים. אחרים איימו לבטל את כרטיסי האשראי שלהם בחברה.

מנהלי דף הפייסבוק של החברה הגיבו להאשמות: "ישראלכרט מפרסמת קמפיין ארצי שמכיל נשים וגברים כאחד, ללא שום הנחיות למשרד הפרסום להגביל פרסומות לערים מסוימות. הקמפיין מתנהל בטלויזיה, על שלטי חוצות ובמדיה הדיגיטלית. נשמח לשמוע את דעתם של לקוחותינו בירושלים על הקמפיין גם בשבוע הבא". אולם הפעילים סירבו להרפות ודרשו שהחברה תודיע היכן בירושלים פורסמו שלטים עם נשים.

⁹¹ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1870044>

⁹² <http://www.haaretz.co.il/magazine/tozeret/1.1885520>

בחברת האשראי הפנו את האצבע המאשימה לחברת השילוט: "הפרסום בירושלים הוא באחריותה של חברת רפיד, ויש לפנות אליה בנושא". יוגב תלמי, סמנכ"ל השיווק ברפיד, מסר בתגובה כי חברתו פירסמה את כל החומרים שנשלחו ממשרד הפרסום. לדבריו, דווקא הפרסום על גשרים - כפי שנעשה במקרה זה - הוא פחות בעייתי והחברה מפרסמת תמונות של נשים לעתים קרובות. ואילו מנכ"ל משרד הפרסום באומן-בר-ריבנאי שהכין את מסע הפרסום מסר בתגובה כי "בשנים האחרונות, בעקבות דרישת זכייני השילוט בירושלים, מועברות לבירה גרסאות שמותאמות לדרישות העיר ושאינן כוללות צילומי נשים. זאת משום חשש להשחתת השילוט של רפיד".⁹³

■ טשטוש פניהן של בנות המציגות תחפושות לפורים

פניהן של בנות המציגות תחפושות לפורים במודעות מטעם רשת הצעצועים הפיראט-האדום אשר פורסמו בעיתונות החרדית בבית-שמש טושטשו. פני הבנים נותרו גלויים. רשת הפיראט-האדום הודיעה שהדבר נעשה שלא בידיעתה אלא על ידי העיתונים עצמם. כן מסרה הרשת כי "מאחר שזו הפעם הראשונה שאנו נתקלים בתופעה זו, שקרתה סמוך להורדת העיתון לדפוס, לא היינו מוכנים. לכן, לגבי הפרסומים הבאים במגזר החרדי, אנו נהיה ערוכים בהתאם ונמגר התופעה. צעצועי הפיראט-האדום סניף בית-שמש מתנצלים בזאת בפני כל גורם, איש/אישה, ילד/ילדה, אם נגרמה להם עוגמת נפש כזו או אחרת עקב פרסום זה". המקומון החרדי "חדש בבית שמש" אשר פירסם את המודעות המצונזרות מסר כי "לא מדובר בהדרת נשים, ולא בהדרת ילדות. טשטוש המודעה נעשה על-ידי חברת הפרסום, לבקשתנו, מתוך כבוד לאוכלוסיית קוראינו - גברים כנשים - שמבקשים לקבל עיתון המתאים להשקפתם ולאורח חייהם. הנסיונות של אנשים שאינם נמנים על הציבור החרדי להתערב ברצונו של ציבור אחר הינם פתטיים וצפויים לכישלון, משום שהקוראים החרדים לא יכניסו לביתם עיתון שאינו מותאם ו'נקי'".⁹⁴

■ מקרה נוסף של טשטוש פניהן של ילדות בפרסום תחפושות ברשת כפר השעשועים

לקראת חג פורים 2012 יצאה רשת הצעצועים כפר-השעשועים בפרסום לתחפושות. בפרסומות הרשת שהופיעו בעיתונות בית-שמש, פתח-תקווה וירושלים נמחקו

⁹³ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1609383>

⁹⁴ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4183331,00.html>

פניהן של הילדות המחופשות, ובשלטי חוצות בירושלים הופיעו מלכתחילה רק תחפושות לבנים. המקרה, שנחשף על ידי עמותת חדו"ש, גרר תגובות רבות בעמוד הפייסבוק של הרשת, שפירסמה את תגובתה: "אנו מצטערים על כל מי שנפגע, ונפעל לשנות את המצב. כפר-השעשועים פונה לכל הקהל בישראל. לרשת אין שום כוונה להעליב ולפגוע בנשים. חלק מהלקוחות שלנו הם חרדים, ואליהם אנו פונים בכלי התקשורת שלהם. לא אישרנו טשטוש ופגיעה בתמונות נשים, הקהל החרדי חשוב לנו ואנו לא רוצים גם לפגוע בו. מעתה כדי להימנע מפגיעה לא נעביר מודעות מסוג מזה". גורם ברשת אמר ל"דה מרקר" כי בעתיד יקפידו לשלוח לעיתונות החרדית תמונות של ילדים בנים בלבד.⁹⁵

■ הדרת נשים משלטי פרסומת של מרתון ירושלים

לקראת קיומו של מרתון ירושלים התפרסמו בחודש ינואר 2012 שלטי פרסומת ברחבי העיר. לצורך כך הפיקה העירייה 480 שלטי פרסומת, שמונים מתוכם שאינם מכילים כלל תמונות נשים. לטענת אנשי תנועת ירושלמים אין מדובר במהלך מקרי כי אם בצעד מכוון של העירייה. עיריית ירושלים הכחישה את ההאשמות וציינה כי היא שותפה למאבק בהדרת נשים בעיר. שמונים השלטים שבהם לא מופיעות תמונות נשים הם, לטענת העירייה, גרסה צרה יותר של השלטים המותאמת לגודל שונה של לוחות פרסומת.⁹⁶ לא הובהר מדוע הגרסה הצרה לא יכלה להכיל תמונות של נשים.

■ צנזור תוכנייה למופע ריקוד של להקת ערבסק

לקראת מופע ריקודי בטן שהתקיים בתיאטרון ירושלים בחודש מרץ 2012 נתבקשה המנהלת האמנותית של הרכב רקדניות הבטן ערבסק לצנזר כרזה שבה צולמו הרקדניות עם בטן חשופה. בתמונה המתוקנת "הולבשו" הרקדניות באמצעות עיבוד מחשב. הבקשה לשינוי הכרזה הועברה לערבסק ממפיק הפסטיבל, שאמר כי עיריית ירושלים, האחראית על החלק האמנותי בתיאטרון, לא מאשרת את התמונה כפי שהיא. להקת ערבסק משתתפת בפסטיבל מזה למעלה מעשור, אך זו השנה הראשונה שבה התבקשה הלהקה לשנות את תמונת הכרזה שלה. עיריית ירושלים מסרה ל"nrg מעריב": "העירייה אינה מדירה נשים. היא זו שיזמה את המופע ואף

מפרסמת את המודעה שכולה מורכבת מנשים. התוכנייה כוללת את כלל אירועי פסטיבל האמנויות המיועדים לכלל הקהלים והגילים, ולכן הותאמה לכולם".⁹⁷

■ פסטיבל ישראל

הדרת הנשים הגיעה גם לפסטיבל ישראל. קבוצת "לא מצונזרת" הפועלת בירושלים כנגד הדרת נשים בשלטי חוצות חשפה כי בכרזות לפסטיבל ישראל 2012 אין ייצוג ראוי של נשים, ונשים מוצגות, בחלק מהפרסומים ורק בתמונות קטנות בהן דמותן אינה ברורה. מנכ"ל הפסטיבל יוסי טלגן טען כי השיקולים הם כלכליים. באתר הפייסבוק של הפסטיבל טענו מארגני הפסטיבל כי פורסמו תמונות של נשים בשלטי חוצות והתחייבו בפני "לא מצונזרת" לערוך פרסומים אחרים בשנה הבאה.

■ העלמת נשים משלטי חוצות של רשת סופר-פארם בירושלים

בחודש יולי 2012 נחשף כי רשת סופר-פארם נמנעה מהפצה של מודעות ושלטי חוצות שבהם מככבות נשים ברחבי ירושלים. החשיפה הובילה למחאה בעמוד הפייסבוק של הרשת. כשהתרבו התלונות פירסמה סופר-פארם את התגובה הבאה: "לרשת סופר-פארם לא היתה כל כוונה לפגוע בקהל הנשים עם פרסום השלטים בירושלים. שמענו את טענותיכם ונדון בהן בהרחבה בהנהלת החברה".⁹⁸

■ סירוב חברת כנען לפרסום את דמותה של טינקרבל בפרסומי הגן-הבוטני בירושלים

בסוף חודש יולי 2012 נערך הגן-הבוטני בירושלים להשקת אירוע חדש לכל המשפחה. לאירוע התלווה קמפיין פרסומי שבו הופיעה בין השאר גם דמותה של הפיה טינקרבל. מנהל הגן-הבוטני שביקש להרחיב את פרסום האירוע ולהציב כרזות על גבי אוטובוסים של חברת אגד בעיר פנה לצורך כך לחברת כנען. בשיחה עם כנען נאמר לו כי החברה אינה מוכנה להציב את הכרזות על גבי אוטובוסים בשל נוכחות דמות של טינקרבל כדמות נשית. נציג כנען אמר כי "נכון לעכשיו אני לא מעלה נשים בירושלים".⁹⁹

⁹⁷ <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/343/182.html?hp=1&cat=402>

⁹⁸ <http://www.holesinthenet.co.il/archives/52034>

⁹⁹ <http://www.mako.co.il/news-israel/local/Article-189f77ab063d831017.htm>

⁹⁵ <http://www.themarker.com/advertising/1.1645370>

⁹⁶ מרתון ירושלים: בחלק משלטי הפרסום אין נשים, שרון נבות ניר, כל העיר 20/1/12

■ השחתת שלטי פרסומת של דוגמניות באום-אלפחם

שלטי פרסומת עם תמונות של דוגמניות הושחתו בעיר אום-אלפחם. על פי תושב העיר, "בשנים האחרונות החלו נשות המגזר הערבי בישראל להתלבש בצורה הנחשבת יותר 'מערבית', אבל קבוצות של קיצונים איסלמיים משליטות פחד בערים הערביות, ובעלי החנויות חוששים. יש כאן סוג של טליבניזציה, זה מפחיד".¹⁰⁰

■ הוניהמן חזרה להציג נשים בשלטי חוצות בירושלים

לאחר שבדו"ח "מודרות למהדרין 2011" דווח כי בשלטי פרסומת של חברת הוניהמן שנתלו בירושלים "נחתכה" דמותה של הפרזנטורית סנדי בר ותחת זאת נראים במודעה רק בטנה המכוסה, יד ותיק,¹⁰¹ חדלה חברת האופנה להדיר נשים מפרסומיה ברחבי העיר. מנכ"ל הוניהמן, מיכה רונן, אמר ל-"ynet" כי "בעקבות המקרה שאירע, אמרתי לזכייני השילוט בירושלים באופן חד-משמעי: נפרסם בירושלים מה שמפרסמים בכל הארץ". נסים זוהר, בעליה של חברת זוהר-חוצות, בעלת הזיכיון לשלטי חוצות בירושלים, אמר כי הוא "אינו מוכן לתת יד להפליה וכי נילחם למען תליית השלטים". יחד עם זאת הוא ציין כי השלטים נתלו במרכזי הביילוי והקניות בעיר ולא בשכונות דתיות וחרדיות.¹⁰²

48. פניה של רות פוגל ז"ל טושטשו בעלון בית הכנסת

במודעה לקראת אזכרה לציון 11 חודשים לטבח משפחת פוגל מאיתמר, שפורסמה בעלון "באהבה ובאמונה" המחולק בבתי כנסת ברחבי הארץ, טושטשו פניה של רות פוגל ז"ל, אם המשפחה. העלון, שמפורסם על ידי ישיבת מכון מאיר, לא מציג תמונות של נשים באופן קבוע מטעמי צניעות.¹⁰³

49. פניה של העיתונאית סיון רהב מאיר טושטשו במודעה ברחובות

מודעה המפרסמת אירועים לציבור הדתי-לאומי ברחובות הזמינה את התושבים והתושבות לפאנל בהשתתפות שדרן רדיו קול-חי, ידידיה מאיר, ורעייתו, כתבת חדשות ערוץ-2 סיוון רהב מאיר. פניה של רהב מאיר המופיעות במודעה שפורסמה במקומון "הד העיר" טושטשו. האירוע הופק על ידי הפורום הדתי-לאומי, אך צוין כי הוא מתקיים בחסות ראש העירייה, רחמים מלול, וחבר מועצת העירייה ומחזיק תיק התרבות התורנית, שי קזיוף. עיריית רחובות הסבירה לעיתון "הארץ" כי המודעה לא עברה את אישורה והאחריות לאירוע, כולל פרסום המודעה, היא של הפורום הדתי-לאומי. יו"ר הפורום הדתי-לאומי, אמיתי כהן, טען כי פניה של רהב מאיר טושטשו על דעת המקומון, המיועד לציבור החרדי, ולא בידיעתם של אנשי הפורום. הפרסום במקומון החרדי נעשה לדבריו כדי לפנות ל"כלל הציבור", על אף שהפורום עצמו פונה לציבור הדתי-לאומי.¹⁰⁴

50. מדבקות המכסות דמויות נשים בחנות צעצועים בירושלים

בחנות הצעצועים במבנינו שברמת-אשכול בירושלים כיסו במדבקות לבנות את דמויות הנשים המופיעות על אריזות של מצופים ומשחקי בריכה. בעל החנות אמר לנציגת "לא מצונזרת" כי "יש אוכלוסייה דתית שאחרת לא קונה אצלנו".¹⁰⁵

51. הדרת נשים בבית החולים שערי-צדק

בתאריך 13.07.12 פירסם ח"כ ניצן הורביץ בעמוד הפייסבוק שלו תמונה של מוצר אורתופדי שנמכר בבית החולים שערי-צדק. על עטיפת המוצר מופיעות תמונת אישה ותמונת גבר כאשר תמונת האישה מכוסה במדבקות ואילו תמונת הגבר חשופה לחלוטין. מדוברות בית החולים שערי-צדק נמסר כי "אין זו מדיניות בית החולים. באותה חנות הממוקמת בכניסה לבית החולים נמצאות חבילות עם תמונות גלויות לחלוטין. החנות האורתופדית מופעלת על ידי זכייני חיצוני, ומדובר בחבילה שהסניף קיבל מסניף אחר בביתר-עילית".¹⁰⁶

¹⁰⁰ (חדשות 2) 22/4

<http://www.mako.co.il/news-israel/education/Article-ad77c88f9c9d631018.htm>

¹⁰¹ עמ' 42 לדוח "מודרות למהדרין, ינואר 2012

¹⁰² <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4205574,00.html>

¹⁰³ <http://reshet.tv/%D7%97%D7%93%D7%A9%D7%95%D7%AA/news/Domestic/internal/Article,88415.aspx>

¹⁰⁴ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1626247>

¹⁰⁵ <http://room404.net/?p=53068>

¹⁰⁶ <http://news.walla.co.il/?w=%2F90%2F2549394>

52. מברשת השיניים אורל-בי: המדבקה מכסה נשים

בתאריך 30.07.12 פורסם ב-"ynet" כי לקוחה שרכשה מברשת שיניים אורל-בי קלאסיק של פרוקטר-אנד-גמבל בסניף סופר-פארם במגדל שלום בתל-אביב גילתה שעל המוצר הודבקה מדבקה שנועדה להסתיר דמויות אישה וילדה שהופיעו על האריזה. מפרוקטר-אנד-גמבל נמסר: "כחברה בינלאומית, לאורל-בי מספר מתקני ייצור בעולם, המייצרים, אורזים ומשווקים מוצרים לאזור גיאוגרפי רחב, הכולל מספר רב של שווקים במדינות ואוכלוסיות שונות. מתוך כך, נערכת לעתים לוקליזציה בהצעה השיווקית המותאמת לצרכנים בכל שוק, שלעיתים כוללת שינויים קלים במארז עיצומו (טקסטים וצילומים), מתוך רצון לכבד את אורחות חייהם של אוכלוסיות ומגזרים שונים ממגוון הדתות בכל העולם. כך גם במקרה זה, שבו הגיעו מספר אריזות מותאמות למגזר החרדי, אל סניפים נוספים בישראל".¹⁰⁷

53. מלח גס. חדש בירושלים: הדרת נשים משקית מלח

על אריזת המלח של חברת סלית הוותיקה התנוסס איור של דמות אישה, בשמלה וסינר. בחודש אוגוסט 2012 התפרסמו ידיעות בעיתונות על כך שהחברה הסירה מהאריזה את האיור של האישה. החלטת החברה להסיר את האיור עוררה דיון ציבורי ער על הביטוי הקיצוני של הדרת הנשים, גם במקרה שמדובר באיור של אישה ולא בדמות ממשית.¹⁰⁸ חברת סלית טענה כי האיור הוסר מהאריזות הכשרות לפסח כדי לבדל אותן מאלו שאינן כשרות לפסח.

54. אי-פרסום תמונותיה של מועמדת לתפקיד יו"ר אגודת הסטודנטים במכללה חרדית

בבחירות שנערכו בסוף ספטמבר 2012 לתפקיד יושב/ת-ראש אגודת הסטודנטים בקריה האקדמית אונו והמכללה החרדית בירושלים התמודדו ארבעה גברים ואישה אחת, רות קוליאן. זו השנה הראשונה שבה ניתן לאישה לרוץ לתפקיד זה. בשיחה שהוקלטה על ידי חדשות ערוץ-2 עם יו"ר ועדת הבחירות, נשמע כי הוא מודה שבניגוד לארבעת המתמודדים הגברים, קוליאן התבקשה שלא להציב את תמונתה. טענה נוספת שהעלתה קוליאן היא כי הבחירות במכללה החרדית צומצמו לימים מסוימים שבהם לומדים הגברים, כך שסטודנטיות רבות אינן יכולות להגיע

ולהצביע. ועדת הבחירות מסרה כי "על פי החלטת ועדת הבחירות נקבע כי יתקיים יום הצבעה לכל מגדר בכל קמפוס וכי זכות ההצבעה תתאפשר לכלל הסטודנטים, ללא יוצא מן הכלל. אף בבחירות הקודמות לא ניתנה אפשרות הצבעה בכל ימות השבוע. בנוסף יש לציין, כי מעולם לא יצאה כל הודעה על איסור פרסום תמונות של מתמודדות לראשות האגודה או למועצה, ואף בשנה שעברה פורסמו תמונות המתמודדות. אנו דוגלים לקיום שוויון בין כלל הסטודנטים". קוליאן פנתה בעניין לבית-המשפט ועתירתה תלויה ועומדת.¹⁰⁹ ארגון קולך שאליו פנתה לקבל סיוע ושדולת הנשים הגישו בקשות הצטרפות כידידי בית-משפט לתביעה, ומסייעות לפונה במהלכה מול האגודה.

55. פסל אישה ביהוד הוחלף בפסל גבר

בחודש דצמבר 2012 נחנכו ביהוד כיכר ומזרקה חדשה ובמרכז פסל של גולשת. חלקים בציבור הדתי ביהוד טענו כי דמותה של הגולשת אינה צנועה וכי הצד האחורי של גוף הפסל בולט. בעקבות הביקורת החליטה העירייה להחליף את הפסל בפסל של גולש. כך, למשל, אמר יו"ר המועצה הדתית, זקי וג'ימה, שהתנגד למיזם: "זו כיכר יפה מאוד, אבל היו צריכים להציב במקום דמות של גולש ולא של גולשת. זה יותר צנוע. בכלל, היו צריכים לעשות את זה יותר צנוע. אני מקווה שיחשבו על כך בהמשך". גם חבר המועצה יצחק פינקר מסיעת ש"ס הביע את התנגדותו: "דיברתי עם עוזר מנכ"ל העירייה והסברתי לו שהפסל הזה לא מתאים לעיר שלנו... הצד האחורי שלה בולט. זה לא לעניין. גם במהלך ההצבעה בעבר בישיבת המועצה התנגדתי להקמת פסל, כי לפי ההלכה זה אסור. אישה בבגד ים? זה לא צנוע. הגיעו אלי הרבה מאוד תושבים ואמרו לי שזה לא מתאים לעיר שלנו... אדבר עם ראש העירייה ואגיד לו שזה בעייתי, הפסל הזה ממש לא צנוע, וזה לא מכבד את הציבור הדתי". הפסל, דב ברדה, טוען שעוד בשלב יצירת הפסל קיבל הנחיות מהעירייה להתחשב בסוגיית הצניעות ועל כן פיסל את הגולשת בבגד ים מלא עד הברכיים. מהעירייה נמסר כי "אנו מכבדים את המגזר הדתי בעיר. בסיכום בין ראש העירייה לנציגי הציבור הדתי-חרדי הוחלט להחליף את הפסל לגולש במקום גולשת".¹¹⁰

¹⁰⁹ <http://www.mako.co.il/news-israel/local/Article-822f9944081ea31004.htm>

¹¹⁰ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4313282,00.html>

¹⁰⁷ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4261163,00.html>

¹⁰⁸ <http://www.haaretz.co.il/captain/net/1.1809543>

56. אלימות בבית-שמש בעקבות הסרת שלטי הפרדה וצניעות

בבית-שמש, שהפכה סמן קיצוני בנושא הדרת נשים, תועדו מקרים רבים של שימוש באלימות לשם איכפתם של כללי צניעות והפרדה מגדרית. מקרים אלו הופיעו גם בדו"ח "מודרות למהדרין 2012", אשר סקר את המקרים שאירעו בשנת 2011. להלן המקרים המתועדים אשר אירעו בסוף שנת 2011 ובשנת 2012 וסוקרו בתקשורת:

- 25.12.11 - שוטרי יס"מ ופקחים עירוניים הורידו שלט רחוב המורה על הפרדה בין נשים לגברים בשכונת נחלה ומנוחה בבית-שמש. חלק מהנוכחים קראו לעבר השוטרים "נאצים", ואלמוני יידה לעברם אבנים. שעות ספורות לאחר מכן השלט הוחזר למקומו על ידי תושבי השכונה. מוקדם יותר באותו יום ובאותה נקודה יידו חרדים אבנים על גיפ של צוות ערוץ-2, היכו את אנשיו ושברו את אחת המצלמות.¹¹¹

- 26.12.11 - עימותים אלימים בין תושבים חרדים ובין שוטרים אשר הגיעו שוב להוריד את השלט התלוי ברחוב המורה על הפרדה בין נשים וגברים, בשכונת נחלה ומנוחה. כ-300 חרדים רדפו אחר השוטרים, צעקו עליהם, יידו לעברם אבנים ושרפו פחים. לפחות שוטר אחד נפצע. באותו היום הותקף גם צוות חדשות ערוץ-10 שהגיע לצלם במקום.¹¹²

- 24.01.12 - אישה בת 27 תלתה שלטי פרסום ללוטו בעיר והותקפה על ידי חרדים קיצוניים אשר קראו לעברה "שיקסע", חבטו ברכבה, ניקבו את צמיגיה, גנבו את המפתחות ויידו אבנים על מכונית. אחת האבנים פגעה בראשה של האישה ופצעה אותה קל. ראש עיריית בית-שמש גינה את האירוע.¹¹³

- בתאריך 20.6.12 - הגיעה אישה לחנות ברמת בית שמש ב'. כשירדה מהרכב ופתחה את תא המטען כדי להוציא את העגלה של בתה התינוקת, נתקלה במטר של אבני חצץ שנוזקו לעברה מכל עבר. למזלה, שתי נשים מחנות סמוכה אספו את בתה התינוקת והאיצו בה להסתתר בחנות. כעבור עשר

דקות חזרה האישה לרכבה, ואז שוב החלו להשליך עליה אבנים גדולות, אשר פגעו במכוניתה. על פי הפרסומים בתקשורת, התקיפה נעשתה משום שלדעת התוקפים לא היתה האישה לבושה בלבוש צנוע.¹¹⁴

■ שלטי צניעות בבית שמש

ברחבי בית-שמש תלויים שלטים שונים הקוראים לנשים להתלבש בצניעות. מדובר בשלטי ענק, שלא ניתן להתעלם מקיומם. חלק מן השלטים מוצבים על בניינים ברחובות ראשיים בעיר, חלקם על קירות של מרכזים מסחריים, וחלקם על בתי כנסת או סמוך אליהם. מדובר בשלטים פיראטיים, שלשונם מבזה ומשפילה נשים ושלמיטב ידיעתנו נתלו ללא כל אישור, במקומות שאינם מיועדים לתליית מודעות. יש להדגיש כי מדובר בשלטים המוצבים ברחובה הראשי של עיר, שבה חיים בצוותא חרדים, דתיים וחילוניים. כך, למשל, בכניסה לרמת בית שמש ב' תלוי שלט בזו הלשון:

"נשים העוברות בשכונתנו נדרשות להופיע
בלבוש צנוע
 הכולל: חולצה סגורה עם שרוול ארוך, חצאית ארוכה,
 לא בלבוש מכנסיים ולא בלבוש צר או חשוף"

שלטים דומים תלויים במרכז המסחרי ברמת בית שמש א', ברח' נחל קישון, וכן בצומת הרחובות ריב"ל - נהר הירדן.

¹¹¹ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1600736>

¹¹² <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1601475>
<http://news.nana10.co.il/Article?ArticleID=855304>

¹¹³ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4180179,00.html>

¹¹⁴ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4245135,00.html>

ברחוב חזון איש תלויים סמוך לבית הכנסת היכל אברהם שלטים המורים:

"בהוראת המרא דאתרא שליט"א

הנשים מתבקשות

לא להתעכב

על מדרכה זו

המשמשת מעבר לכאי בתי הכנסת"

לאחר שקיבלנו פניות מנשים דתיות המתגוררות בעיר פנינו בשמן לעיריית בית-שמש בדרישה להסיר את השלטים הבלתי חוקיים. בפנייה הבהרנו כי הפניית דרישת לבוש צנוע כלפי נשים ברחובה של עיר, באמצעות שלטי ענק המפרטים בדיוק אלו פריטי לבוש על אישה לעטות בבואה לרחוב מסוים, או דרישה שנשים לא יעברו במדרכה מסוימת רק משום שהיא צמודה לבית כנסת מסוים, יש בה השפלה, עוגמת נפש ופגיעה אנושה בכבודן של נשים, אשר מתנגדות לדרישה מעין זו, ונאלצות להתקל בשלטים אלה במקומות רבים בעיר. הפונות, כמו נשים רבות המתגוררות בבית-שמש, חשות עלבון והשפלה בראותן שלטים אלה המתיימרים למנוע מהן לעבור במדרכה מסוימת, או מתנים את כניסתן לשכונה או למרכז מסחרי בלבוש צנוע. יש בכך גם משום הגבלה על חופש התנועה של נשים בשכונות מסוימות, אשר יימנעו מלעבור ברחובות מסוימים בשל קיומם של השלטים. רחובותיה של עיר הינם מרחב ציבורי, שבו צריכה להיות גישה חופשית ובלתי מוגבלת לכל המעוניין או המעוניינת. ערב פרסום דוח זה, הורה הצוות של משרד המשפטים אשר עסק בתופעת הדרת נשים כי יש להורות על הסרת כל שלטי הצניעות ברשויות המקומיות. המרכז הרפורמי ימשיך לעקוב אחר יישום ההמלצות בשטח.

■ תביעה נגד שלטי הצניעות בבית-שמש

לאחר שלא קיבלנו כל תגובה על פנייתנו לעירייה, הגשנו ב- 20.2.13 תביעה נגד עיריית בית-שמש וראש העירייה, בשם ארבע נשות העיר (כולן אורתודוקסיות), שבה נדרשים הנתבעים להסיר את שלטי הצניעות הענקיים המוצבים במקומות שונים בעיר. בתביעה עמדנו על כך ששלטים אלה גם נותנים רוח גבית לטרור

המופעל נגד נשים על ידי גורמים חרדים קיצוניים, אשר מתקיפים, מקללים ויורקים על נשים שלא לבושות בצניעות מספקת לטעמם של התוקפים (כגון התובעות). בתביעה נדרשים הנתבעים גם לשלם פיצויים לתובעות, בסכום כולל של 100,000 שקלים, בשל מחדלם מלפעול כחוק ולהסיר את השלטים.

57. גלימות שחורות לנשים בסניף אושר עד בית שמש

תושבת בית-שמש שביקשה לערוך קניות בסניף אושר-עד בשכונה שרוב תושביה חילונים נתבקשה על ידי השומרים בכניסה לכסות עצמה בגלימה שחורה, משום שהיתה לבושה בגופייה. עוד הוסיף השומר, "תשימי על הכתפיים, אחרת למישהו יהיה התקף לב". האישה סירבה ונכנסה לסניף ללא כיסוי. בכניסה לסניף מוצבת המודעה הבאה: "לקוחות נכבדים! אנא סייעו לנו לכבד את כל באי החנות ובביקורכם בחנות הקפידו על לבוש צנוע. תודה על שיתוף הפעולה". מרשת אושר-עד נמסר ל-"ynet": "הרשת משרתת קהל לקוחות חרדי וחילוני כאחד. הרשת מכבדת את כלל לקוחותיה ומבקשת להימנע מפגיעה ברגשותיהם של ציבור כזה או אחר". בעקבות פרסום הכתבה החליטה הנהלת הסופר להסיר את מודעות הצניעות ולהפסיק חלוקת גלימות שחורות. מהרשת נמסר כי "בעקבות פניות לקוחות של הרשת, החליט הסניף להסיר באופן זמני את השלט, על-מנת לעדכן נוסח שמניח את דעת כלל ציבור הלקוחות"¹¹⁵.

¹¹⁵ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4238627,00.html>

58. שלט צניעות בשכונת מזכרת משה בירושלים

בחדש אוגוסט 2012 פנינו לעיריית ירושלים בעניין מודעה בלתי חוקית התלויה ברחוב התבור בשכונת מזכרת משה בעיר:

"אל העוברת בשכונותינו!

מבקשים אנו ממך בכל לשון של בקשה

אנא אל תעברי בשכונתינו

בלבוש לא צנוע

לבוש צנוע כולל:

חולצה סגורה, עם שרוול ארוך,

הצאית ארוכה, לא בלבוש צר

אנא אל תצערי אותנו בהפרעה לקדושת שכונתנו

ולאזרח חינו כיהודים נאמנים לה' ולתורתו."

תושבי השכונה."

59. שלט בקריית בעלז בירושלים מורה לנשים לא להתעכב בשכונה

בקריית בעלז בירושלים, בצומת הרחובות שמגר ופתח-תקווה, נתלה שלט המזהיר נשים שלא להתעכב שלא לצורך בכיכר ובשאר רחובות הקריה לאחר סיום התפילה בבית הכנסת של חסידות בעלז, שממוקם ברחוב: "ועוד לפני שהגברים ייצאו מן היכל בית המדרש, ילכו מיד הביתה ולא יתעכבו ברחוב כלל". את השלט פירסמה הנהלת בית המדרש הגדול של חסידות בעלז.¹¹⁶

60. אבות התבקשו לצאת ממופע ריקוד של בנותיהן בשל צנעת נשים ברעננה

אבות שהגיעו לצפות במופע ריקוד של בנותיהם במסגרת חוג ריקוד לבנות ברעננה התבקשו לצאת מהאולם בשל צנעת הנשים. האבות שהופתעו מהדרישה סיפרו ל-"mynet": "בשום מקום בהזמנה לא ציינו בפנינו שאין כניסה לגברים. מדובר בילדות בנות תשע, הבנות שלנו. על איזו צנעה הם מדברים?". מהנהלת המועדון נמסר בתגובה כי "מדובר במועדון המיועד לנשים, והיה זה מופע לכבוד יום האם. חלק גדול מתלמידות הקורס הן בנות מהמגזר הדתי. מתוך שישים תלמידות רק שני אבות בחרו להגיע משום מה. ביקשנו מהם שיכבדו את הבנות והנשים. לצערי, הדברים הוצאו מהקשרם - הורה אחד קיבל את הבקשה והורה אחר הקים מהומה".

61. בית ספר ברמת-גן אסר על אבות להשתתף במסיבת בנות-מצווה מטעמי צניעות

אבות לתלמידות בכיתה ו' בבית הספר הממלכתי דתי נועם-הרא"ה ברמת-גן טענו כי לא הורשו להשתתף במסיבת בת-המצווה של בנותיהן, מטעמי צניעות. למסיבה הוזמנו אמהות וסבתות בלבד. אחד האבות הציע כי הוא והאבות האחרים יוכלו להשתתף בחלק אחד של האירוע, שבו לא יהיו שירים וריקודים, אבל הצעתו נדחתה. לדבריו, בית הספר מאמץ נורמות צניעות חרדיות, החוצות "כל טעם טוב". ראש מועצת חמ"ד (חינוך ממלכתי-דתי), הרב אבי גיסר, התייחס לאירוע ואמר כי "המועצה מתנגדת להדרת האבות, משום שאירועים אלה צריכים להיות בעלי אופי

בפנייתנו הדגשנו כי הצבת השלט נעשתה ללא היתר ולשונו משפילה ומבזה נשים, ועל כן על העירייה לפעול באופן מיידי להסרתו. בעקבות פנייתנו הוסר השלט ממקומו על ידי העירייה, אשר קיבלה את טענתנו שלפיה בשכונות שבהן מתגוררת אוכלוסייה מעורבת (דתית וחילונית) אין להתיר הצבת שלטי צניעות.

¹¹⁶ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4242137,00.html>

משפחתו". עוד הוסיף הרב גיטר כי בית הספר טעה בשיקול הדעת, ו"בכל בית ספר יש לקיים לפחות טקס בת-מצווה אחד בהשתתפות האבות".¹¹⁷

62. משגיחות בחינה בבית ספר בביתר-עילית נתבקשו לעזוב בגלל דרישות צניעות

שלוש צעירות שהגיעו להשיג על בחינת המיצ"ב במתמטיקה בבית הספר יסודי בביתר-עילית, לא הורשו להיכנס לכיתה משום שלטענת בית הספר לא היו לבושות באופן צנוע. הצעירות הגיעו לבית הספר כשהן לבושות שמלה ארוכה המכסה את רגליהן ומעליה חולצה ארוכה המכסה את ידיהן, אך מבחינת בית הספר בגדיהן לא היו צנועים מספיק משום שלא גרבו למשל גרביים עד מעל הברך ובגדיהן היו צבעוניים מדי. כמו כן ההנהלה התלוננה על כך ששתיים מהמשגיחות הן רווקות בנות 23. רק משגיחה חיצונית אחת, דתייה נשואה וחובשת כיסוי ראש, הורשתה להיכנס לכיתות. שלוש המשגיחות הנותרות לא הורשו להיכנס לכיתות ונאלצו להמתין מחוץ לשער בית הספר עד לסיום הבחינה. על אף שבחינת המיצ"ב היא בחינה ארצית הדורשת השגחה חיצונית, משרד החינוך גיבה את הנהלת בית הספר ואישר למורות בית הספר עצמן להשיג על התלמידים. משרד החינוך מסר ל"צח מעריב": "המשגיחות הגיעו למוסד החינוכי בלבוש שאינו הולם את אופי המוסד. הנושא שופל על ידי הרשות הארצית למדידה והערכה, והבחינה התקיימה כסדרה".¹¹⁸

63. משמרות הצניעות דורשות מתושבת ירושלים לעזוב את ביתה

תושבת ירושלים המתגוררת בשכונת מחנה ישראל במרכז ירושלים עם שני ילדיה קיבלה מכתב איום ממשמרות הצניעות: "לעזוב את שכונתנו מאחר ועברת על גבולות תורת ישראל וצניעות שכונתנו... זו הזהרה (כנ"ל) אחת ויחידה". האישה הגישה תלונה במשטרה, והשוטרים הבטיחו להגביר את הסיורים בשכונה.¹¹⁹

64. צעיר מירושלים חשוד שירק על נשים שהתלבשו "לא צנוע"

צעיר מירושלים נעצר בחשד לתקיפה ואיומים לאחר שירק על שתי צעירות שלא היו לבושות לטענתו באופן צנוע מספיק. נציג המשטרה אמר כי נגד הצעיר הוגשו שתי תלונות. משפחתו של החשוד טענה כי לא מדובר במקרה של הדרת נשים, אלא בסכסוך שכנים.¹²⁰

65. חוגי ריקוד והתעמלות לנשים בקריית משה בירושלים נסגרו בהוראת רבנים

חוגי הריקוד וההתעמלות לנשים, שהתקיימו בשעות הערב בבית הספר הממלכתי-דתי מימון בקריית משה שבירושלים, נסגרו בהוראת הרבנים לאחר יותר מ-25 שנות פעילות. ההחלטה התקבלה על ידי "ועדת ההיגוי הרוחני" של המוסד החינוכי, אשר החליטה כי אין זה ראוי שנשים ירקדו בו. לאחר שהופעל לחץ הסכים מנהל בית הספר, הרב צפניה דורון, לפתוח רק את חוג ההתעמלות. לדברי האחראי על החוגים, אלון לב, הוא ניסה משך חודשים להחזיר את המצב לקדמותו, אך הרב דורון סירב וטען כי "ועדת ההיגוי הרוחני, שמטרתה לתת פתרונות והכוונה בבעיות הלכתיות הקשורות למוסד החינוכי, קבעה שזה לא ראוי שנשים ירקדו בבית הספר, אפילו כשאין תלמידים בסביבה". לב פנה לעירייה, אך הובהר לו כי היא אינה יכולה להתערב בהחלטות בית הספר בכל הנוגע להשכרת שטחים בתוך המבנים. תגובת העירייה כפי שפורסמה ב-"mynet": "למנהלי בתי הספר בעיר המנדט להחליט מדי שנה על מתן רשות שימוש לגורמי חוץ במבני בתי הספר בבירה. בשנים האחרונות היווה החוג מוקד לתלונות השכנים על רעש שהפריע את מנוחתם, אך עם זאת הנושא ייבדק במטרה לסייע בפתרון העניין".

66. לבוש לא צנוע בשוק מחנה יהודה

נשים חרדיות שסיירו בשוק מחנה יהודה בירושלים העירו לנשים שהגיעו בלבוש "לא צנוע" כי עליהן להתכסות כשהן מגיעות לקניות בשוק. לא ברור אם מדובר בפעולה חרדית מאורגנת, אך היא זכתה להתנגדות הסוחרים. יו"ר עמותת סוחרי שוק מחנה יהודה אמר: "לא יקום ולא יהיה. משמרת צניעות כזו היא בלתי נסבלת

¹¹⁷ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4208280,00.html>

¹¹⁸ <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/370/841.html?hp=1&cat=402>

¹¹⁹ <http://www.haaretz.co.il/news/education/1.1694459>

¹²⁰ <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4238130,00.html>

והיא בבחינת קו אדום עבורנו". הסוחרים מתכוונים לערוך סיורים בשוק ולמנוע את התופעה, ולהבהיר למשמרות הצניעות כי אין להן מקום בשוק.¹²¹

67. חלונות ראוה של חנויות אופנה הושחתו בבני-ברק

ערב חג מתן תורה הושחתו עשרות חלונות ראוה בחנויות אופנה בבני-ברק וכוסו במודעות הקוראות להתלבש בצניעות: "העולם אינו הפקר והאדם אינו בעל חי, כל הרבנים קבעו כי חולצות ובגדים צמודים והדוקים לגוף הינם תועבת ה' ואסורים באיסור גמור". כמה מבעלי העסקים התלוננו על השחתת בית העסק: "העסקנים מרשים לעצמם בשם צניעות מזויפת להזיק ולגזול בעלי עסקים".¹²²

68. הנהלת סניף סופרמרקט "יש" בשכונת רמות בירושלים התנצלה על שאחת הקופאיות הגיעה בחצאית קצרה לעבודה

חרדים תושבי שכונת רמות בירושלים פנו למנהל סניף סופרמרקט "יש" בשכונה והעירו לו על לבושה של אחת הקופאיות, שלטענתם הגיעה לעבודה בלבוש לא צנוע. במקביל הפיצו אותם תושבים מכתב בבתי הכנסת בשכונה וביקשו מיתר התושבים שיפעילו גם הם לחץ על מנהל הסניף. חלק מהמודעות אף קראו להחרמת הסניף. כשבוע לאחר פרסום המודעות פירסמה הנהלת הסניף התנצלות בעלון השכונתי: "אנו מתנצלים ופועלים מיידית על מנת שהדבר לא יחזור על עצמו".¹²³

69. הנהלת קניון רמות בירושלים נענתה לדרישות צניעות של רבנים

בחודש מרץ 2012 נחשף כי ערב פתיחת קניון רמות בירושלים חתמה הנהלת הקניון על מסמך עם נציגי התושבים החרדים בשכונה, המסדיר את כללי הצניעות בקניון, וקובע בין היתר כי לא יוצגו בו תמונות נשים, בובות נשים יוצגו ללא ראש, ולא תושמע שירת נשים ברקע. כמו כן כולל המסמך הוראות צניעות לגבי לבוש העובדות בחנויות והוראות לגבי אופי פרסומות שיופצו בשכונות חילוניות בעיר:

"חומר פרסומי שיופנה רק לשכונות חילוניות יהיה סולידי ומתחשב".¹²⁴ ההסכם נחשף לאחר שבחג פורים הפרו שתי חנויות את ההסכם. נעלי-נמרוד ולורד-קייטש ערכו בחג הפעלות ברחבי הקניון, שכללו בין היתר טרמפולינות ונדנדנות. מבקרים חרדים התלוננו על הנעשה בקניון והודיעו על חרם מיידית על החנויות: "במקום היתה תערובת מוחלטת ולא מקובלת, בחורות התנדנדו ושכבו אחת על השנייה במזרנים". במטרה להביא לסיום החרם הבטיחה הנהלת הקניון לרבנים כי תפעל בשיתוף עם המגזר החרדי. חלק מבעלי החנויות קיבלו את ההוראות, אך חלקם התרעמו: "אנחנו משרתים גם ציבור חרדי וגם ציבור חילוני, אז למה לתת הוראות מחמירות יותר מהרגיל?".

בהנהלת הקניון טענו כי אינם זוכרים חתימה על מסמך שכזה, ומסרו בתגובה כי "המסמך שהועבר על ידי הכתב אינו מוכר לנו. החרם שהוטל על שתי החנויות נבע לצערנו מאי הבנה. במערכת היחסים הטובה והפולורליסטית של שכונת רמות בכלל ושל קניון רמות בפרט, קורה לפעמים שאי הבנה מייצרת כעס. כדי ליישר את ההדורים באופן מיידית, מנהלי הרשתות יצרו קשר בתחילת השבוע שעבר עם נציגי הרבנות השכונתית בזכות ההבנה ההדדית ויחסי השיתוף, ההדורים יושבו והוחלט כי החרם יוסר. אנו מתנצלים אם נגרמה לתושבי השכונה והציבור החרדי תחושת אי-נעימות. הפעילות שהתקיימה בחג פורים עם תנועות הנוער היתה בשיתוף המינהל הקהילתי של שכונת רמות, ואנו נמשיך לקיים שיתופי פעולה עימם".

70. נשים "לא צנועות" לא מורשות להיכנס לסופר באשדוד

סניף אשדוד רובע ג' של רשת הסופרמרקטים ויקטורי סירב לאפשר לאישה לערוך קניות במקום משום שלטענת מנהל הסניף היא לא התלבשה בצניעות. המנהל התנה את כניסתה לסניף בלבישת חצאית ובכיסוי הכתפיים, ומשסירבה מנע ממנה להיכנס. לדברי האישה אמר לה המנהל כי היא "מחטיאה את המקום... תראי איך את מתלבשת, גועל נפש. אני אפילו לא רוצה לנהל איתך את השיחה במקום הזה. המקום הוא בבעלותי הפרטית וזכותי לדרוש כל מה שארצה". בכניסה לסניף מוצבת עמדה שבה מחולקים בדים לנשים אשר "לא מתלבשות בצניעות", כדי שיכסו את עצמן, ולקוחות אחרות נכנעות לדרישה. סמנכ"ל רשת ויקטורי, אבי רביד, אמר בתגובה: "כל עוד לא ירקו עליה ולא נתנו לה בעיטה, אז אנחנו בסדר.

¹²⁴ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4285234,00.html>

¹²¹ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4280751,00.html>

<http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4285127,00.html>

¹²² <http://www.bhol.co.il/Article.aspx?id=45149>

¹²³ <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340,L-4285234,00.html>

צריך להבין, הסניף נמצא בשכונה חרדית, ואני מכבד את קהל הלקוחות שלי, ומי שמגיע לשם צריך להתנהג בהתאם למקום. כמו שכשמגיעים לבית הכנסת ומפרידים בין גברים לנשים".¹²⁵

71. דרישות לבוש צנוע מרופאת שיניים בקופת חולים מאוחדת

בחודש יולי 2012 פנתה למרכז הרפורמי א', רופאת שיניים מוערכת העובדת במרפאה של קופת חולים מאוחדת באחת הערים החרדיות. כשנה וחצי לאחר שהחלה א' לעבוד במרפאה נאמר לה כי הוגשה נגדה תלונה מצד לקוח/ה, בגין לבוש לא צנוע. לא נמסרו לה פרטים בדבר התלונה ו/או המתלונן ולא ניתנה לה כל אפשרות להגיב עניינית לתלונה. החל במועד זה דרשה מנהלת אשכול המרפאות בעיר מא' להגיע לעבודה בחלוק בעל שרוולים ארוכים. יש לציין כי עד אז לא נתקבלה אף תלונה במרפאה בעניין לבושה של א' וכי היא מעולם לא נדרשה להתחייב לקוד לבוש מיוחד, גם לא בחוזה העבודה שלה. כיתר הרופאים במרפאה, נהגה א' ללבוש חלוק בעל שרוולים קצרים מעל בגדיה. לבושה היה לבוש מקצועי הולם ועבודתה התנהלה כסדרה. יש להדגיש כי הדרישה ללבישת שרוולים ארוכים הופנתה כלפי א' בלבד, בעוד רופאים גברים במרפאה המשיכו ללבוש חלוק עם שרוול קצר. משהתעמתה א' עם מנהלת אשכול המרפאות נאמר לה כי חלוק בעל שרוולים קצרים אינו צנוע וכי אם לא תלבש חלוק בעל שרוולים ארוכים, היא תיאלץ לעזוב את העבודה.

א' פנתה לנציבות שוויון הזדמנויות בעבודה אשר כתבה למרפאה והבהירה כי דרישה מרופאה להגיע למרפאה בלבוש אחר מזה של גבר היא מנוגדת לחוק ומהווה הפליה אסורה. בתגובה טענה המרפאה כי קוד הלבוש מוחל על גברים ונשים כאחד, וכי כל הרופאים העובדים במרפאות המעניקות שירות לאוכלוסייה החרדית נדרשים ללבוש שרוולים ארוכים. א' מציינת, שמרבית הרופאים ממשיכים ללבוש חלוקים עם שרוולים קצרים או לקפל את השרוולים, אולם רק לה מעירים על כך.

אנו דרשנו ממרפאת מאוחדת כי תחדל להנהיג מדיניות מפלה כלפי נשים, וכי תבוטל דרישת החלוק בעל השרוולים הארוכים, כך שהעובדות יוכלו לבחור באופן חופשי באיזה חלוק להשתמש. כן דרשנו מהקופה להתנצל בפני א' ולפצותה

¹²⁵ <http://news.walla.co.il/?w=/90/2527651>

בגין ההפליה שחוותה. קופת החולים עומדת על טענתה שאין מדובר בהפליה וכי הדרישה מהרופאים ללבוש שרוולים ארוכים היא התחשבות בציבור שהקופה מעניקה לו שירותים רפואיים.

72. דירוג מלונות לפי צניעות

בתאריך 04.07.12 פורסם באתר האינטרנט "nrg מעריב" כי הרב הראשי יונה מצגר יזם הקמת ועדה, שתגבש קריטריונים חדשים למתן תעודות כשרות לבתי מלון.¹²⁶ על פי הפרסום, הרבנות תדרג בתי מלון על פי מידת דתיותם ותעניק להם בין שניים לחמישה כוכבי כשרות. חמישה כוכבי כשרות יוענקו למלון אשר יקפיד בין השאר על הלכות צניעות מחמירות ובכלל זה ידרוש לבוש צנוע מעובדותיו. ביום פרסום הכתבה פנה המרכז הרפורמי לרב מצגר והתריע בפניו כי מדובר בצעד בלתי חוקי אשר נעשה תוך חריגה מסמכות ועומד בניגוד לעקרונות היסוד של שוויון, כבוד וחופש מדת. בתאריך 22.07.12 השיבה לנו הרבנות הראשית כי האמור בכתבה לוקה בחסר, משום שהעניין נמצא בשלבי בדיקה ראשוניים וטרם התקבלה כל החלטה בעניין.

ב. הפרדה מגדרית במקורות היהודיים

בבואנו לבחון את מקורות הדרישה להפרדה מגדרית במקורות היהודיים, מן הראוי לציין בראש ובראשונה, שהמקורות שאנו עוסקות בהם נכתבו כולם על-ידי גברים בלבד. מאז ומתמיד רק גברים סיפרו וכתבו ספרי הלכה, יצרו את החוק והדין, פירשו אותם ושפטו על-פיהם. עובדה זו נובעת מן המציאות הפטריארכאלית שהייתה קיימת בעולם הקדום, אשר בה התפתחה התרבות של עם ישראל, במסגרתה היו הנשים מודרות מלכתחילה ונתפסו כ"אחרות" או כשוליות, משועבדות לאבותיהן ולבעליהן ותלויות לחלוטין בחסדיהם.

בספרות ההלכתית, מציאות החיים של הדרת הנשים מתבררת כבר מנקודת המוצא הפרשנית של דרשות חז"ל רבות על לשון המקרא הנוקטת לשון זכר רבים, לפיה לשון זו אינה כוללת את הנשים, ואם רוצים להכיל אותן, הרי שיש לעשות זאת

¹²⁶ www.nrg.co.il/qonline/1/art2/383/206.html

במפורש. באופן זה שואלים חז"ל על הפסוקים בתורה הקובעים איסורים שונים כמו איסור לפגוע בזולת, איסור לגנוב ואיסור לרצוח: "אין לי אלא איש, אישה מניין?"¹²⁷ כלומר, הנחת היסוד היא שאישה אינה בכלל המצוות וחכמים צריכים לעשות מאמץ פרשני כדי לכלול אותן בתוכן. תפיסה זו היא הפוכה כמובן, מתפיסת העברית בת ימינו בה לשון זכר כוללת את הרבים, נשים וגברים כאחד.

במקרים אחרים, בהם חיוב הנשים לא תאם את המציאות הקיימת, המהלך הפרשני היה מהלך של הדרה. כך למשל הופטרו נשים מלימוד תורה על בסיס הפסוק בספר דברים "ולמדתם אתם את בניכם"¹²⁸, שביחס אליו קובע מדרש ההלכה "בניכם - ולא בנותיכם"¹²⁹. פטור האישה מלימוד תורה נעשה ברבות הימים איסור של ממש, לדעת חלק מן הפוסקים, ומצא את ביטויו בדברי הלכה, כגון "ישרפו דברי תורה ואל ימסרו לנשים"¹³⁰ או "כל המלמד בתו דברי תורה כאילו לומדה תפלות"¹³¹. בית המדרש - בדומה לאקדמיות בעולם העתיק, נוסד על בסיס סלקציה בקבלה אליו, החכמים שלטו ובו והוא נועד מלכתחילה לאלוהי. איש לא העלה על דעתו לקבל נשים לבית המדרש, שהרי נאסר עליהן ללמוד תורה.

באופן דומה נלמד העיקרון בדבר איסור שררה לנשים, ובכלל זה פסילתן לתפקידי דיינות ורבנות, מן הפסוק בספר דברים: "שום תשים עליך מלך"¹³². הספרי הסיק מכך: "מלך ולא מלכה", ואילו הרמב"ם הוסיף "אין מעמידים אישה במלכות שנאמר עליך מלך ולא מלכה וכן כל משימות שבישראל אין ממנים בהם אלא איש"¹³³. העיקרון בדבר הדרתן של נשים מן הספירה הציבורית ושמירת הפרדה בינן לבין גברים, הוא אפוא עיקרון שהתגבש ופורש בעולם שלא הייתה בו לנשים דריסת רגל. מציאות זו מתקיימת במידה רבה עד עצם היום הזה בחברה האורתודוקסית, בשל העובדה כי רק גברים ממשיכים להיתפס ככשירים הבלעדיים לשמש בתפקידים

¹²⁷ כך למשל מכילתא דרשב"י, כא; חנה ספראי ואביטל קמבל הוכשטיין נשים בפנים נשים בחוץ - מקומן של נשים במדרש (2008).

¹²⁸ דברים' יא, יט.

¹²⁹ קידושין, כט, ע"ב.

¹³⁰ תלמוד ירושלמי סוטה טז, א פרק ג הלכה ד.

¹³¹ תלמוד ירושלמי, סוטה כ, ע"א. הרמב"ם מוסיף בהקשר זה ופוסק: "צוו חכמים שלא ילמד להם את בתו תורה מפני שרוב נשים אין דעתן להתלמד אלא מוציאות דברי תורה לדברי הבאי לפי עניות דעתן" (הלכות תלמוד תורה א, יג).

¹³² דברים, יז, טו.

¹³³ רמב"ם משנה תורה, הלכות מלכים ומלחמות א, ה.

של דיינים או רבנים, שהם התפקידים המשמעותיים ביותר בעולם הדתי מבחינת יצירת ההלכה ופרשנותה.¹³⁴ מבחינה זו ניתן לטעון, כי הרחקתן של נשים מן החיים הציבוריים וההפרדה בינן לבין גברים שימשו, ועדיין משמשות, בעיקר להשגת מטרות כוחניות. הן מאפשרות לגברים לשלוט ללא מצרים על כל הפעילויות הדתיות בתחום הציבורי ובאופן כזה להכתיב את גבולות האוטונומיה הנשית, ולהבטיח את נחיתותה החברתית של האישה ואת הכפפתה לגבר.¹³⁵

תפיסה ערכית היררכית דומה ביחס לנשים וגברים נחשפת כאשר נבחנים מושגים אחרים המזוהים עם האישה, כגון מיניות, ותורמים לביסוסו של הצידוק ההלכתי לפרקטיקות של הפרדה בין נשים לגברים. "קול באשה ערוה"¹³⁶ אמרו חז"ל ובכך כיוונו לתפיסת האישה כחוטאת ומחטיאה ומכשילה אחרים בזיקה למיניותה, ועל כן היא טעונה בידול, הרחקה וריסון. יתרה מזו, התוצאה של עמדה זו היא הכפפתה של האישה למשטר של צניעות שעניינו העלמה של נשים מעין המתבונן באמצעות כיסוי הגוף, בידולן החברתי על-ידי הדרתן לספירה הפרטית והצבת מחסומים בפני הפיכת גופן למושא התבוננות ותשוקה ברשות הרבים באמצעות פרקטיקות של הפרדה בין נשים לגברים. צניעות משמעה בעצם, שליטה בהווייתה המינית של האישה. היא המחויבת בהצנעת מיניותה והיא זו החייבת להימנע מלהכשיל גברים בערוותה. מיניותה שלה ולא שלו היא הטעונה ריסון, משטר הצניעות חל ברובו עליה ולא עליו, והמטרה היא בעיקר הגנה על הגבר מפני מיניותה המתפרצת והשליטת של האישה. מקור מובהק המדגים זאת הוא דברי הרמב"ם:

"מקום שדרךן שלא תצא אישה בשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית נותן לה בכלל הכסות רדיד הפחות מכל הרדידין, ואם היה עשיר נותן לה לפי עשרו כדי שתצא בו לבית אביה או לבית האבל או לבית המשתה, לפי שכל אשה יש לה לצאת ולילך לבית אביה לבקרו ולבית האבל לבית המשתה לגמול חסד לרעותיה ולקרובותיה כדי שיבואו הם לה, שאינה בבית הסוהר עד שלא

¹³⁴ לאחרונה הגיש הרפורמי לדת ומדינה עתירה למינוי מנכ"לית לבתי הדין הרבניים בשם 11 ארגונים חברתיים בניסיון להוביל למינוי ראשון של אישה בתפקיד ניהולי במערכת בתי הדין הרבניים. העתירה נדחתה על הסף לאחר ששר המשפטים הודיע בתגובה לעתירה שהוא טרם גיבש את עמדתו בדבר יכולתן של נשים להגיד מועמדות למשרה. בג"ץ 151/11 המרכז לקידום מעמד האישה נ' שר המשפטים טרם פורסם.

¹³⁵ ראו נויה רימלט "הפרדה בין גברים לנשים כהפליה בין המינים" עלי משפט ג' 99, 100-13.

¹³⁶ קידושין, ע, ע"א.

תצא ולא תבוא. אבל גנאי הוא לאישה שתהיה יוצאה תמיד פעם בחוץ פעם ברחובות, ויש לבעל למנוע אשתו מזה ולא יניחנה לצאת אלא כמו פעם את בחודש או פעמיים בחודש כפי הצורך, שאין יופי לאישה אלא לישיב בזוית ביתה שכך כתוב (תהילים מה) כל כבודה בת מלך פנימה"

(משנה תורה, הלכות אישות יג, יא)

בהלכה זו מורה הרמב"ם על הסתרה מוחלטת של האישה - לא רק כיסוי ראש אלא כיסוי גוף המזכיר את הבורקה האפגאנית. ההלכה דורשת גם למנוע את יציאתה של האישה מהבית, ובד בבד מעירה כי אינה נמצאת בבית הסוהר, אמירה המוכיחה כי רבים סבורים כי בשל שלילת חופש התנועה שלה חייה כשל אסירה. הלכה זו ממחישה את העובדה כי הסתרה מטעמי צניעות משמעה דיכוי.

מדרש חכמים על הפסוק "כל כבודה בת מלך פנימה" ופסיקתם כי "קול באישה ערוה" וכי "טפח באישה ערוה" היו גורמים רבי השפעה בהבניה החברתית של הדרת הנשים מן הקודש ומהמרחב הציבורי בכלל. זאת אף כי שתי האמירות האחרונות המופיעות במסכת ברכות, מופנות אל הגבר הקורא קריאת שמע, בהקשר של הדרישה ממנו להימנע מכך בנוכחות אישה חשופה, או אישה השרה באופן ארוטי. במסכת הזאת לא מוזכרים מקומות בהם אסור לנשים להיות נוכחות וגם אין הוראות באשר ללבושן. רק שלטון פטריארכאלי יכול היה להסב את ההלכה הזאת לכללי הסתרה, הדרה והעלמה המבנים, את שוליותן של הנשים בחברה הכללית. הפרשנות הזאת הלכה והתעצמה במהלך הדורות וקיבעה את ההפרדה בין המינים ואת ההפליה המתמדת של הנשים.¹³⁷

שירת דבורה ושירת מרים - קול באישה ערוה?

החלק העובדתי בדו"ח זה מפרט את הניסיון להדיר נשים משירה והופעה באירועים ציבוריים בכלל ומשירה בטקסים בצה"ל בפרט, מהטעם של "קול אישה בערוה". כאמור, דרישה זו עוררה את השיח הציבורי בישראל, עת הגיעה מצד צוערים דתיים אשר ביקשו להיעדר מטקס בו שרות חיילות. השימוש בביטוי לא גווע והוא שב ונשמע בהקשרים ציבוריים שונים ומעלה את השאלה עד כמה מחויבת החברה הישראלית להתחשב בדרישה הלכתית זו, המונעת מגברים לשמוע נשים שרות.

¹³⁷ראו: חנה קהת פמיניזם ויהדות מהתנגשות להתחדשות 130 (משרד הביטחון - ההוצאה לאור).

הביטוי "קול באישה ערוה" מופיע כאמור בגמרא במסכת ברכות דף כד עמוד א. הגמרא מביאה שורה של מקרים שיש לראות בהם ערוה: "טפח באישה ערוה", "שוק באישה ערוה", "שער באישה ערוה". תחילתו של הדיון אשר קבע "טפח באישה ערוה" התייחס לאדם הקורא קריאת שמע. קריאת שמע אדם מצווה לקרוא בשכבו ובקומו ולכן מטבע הדברים הוא קורא אותה בביתו כשאשתו לצדו. החשש של חכמים הוא כי בעת קריאת שמע עלולה דעתו של אדם להיות מוסחת על ידי אשתו. הגמרא מבקשת לקבוע גדרים ללבושה והופעתה של אשתו שימנעו מן האיש את הסחת הדעת בעת הקריאה.

קשה להתעלם מן העיצוב הטקסטואלי של הדיון: במרכזו עומד הגבר המחויב בקריאת שמע, ואשתו היא המושא אשר עלול להסיח את דעתו. היא לעולם זו ההופכת לערוה. אין "טפח באיש ערוה" "שוק באיש ערוה" וכיוב'. האישה היא זו העלולה להפוך לפיתוי מיני של הסובייקט-הגבר המחויב במצוות קריאת שמע. אין ספק כי עיצוב זה מתאים לחברה בה האיש הוא הסובייקט אליו מופנות המצוות והאישה החיה עמו צריכה להתאים עצמה לצרכיו. הדיון אינו סימטרי, אין דיון בתנאים לקריאת שמע של האישה, ובמגבלות שיחולו על הגבר כאשר היא קוראת את קריאת שמע, אלו איברים יצטרך להצניע? האם קולו עשוי להסית את תשומת ליבה מהקריאה? היא לעולם עשויה לפתות ואף פעם אינה הסובייקט המפותה. היא אף פטורה ממצוות שהזמן גרמן (מצוות שעשייתן תלויה בזמן מסוים בו יש לקיים אותן) כדי שתהיה פנויה לטפל בצרכיו של האיש, הילדים והבית. בהיותנו חלק מחברה שוויונית הרואה באיש ובאישה שותפים שווים לחובות ולזכויות איננו יכולים להתייחס עוד לתמונה זו בשוויון נפש מבלי לשאול את עצמנו כיצד יש לאזן תמונה זו. ביקורת זו מתעצמת כאשר אנו קוראות שיש פוסקים בתקופה מאוחרת יותר אשר ביקשו להרחיב את החשש מ"קול באישה ערוה" בעת קריאת שמע למרחב הציבורי כולו. הדיון הפך להיות האם כל קול אישה נחשב ערוה או שמע רק שירה? האם שירה מסוימת שנועדה לפתות את הגבר או כל שירה? האם שירת רבים או רק שירה של אישה אחת? ועוד כהנה וכהנה.

האם בחברה הישראלית שבה גברים ונשים שואפים להיות שותפים מלאים בעבודה, בעשייה הציבורית, בחינוך, באמנות, בתרבות, יכולה עוד להישמע הטענה שקול באישה עשוי להיות ערוה? דומה שבעניין זה אין ספק שהדיון ההלכתי חייב לקבל את המסגרת הערכית האידיאולוגית בה נתחבר. הדיונים של החכמים בגמרא התקיימו בין המאות השלישית והחמישית לספירה. הפוסקים הבולטים שחלקו

בסוגיה זו חיו במאה ה-13.¹³⁸ בדיונים אלה בולט ההקשר התרבותי והחברתי יותר מהמשא ומתן ההלכתי וכך ראוי להתייחס אליהם. כך אף רבנים אורתודוקסיים בימנו, כמו הרב דוד ביגמן והרב אברהם שמאע טוענים כי יש לפרש את האיסור בצמצום ולראות את הקשרו החברתי אידיאולוגי בידי צניעות כעיקר.¹³⁹

זאת ועוד, במסורת היהודית לא קיימת רק המימרא של רב שמואל "קול באישה ערוה" אלא ישנם תיאורים מלבבים של מרים השרה שיר תודה לאחר קריעת ים סוף: "ותקח מרים הנביאה את התוף בידה ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות: ותען להם מרים שירו לה' כי גאה גאה סוס ורכבו רמה בים." (שמות טו, כ-כא) וכן שירת דבורה הנאמרת בעוז: "שמעו מלכים האזינו רוזנים, אנכי לה' אנכי אשירה, אזמר לה' אלהי ישראל...עד שקמתי דבורה שקמתי אם בישראל...עורי עורי דבורה דברי שיר" (שופטים פרק ה'). שירה זו הנאמרת מפי נשים, אינה מעלה טענות על ערוה או חוסר צניעות. השירים והריקודים של מרים ושירתה העוצמתית של דבורה הופכים להיות חלק מהטקסט הקאנוני המקודש, ללא כל ביקורת על מקומן של נשים בלב המרחב הציבורי ועל יכולתן להשמיע את קולן בשירה ובריקודים.

כחברה השואפת לבסס את היחסים בין גברים לנשים על כבוד הדדי ועל שוויון, ומבקשת לתקן את הדימוי של הגבר כיצור מיני שאינו יכול לשלוט על דחפיו ובמקום זאת לבסס את החובה לשמור על שלמות גופן ונפשן של נשים, לצד יכולתן ליטול חלק מלא במרחב הציבורי מבלי להיות מושא להחפצה או להטרדה מינית, עלינו לשאול האם יש מקום שהמרחב הציבורי המשותף ייסוג מפני הדרישה של קול באישה ערוה. בהקשר זה יש להתבונן בביטוי "קול באישה ערוה" באופן ביקורתי המחזיר אותנו למקום בו המרחב הציבורי המשותף של גברים ונשים מבוסס על פיתוי והחפצה ולא על דיאלוג בין שווים. עלינו לראות בשירת מרים ודבורה מודל הראוי לחיקוי ולאמץ את המקום בו קול באישה הוא התקווה לשוויון המיוחל ולא מכשול.

¹³⁸ כך למשל הרב יצחק מוינה בעל ה"אור זרוע" וכן הרא"ש על מסכת ברכות וכן הרמב"ם במשנה תורה וחולקים עיהם הראב"ה - רבי אליעזר הלוי מגבלי חכמי אשכנז והמרדכי. (ר' מרדכי בן הלל, פוסק אשכנזי בן המאה ה-13)

¹³⁹ הרב דוד ביגמן "עיון מחודש ב'קול באישה ערוה'" <http://www.kolech.com/show.asp?id=28988>

הרב אברהם שמאע "קול באישה ערוה" **עלון קולך** 147
<http://upload.kipa.co.il/media-upload/kulech/12114006-12292011.PDF>

המחלוקת על השתתפות נשים בבחירות - כפרדיגמה למקומן של נשים במרחב הציבורי בישראל

בתחילת המאה העשרים, סמוך לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה, התעוררה שאלה בארץ ישראל ביחס למתן זכות בחירה לנשים. שאלה זו עלתה בקשר לבחירות למוסדות השלטון העצמי של הישוב היהודי בארץ ישראל, ועוררה את שאלת מעמדן של נשים בחברה היהודית ואת השיקולים של צניעות האישה בהלכה בחברה מודרנית. הדעות בין חכמי ההלכה בארץ ישראל ובתפוצה היהודית היו חלוקות. לדעתם של רוב חכמי ההלכה אין להעניק לנשים זכות בחירה, לא אקטיבית היינו, הזכות לבחור ולא פאסיבית היינו, הזכות להיבחר. חכמים אלה נמנו ברובם על האורתודוקסיה הלא ציונית וגדולי ההלכה בתפוצות. לדעת חלק מחכמי ההלכה, לנשים זכות בחירה אקטיבית אך לא פאסיבית, ולדעת חלק אחר אין כל מניעה מטעם ההלכה שלנשים תהא זכות בחירה אקטיבית ופאסיבית. הרב עוזיאל ששימש כרבה הראשי של ארץ ישראל בשנים 1939-1953 דגל בעמדה שאין כל מניעה הלכתית שלנשים תהיה זכות לבחור ולהיבחר. בעת הויכוח ההלכתי ציבורי בעניין זכות הבחירה לנשים שהתנהל בתחילת שנות העשרים כיהן הרב עוזיאל כרבה הראשי של תל-אביב יפו. בשנת 1940 פרסם את תשובתו באחד מספרי תשובותיו ותיאר את האופי הסוער של המחלוקת הציבורית:

"שאלה זאת הייתה לסלע המחלוקת בארץ ישראל ומפניה הזדעזעה ארץ ישראל כולה. וכרוזים ואזהרות חוברות ומאמרים בעיתונים נתפרסמו חדשים לבקרים לאסור את השתתפות הנשים בבחירות לגמרי. אלה סמכו דבריהם על דין תורה ואלה על שמירת גדר המוסר והצניעות, ואלה על שלום הבית המשפחתי...."

לאחר תיאור זה, המזכיר את הסערה הציבורית בחברה הישראלית סביב הדרת נשים המלווה את צאתו של דוח זה מסביר הרב עוזיאל את עמדתו בסוגיה:

"...ומשום פריצות? איזו פריצות יכולה להיות בדבר הזה, שכל אחד הולך אל הקלפי ומוסר כרטיס בחירתו?. ואם באנו לחוש לכך? לא שבקת חיי (=לא הנחת חיים) ואסור יהיה ללכת ברחוב, או להיכנס לחנות אחת, אנשים ונשים יחד או שאסור לישא ולתת עם אישה משום שעל ידי כך יבואו לידי קירוב הדעת, וממילא גם לידי פריצות, וזה לא אמרו אדם מעולם."

בדברים אלה מצייר בעיני רוחו הרב עוזיאל אפשרות של הפרדה במדרכות ובחננויות שלא עלתה אף על דעת מתנגדיו. בישראל של שנת 2011 הפך דמיונו של הרב עוזיאל למציאות. על אף שדרישות אלה - "לא אמרו אדם מעולם" כדברי הרב עוזיאל, הרי שהם נאמרו בשנה החולפת ואף נעשו. בדברי הרב עוזיאל יש כדי לתת לנו פרספקטיבה היסטורית על עיצוב פניה של החברה היהודית בארץ ישראל במחלוקת בין חרדים לליברלים. בשנות העשרים והארבעים של המאה הקודמת היה ברור לכל שהמרחב הציבורי-קרי האוטונומי, החנויות, המדרכות, פתוחים לגברים ולנשים כאחד באופן שוויוני. במאה העשרים ואחת מוצאת עצמה החברה הישראלית מתמודדת עם כרסום חלקים של המרחב הציבורי המוגדרים לגברים בלבד. נראה כי עיון במקורות ההלכתיים צריך לאפשר שיקולים נוספים מלבד חומרות בדיני צניעות כמו אלה המובאות במסכת חגיגה: "פעם היה לנו עגל של זבחי שלמים, והביאנוהו לעזרת נשים, וסמכו עליו נשים - לא מפי שסמיכה בנשים אלא משום נחת רוח לנשים." (חגיגה דף טז עמוד ב'). הגמרא מתארת מציאות בה מצוות סמיכת הידיים על קרבנות פורשה כחלה על גברים בלבד. אולם היו נשים שביקשו ליטול בה חלק. חכמים אפשרו להם זאת מהנימוק של "נחת רוח לנשים" כאשר לא נמצא נימוק הלכתי אחר המכיל את הנשים בחיוב. גם כאשר ההלכה הדירה נשים ממצוות מסוימות, היו דרכים בפני חכמים, כאשר רצו בכך, לאפשר לנשים ליטול חלק בפולחן הציבורי. נראה כי זוהי קריאת הכיוון שצריך לאמץ לגבי המקורות ההלכתיים כאשר אנו עוסקות במקומן של נשים במרחב הציבורי.

ג. ההיבט המשפטי

המשפט הישראלי

עקרון השוויון

עקרון השוויון הוא מערכי היסוד החשובים במשפטנו, "נשמת אפו של המשטר החוקתי שלנו כולו" (השופט מ' לנדוי בבג"ץ 98/69 **ברגמן נ' שר האוצר**, כז(1) 693, 698). שוויון פירושו מתן יחס שווה לאנשים שאין ביניהם שונות רלבנטית (ד"נ 10/69 **בורנובסקי נ' הרב הראשי לישראל**, פ"ד כה(1) 7, 35).

הטעם לעקרון השוויון ואיסור ההפליה הוסבר כך:

"אין לך גורם הרסני יותר לחברה מאשר תחושת בניה ובנותיה, כי נוהגים בהם איפה ואיפה. תחושת חוסר השוויון היא מהקשה שבתחושות. היא פוגעת בכוחות המאחדים את החברה. היא פוגעת בזוהרתו העצמית של האדם."

בג"ץ 953/87 **פורז נ' ראש עיריית ת"א-יפו**, פ"ד מב (2) 309, 332.

הבחנה בין נשים לגברים במרחב הציבורי, בקניית שירותים או טובין, או בקבלת שירותים מרשויות השלטון כמו ביטוח לאומי וכיוב' היא הבחנה במקום שאין ביניהם שונות רלוונטית ולכן היא פוגעת בזכות לשוויון. בית המשפט העליון קבע זה מכבר כי בהפליה על רקע קבוצתי - כמו הפליה מחמת מין - טמונה השפלה עמוקה לקורבן ההפליה, ומכאן שהיא עומדת בסתירה לחוק יסוד כבוד האדם וחירותו. הנשיא ברק אף קבע כי היקף הזכות לשוויון המוגן על ידי הערך החוקתי של כבוד האדם, אינו מצומצם אך להפליה שיש עימה השפלה אלא כל הפליה שבה יש שלילה של חופש הבחירה וחופש הפעולה האוטונומי של הפרט.¹⁴⁰ ביצירת הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי יש משום שלילה של חופש הבחירה. כאשר אישה מחויבת לשבת מאחור ולא מקדימה, או לעמוד בתור זה ולא באחר יש בכך משום פגיעה בחופש הפעולה האוטונומי שלה.

¹⁴⁰ בג"ץ 6427/02 התנועה לאיכות השלטון נ' הכנסת טרם פורסם, פסקאות 35, 38 לפסק דינו של הנשיא.

בשנת 1992 נחקק במדינת ישראל חוק יסוד כבוד האדם וחירותו, הקובע את הזכות של כל איש ואישה בישראל לכבוד. כאשר מדובר בהפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי ניתן לראות את הפגיעה בכבוד ובשוויון ככפולה. הפגיעה הראשונה היא בכך שבמרחב הציבורי גברים ונשים מוגדרים על פי מינם. הזכות של אדם לכבוד נפגעת מקום שמתייחסים אליו על פי מינו כאשר הוא אינו מעוניין בכך. בנוסף, הזכות לשוויון נפגעת בעצם ההבחנה וההפרדה.

הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי אינה מתייחסת לגברים ולנשים כבני-אדם באשר הם, אלא כאל יצורים מיניים שעה שהם אינם מעוניינים בכך. יש בכך פגיעה לא רק בזכותם לשוויון אלא אף בזכותם לכבוד.¹⁴¹ קביעה כי נשים צריכות לשבת מאחור או להסתתר מאחורי מחיצה אומרת למעשה לציבור הנשים: אנו הגברים רואים אתכן כמכשול, אתן אובייקטים מפתים עבורנו ולכן כדי שאנו נוכל להתנהל במרחב הציבורי ללא הפרעה, עליכן לקבל את דרישות ההפרדה שמאפשרות לנו להימנע מלראות אתכן. מסרים אלה הם מסרים הפוגעים ביכולתה של האישה להגדיר עצמה כרצונה, הם מגדירים אותה בעל כורחה כאובייקט מיני ולכן פוגעים בזכותה לכבוד ובחירותה להגדיר עצמה כרצונה. יתרה מכך, העובדה שהפרדה בין נשים לגברים לרוב משמעה דחיקת הנשים לאחור, כך למשל לירכתי האוטובוס, או הסתרת הנשים מאחורי מחיצה, יש בה שימור של דפוסיים פטריארכאליים שנועדו למנוע את התרחבותם של רעיונות שוויוניים ליברליים למרחב הציבורי, לרבות החרדי, על מנת לשמר נחיתות של נשים בחברה החרדית. חלק מזכותה של האישה לכבוד הוא אם כן שלא להיות מודרת מכיכר השוק ומהחלק המרכזי של המרחב הציבורי, אל שוליו.

בית המשפט העליון כבר קבע שבטענה של "נפרד אבל שווה" יש חוסר שוויון טבוע, שכן "הפרדה משדרת עלבון כלפי קבוצת מיעוט המוצאת מן הכלל, מחדדת את השוני בינה לבין האחרים, ומקבעת תחושות של נחיתות חברתית" (בג"ץ 6698/95 **קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל**, פ"ד נד(1) 258, 279-280). דהיינו, הפרדה בין נשים וגברים פסולה מעיקרה שכן המסר המועבר הינו שערבוב בין בני שני המינים הוא פסול, וכי הצורך בהפרדה נובע בשל תכונה נחותה הטבועה בנשים.

הוועדה לבדיקת הסדרי ההסעה בתחבורה ציבורית בקווים המשמשים את המגזר החרדי שנתמנתה על ידי שר התחבורה ביום 11.5.08 לאור המלצת בית המשפט העליון בעתירה שהגיש המרכז הרפורמי, קבעה בדו"ח המסכם שלה מיום 26.10.09 כי הסדר ההפרדה באוטובוסים מהווה פגיעה ממשית בשוויון, ובמיוחד בשוויון של נשים. כמו כן קבעה הוועדה כי הפגיעה בשוויון על ידי יחס מגדרי שאינו ממך העניין היא אובייקטיבית ועל כן העובדה שחלק מן הנשים אינן רואות בהפרדה משום פגיעה אינה מורידה ממנה. אמירות אלה אומצו על ידי בית המשפט בפסק הדין שניתן בעניין ההפרדה באוטובוסים:

המצב הנוכחי נוגע לקוי אוטובוס שאף אם יש מי שסבור שהם "שייכים" לאוכלוסייה החרדית, להלכה ולמעשה הם עומדים, וליתר דיוק נוסעים, לשימוש של הציבור בכלל - וממילא גם למשתמשים שאינם חפצים בהסדרי הפרדה, חרדים ושאינם. על נוסעים אחרונים אלה, ובפרט על נוסעות, נכפים הסדרי ההפרדה בניגוד לרצונן ולעתים באלמות מילולית ומעבר לה - לפיכך, אין חולק כי מדובר בפגיעה קשה בשוויון ובכבוד שאין להלמה, לרבות בתחום הפלילי.

בג"ץ 746/07 **נעמי רגן נ' משרד התחבורה**, פסקה ל"א לפסק הדין של השופט רובינשטיין

נשים, כקבוצה חברתית, סבלו וסובלות מהדרה חברתית ותרבותית לאורך כל ההיסטוריה האנושית. המהפכה הפמיניסטית שהחלה בסוף המאה ה-19 אפשרה לנשים לממש בהדרגה זכויות אזרח בסיסיות. כך נלחמו נשים על זכותן לבחור ולהיבחר, זכותן לרכוש השכלה גבוהה, זכותן לשוויון הזדמנויות מקצועי, וזכותן לממש את יכולתן המקצועית בסביבה נעדרת הטרדה מינית. מאבקן של נשים לשוויון עוד לא הושלם. נשים עדיין משתכרות בממוצע פחות מגברים. רוב המשרות הבכירות מאוישות על-ידי גברים. רוב חברי הכנסת במדינת ישראל הם גברים ואחת מכל שלוש נשים בישראל עוברת תקיפה מינית. העובדה ששוויון מלא לנשים ולגברים במרחב הציבורי לא הושג, נובעת מאותן תפיסות פטריארכאליות שהדירו בעבר נשים ממרחב זה והותירו אותו לגברים בלבד. הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי נובעת מאותן תפיסות פטריארכאליות בשמן נחסם מרחב זה בפני נשים ומנציחה אותן ולכן נגועה בהפליה והשפלה כלפי נשים.

¹⁴¹ראו אורית קמיר **פמיניזם זכויות ומשפט** (2002).

פגיעה בחירות אינה רק על ידי מאסר או כליאה. פגיעה בחירות היא כל פגיעה בחופש התנועה של הפרטים. הפרדה בין נשים וגברים במרחב הציבורי פוגעת בחירות הפרט משום שהיא ממינת נשים וגברים על פי מינם ואוסרת על הפרט לנוע ממקום למקום כרצונו. חלוקת המרחב הציבורי לנשים ולגברים פוגעת בחירותם הבסיסית לנגישות של המרחב הציבורי לכלל האזרחים. קביעה כי רק יחידים שהם גברים יכולים לבוא בשעריו של מקום ציבורי יש בה פגיעה מובהקת בזכות לחירות של הנשים וכן להיפך.

פגיעה בחופש המצפון והחופש מדת

חופש הדת הוא זכות יסוד במשפט הישראלי. זכות זו, שהובטחה עוד בהכרזת העצמאות, נגזרת כיום מהזכות החוקתית של כבוד האדם וחירותו (א' ברק, **פרשנות במשפט** (כרך ג') בע' 430). הפסיקה קבעה כי בתוך המושג של חופש הדת והמצפון, מקופלת גם הזכות לחופש מדת. מעיקרון זה נגזר כי אין כופים - לא במישורין ולא בעקיפין - מצוות דת על מי שאינם שומרי מצוות, ואינם מעוניינים לקיים את מצוות הדת.¹⁴² בעניין זה ציין הנשיא ברק:

"ההתחשבות בשיקולי הדת ובאורח החיים הדתי אסורה היא, אם הפעלת הסמכות נועדה לכפות על אדם את מצוות הדת. ההתחשבות בשיקולי הדת ובאורח החיים הדתי מותרת היא, אם היא נועדה לתת ביטוי לצורכי הדת של האדם... אכן, כפייה דתית נוגדת את הזכות לחופש הדת ואת כבוד האדם. התחשבות בצורכי הדת תואמת את חופש הדת ואת כבוד האדם."

בג"צ 5016/96 **חורב נ' שר התחבורה**, פ"ד נא (4) 1, 36.

בהקשר זה נהוגה ההבחנה בין רשות היחיד ורשות הרבים - לאדם יש חופש לממש את דתו בביתו, אך ברשות הרבים אין הוא יכול לכפות את מצוות דתו על הזולת:

"האינטרס שקנו שומרי מצוות משקלו הוא רב-עד-מכריע בביתם פנימה, וכל עוד מבקשים הם דבר לעצמם; ככל שירחקו מביתם ויקרבו אל רשות הרבים - או אל רשות היחיד של הזולת - או ככל שיבקשו

לשלול דבר מן הזולת, כן יחלש כוחו של אותו אינטרס, והרי כנגדו יעמדו אינטרסים של הזולת, ברשות הרבים או ברשות היחיד שלו."

בג"צ 3872/93 **מיטראל בע"מ נ' ראש הממשלה**, פ"ד מז(5) 485, 500-501, 506-508.

יחידים המקפידים על הפרדה בין המינים יכולים לעשות כן בביתם. אך אין הם יכולים לעשות כן ברשות הציבור - גם אם מדובר בשכונה חרדית, שהרי ישנם גם חרדים וחרדיות המתנגדים/ות להפרדה. המרחב הציבורי במדינת ישראל חייב להיות נטול הפרדה, שאם לא כן עלול להיפגע חופש המצפון והזכות לחופש מדת של המתנגדים להפרדה.

התנגשות זכויות הפרט מול פגיעה ברגשות דתיים

האם טענת הציבור החרדי לפגיעה ברגשותיו יכולה להצדיק הפרדה בין נשים לגברים במרחב ציבורי בו הציבור החרדי הוא הצרכן והמשתתף העיקרי?

בפסק דין חורב שנדון בבית המשפט העליון, עמדה לדיון החלטה של שר התחבורה על סגירת כביש בר אילן בירושלים לתנועת מכוניות בשעות התפילה בשבתות ובחגים. תושבים חילוניים שהתגוררו באזור עתרו כנגד החלטה, בטענה של פגיעה בחופש תנועה. על הפרק עמדה התנגשות בין הזכות החוקתית לחופש תנועה של התושבים החילוניים לבין הפגיעה ברגשות התושבים הדתיים באזור. באותו עניין קבע בית המשפט כי התחשבות ברגשות דת, שאינה מגיעה כדי כפייה דתית, מותרת, אולם ההחלטה לאסור את התנועה בשבתות פגעה באופן בלתי מידתי בחופש התנועה של התושבים החילוניים. הנשיא ברק ציין:

"הפגיעות ברגשות, המצדיקות פגיעה בזכויות, חייבות להיות, מטבע הדברים, פגיעות כבדות ברגשות האדם. אלה הן פגיעות שהאדם אינו יכול למנוע את התרחשותן; לרוב אלה הן פגיעות ברגשותיו של "קהל שבוי"...עוצמת הפגיעה ברגשות, המצדיקה פגיעה בזכות, צריכה להיות קשה, רצינית וחמורה. רק פגיעה מקיפה ועמוקה ברגשות - ובהם הפגיעה ברגשות הדת ובאורח החיים הדתי - תצדיק פגיעה בחופש הביטוי. יהיו אלה מקרים חריגים ומיוחדים, אשר באופיים מזעזעים את אמות הספים של הסובלנות ההדדית."

בג"צ 5016/96 **חורב נ' שר התחבורה**, פ"ד נא(4) 1, 50-51 (1997)

¹⁴² בג"צ 6024/97 **שביט נ' חברה קדישא גחש"א ראשל"צ**, פ"ד נג(3) 600, 650.

האם מרחב ציבורי משותף מהווה פגיעה כה חמורה ברגשות הדתיים עד כדי כך שיצדיק הפרדה במקומות מסוימים? שאלה זו כרוכה בשאלת היותה של מדינת ישראל מדינה רב-תרבותית.

מדינת ישראל כמדינה רב-תרבותית

מדינת ישראל, כמדינה בה חיות קבוצות בעלות זהויות שונות, היא ללא ספק מדינה רב תרבותית. השאלה היא מה היקף חובתה של המדינה לאפשר לקבוצות התרבותיות, ובכללן גם קבוצות לא ליברליות, לממש את מפעלן התרבותי, העומד בניגוד לעקרונות יסוד ליברליים כמו חירות ושוויון ולערכי הפלורליזם והסובלנות. המקרה של דרישת הפרדה בין גברים לנשים מצד החברה החרדית מעלה במלוא עוזו את השאלה עד כמה מדינת ישראל, כמדינה המחויבת לערכים דמוקרטיים מחד ויהודיים מאידך, צריכה לכבד את רצונה של החברה החרדית לנהוג על פי אורחות חייה והיכן עובר הגבול בו על המדינה לקבוע כי זכויות הפרט לחירות, לכבוד ולשוויון גוברים על זכותה של הקבוצה למימוש תרבותה.

בטרם נכריע מהם גבולות הזכות של קבוצה תרבותית בחברה ליברלית יש להגדיר מהי קבוצה תרבותית. נראה כי ההגדרה מורכבת ממרכיב אובייקטיבי ומרכיב סובייקטיבי. המרכיב האובייקטיבי בוחן את הפרמטרים שבאמצעותם ניתן לומר כי לפנינו קבוצת לאום, גזע, דת או אתניות. המרכיב הסובייקטיבי בוחן את התחושה שחברי הקבוצה חשים לגבי השתייכותם הקבוצתית ומשמעותה. המרכיב הסובייקטיבי מבהיר נקודה מהותית בגיבוש הפיתרון לדילמה הרב תרבותית והיא הדינמיות שבהשתייכות לקבוצה תרבותית: אנשים עשויים להימנות בראשית דרכם על קבוצה אחת ואחר כך על אחרת. הם משתנים ומתפתחים על ציר הזמן: אנשים עוברים שינויים נפשיים בחייהם, ממירים את דתם, חוזרים בתשובה, הופכים השתייכות לאומית למוצא לאומי, או דוחים את תרבותם ומאמצים תרבות אחרת. על רקע זה יש להבין את זכות היציאה (right of exit) שיש לפרטים מהקבוצה התרבותית. זכות היציאה נגזרת מתוך הגישה הליברלית לפיה החברה מחויבת לפעול למען טובתם הקיומית (well-being) של החברים בה.

הבסיס לפיתרון הליברלי הוא ההנחה כי החברה מורכבת מקבוצות תרבותיות שונות. אדם יכול להיות דתי, להיות שייך לעדה מסוימת ולהיות חלק מקהילה בעלת נטייה מינית מסוימת. כל אחת מן הקבוצות תשליך על חייו באופן שונה. המטרה הליברלית היא לאפשר את המימוש התרבותי הקבוצתי הסימולטני באופן שיביא

לאדם את מירב ההתפתחות בחייו. לכן הפתרון הוא בנסיגת המדינה ממעורבות ישירה בענייני התרבות של חברה.

חירויות הפרט הן אלה שמתירות לקבוצות התרבותיות את מימוש מפעלן התרבותי באופן חופשי יחסית. על כן אין סתירה הכרחית בין זכויות הפרט לצרכים התרבותיים הקבוצתיים. נהפוך הוא, זכויות הפרט מניחות שפרטים רבים יממשו את החירויות הנתונות להם באופן תרבותי קבוצתי. ברור לחברה הליברלית שעל ידי השתייכות קבוצתית תרבותית ומימושה, טיב היכולת למימוש עצמי גדל ועמו גם עומקה של יכולת זו. החירות והביטוי נעשים משמעותיים הרבה יותר כתוצאה מהפעילות התרבותית.

אחד הערכים הבסיסיים המנחים את המימוש התרבותי בחברה ליברלית הוא הסובלנות. מרכיב זה מחייב את בני החברה הליברלית להשלים עם מפעלים תרבותיים שאין הם מסכימים להם או מזדהים עמם. סובלנות מובחנת מאדישות. אני יכולה לסלוד מתרבותך אך יהיה עליי עדיין להשלים עם יכולתך ויכולתם של חבריך לממש אותה. קבוצה תרבותית יכולה להשקיף על מפעלה התרבותי של רעותה בעוינות. הסובלנות הליברלית פירושה ריסון, איפוק, ולעיתים אף השלמה עם השוני התרבותי בחברה. הכבוד לשוני נובע מהיכולת שאנו מייחסים לבני האדם לעצב את חייהם כראות עיניהם.

לאור הנחות יסוד ליברליות אלה נגזרות המגבלות המוטלות על המפעל התרבותי בחברה הליברלית, וזאת ביחס לחברי קבוצת המיעוט:

1. המגבלה הבסיסית היא שלילת השימוש באלימות פיזית - ההכרה בערכי קדושת חיי אדם היא המרכיב הבסיסי להתנהלות חברתה ליברלית. בסיס זה אסור לו שייסוג מטעמים תרבותיים והחברה הליברלית אינה יכולה להתפשר בעניין זה. דוגמא מובהקת לעניין זה היא אי השלמה עם נקמת דם ועם רצח על רקע "חילול כבוד המשפחה".

2. מגבלה שנגזרת מהעוינות הליברלית לאלימות נוגעת בכלים העומדים לרשות הקבוצה התרבותית לאכוף את הציות לנורמות התרבותיות של בני הקבוצה. משמרות צניעות למשל הפועלות בדרכים אלימות לכפיית ערכי הצניעות בחברה החרדית לא יזכו ליחס סובלני במסגרת רב-תרבותיות ליברלית. אי היכולת לנקוט באמצעים כאלה משמיעה ויתור של קבוצות לא ליברליות רבות החייבות להשלים עמו. הוא מחייב את הקבוצות התרבותיות להשלים

עם מפעלים תרבותיים אחרים - מתחרים וסותרים. בכך, האפשרות שהתכנים התרבותיים של הקבוצות התרבותיות יעברו שינויים כתוצאה מחיים בחברה רב תרבותית ליברלית מתחזקת. לפעילות בסביבה פלורליסטית תהיה השפעה על כל בני החברה. רק באמצעות השכנוע החברתי (הלא אליים) ועל ידי תרומה לטובתן הקיומית של חבריהן יוכלו התרבויות להחזיק בהם.

3. ההשקפה הליברלית מציגה עמדה עקרונית עוינת כלפי מגבלות פנימיות שקבוצה מטילה על חבריה. אין לאפשר כפיית פרטים להישאר נאמנים למטען תרבותי קבוע בשם הזכות לתרבות. הטלת מגבלות כופות שכאלה סותרת את המחויבות של החברה הליברלית לערכי היסוד של האוטונומיה וכבוד האדם. הבנת המטען התרבותי הקבוצתי כמטען שיכול להשתנות אוסרת לאפשר לקבוצות תרבותיות לגייס את כוחו של המשפט למנוע שינוי כזה. כך למשל אסר בית משפט על חברה חרדית שניהלה בית-דירות לקבוע בחוזה שמשותף שלא יקיים מצוות ניתן יהיה להעביר את זכויותיו לשומר מצוות אחר, לפי הגיון זה לא ניתן גם לאכוף באמצעות חקיקה הפרדה באוטובוסים על חברי הקהילה החרדית.¹⁴³ נוסף על כך, העיקרון העומד בין הקבוצות התרבותיות הקיימות בחברה הוא זכותם של הפרטים לפתח או לשנות את זהותם. יש להציב גבולות למגבלות הפנימיות שקבוצות תרבותיות יכולות להטיל על חבריהן כדי לאפשר לחברים בהן לממש את זכות היציאה. כך למשל יש לחייב אותם לתת לאדם חינוך בסיסי המאפשר לו להיות אדם בעל יכולת כלכלית עצמאית ולמנוע כאמור לעיל הטלת מגבלות כופות.

גבולות הסובלנות הליברלית קשים לקביעה. עיקר הקושי נובע מכך שאותם ערכים - האוטונומיה וכבוד האדם - הם אלה המאפשרים מצד אחד, את קיומן של הקבוצות הלא ליברליות בתוך הקבוצה, אך מצביעים מצד אחר את הגבולות ליכולת הפעולה שלהם. יחד עם זאת, גם לסובלנות יש גבולות, לא כל שכן בחברה דמוקרטית ורב תרבותית. על גבולותיה של הסבלנות עמד השופט ג'ובראן בפסק הדין בעניין קווי ההפרדה:

יש לקבוע את גבולות הסובלנות תוך איזון בין השיקולים השונים - הכרה בחשיבות הגשמת התרבות כחלק מהאוטונומיה של הרצון

¹⁴³ הוועדה לבדיקת הסדרי ההסעה בתחבורה ציבורית בקווים המשמשים את המגזר החרדי קבעה אף היא במסקנותיה כי בחקיקה מעין זו יש פגיעה בעקרונות יסוד שאינה עולה בקנה אחד עם עקרונות היסוד של המשפט, המשטר והחברה במדינת ישראל. לעיל ה"ש 10, עמ' 58.

הפרטי, אל מול הפגיעה בזכויות אדם בסיסיות, כגון שוויון וכבוד האדם, כתוצאה מאותה פרקטיקה תרבותית. איזון זה יקבע את גבולות הסובלנות. הגבולות הללו יתחמו את ה"מגרש" הרב תרבותי ויקבעו אילו מפעלים תרבותיים יוכרו ויכובדו, ואילו מפעלים תרבותיים יצאו אל מחוץ "למגרש" הרב תרבותי.¹⁴⁴

נוסף לגבולות שנמנו לעיל לגבי חברי קבוצת המיעוט, קבוצת המיעוט לא יכולה לכפות פרקטיקות הפוגעות בזכויות הפרט של האזרחים שהם אינם חברי קבוצת המיעוט אלא חברי קבוצת הרוב. כיוון שהמרחב הציבורי משמש את קבוצת המיעוט וקבוצת הרוב גם יחד הרי שכדי להגן על האוטונומיה של היחידים מפני פגיעה בסיסית בזכותם לשוויון ואי הפליה יש להציב את גבולות הרב תרבותיות.¹⁴⁵ על כן, ברגע שדרישות ההפרדה עוברות למרחב הציבורי הכללי לו שותפים האזרחים כולם הן הופכות להיות פסולות:

"לא לכל פרקטיקה תרבותית קבוצתית יש ליתן מקום, לא תמיד יש להתייחס לרצונו "החופשי" של חבר בקבוצה תרבותית מסוימת כאל רצון חופשי, גם לא כל "רצון חופשי" יש לכבד. כפיה היא כפיה, ובודאי כזו שיש בה גם הפליה."

בג"ץ 746/07 נעמי רגן נ' משרד התחבורה, פסקה י לפסק דינו של השופט רובינשטיין

לסובלנות הליברלית יש וחייבים להיות גבולות. כאשר גבולות אלה נחצים לא תוכל הזכות לתרבות למנוע התערבות של החברה הליברלית בפרקטיקות של קבוצות תרבותיות העוברות על עיקרי יסוד ליברליים. אכיפה של ערכים שאינם שוויוניים על ידי קבוצת המיעוט על קבוצת הרוב חוצה גבולות של הכרה בזכות המיעוט. המחויבות הליברלית לפלורליזם וסובלנות מאלצת קבוצות תרבותיות שונות להשלים עם קיומן של קבוצות תרבותיות אחרות סותרות. כך, הקהילה החרדית אינה יכולה לכפות על נשים העוברות בשכונתן לקבל הפרדה שלא לרצונן ואכיפה כופה או אלימה של הפרדה כמו זו שהתגלתה בקווי ההפרדה באוטובוסים היא

¹⁴⁴ לעיל ה"ש 14, פסקה 5 לפסה"ד של השופט ג'ובראן

¹⁴⁵ בעניין זה אף הכריע בית המשפט העליון בפסק דין הדן בהפרדה בין גברים לנשים בשכונת מאה שערים, בו צוטטה עמדת המדינה לפיה לא תתאפשר הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי: בג"ץ 6986/10 חברת מועצת עיריית ירושלים רחל עזריה נ' משרת ישראל טרם פורסם.

אסורה. הפרדה במרחב הציבורי החרדי היא מדרון חלקלק, העשוי להוביל לכפייה של הפליה ופגיעה בחירות ובכבוד שחברה ליברלית אינה יכולה להסכים עמה.¹⁴⁶ נקודה חשובה נוספת שיש להזכיר היא שקבוצות המיעוט עצמן אינן מונוליתיות. הנשים מהוות פעמים רבות מיעוט בתוך מיעוט, וכאלה הן חשופות לפגיעה על ידי פרקטיקות של קבוצות המיעוט שזכות להגנה מצד חברת הרוב בשם ערכי החברה הליברלית:

"סוגיית מעמד האישה ביהדות, נחיתותה והדרתה מן הספירה הציבורית מעסיקה חלק מן הנשים הדתיות, בכלל, והחרדיות, בפרט, וזוכה להתנגדות ולביקורת מבית, הבאות לידי ביטוי בצורות ובהקשרים שונים. כל דיון בשאלה מה רוצות וצריכות נשים חרדיות צריך אפוא להתחיל בהטיית אוזן קשבת יותר לקולות המגוונים העולים מתוך קבוצה זו."

נויה רימלט, **הפרדה בין גברים לנשים כהפליה בין המינים**, עלי משפט ג' תשס"ג, 112-134.

הנשים לא יצרו את נורמות ההפרדה, אשר נאכפות על ידי גברים ומשרתות אינטרסים של גברים, אין להן כל יכולת לשנותן ואיש לא שאל לדעתן לגביהן. לכן, יש להתייחס בחשדנות לפרקטיקות של קבוצות מיעוט, אשר פוגעות בנשים. כל החלטה על זכויות תרבותיות למיעוט חייבת להיעשות בשיתוף עם נשים בנות קבוצות המיעוט.

הכרזת העצמאות קבעה כי מדינת ישראל "תבטיח חופש דת מצפון, לשון, חינוך ותרבות" ואולם הזכות לתרבות לא זכתה להכרה מפורשת ואף לא להגדרה במשפט הישראלי. נראה כי גם גישת בית המשפט העליון היא כי הפרקטיקות התרבותיות השונות כפופות לזכויות אדם יסודיות ובהן כמובן הזכות לכבוד ולשוויון. כך בבג"ץ 1067/08 **עמותת נוער כהלכה נ' משרד החינוך** מצטט השופט מלצר מצטט מתוך הסכמה את דברי פרופ' מנחם מאוטנר וקובע:

"מכיוון שהפעלנו את החובה לנהוג כבוד בבני אדם כהצדקה לאי התערבות בתרבויותיהם, כי אז עלינו לומר שאם נאתר קבוצה שתרבותה אינה מבוססת על יחס של כבוד לבני אדם, יפקע תוקפו של טיעון

הקבוצה להצדקת אי ההתערבות בתרבותה ויפתח הפתח להתערבות בפרקטיקות התרבותיות שלה כדי להשיב את הכבוד לבני האדם החיים בה. שהרי, תהא זו סתירה פנימית אם נתיר לקבוצה לחסום התערבות בפרקטיקות שלה בשם הצורך לנהוג כבוד בבני האדם, בעוד שהפרקטיקות הן עצמן מבוססות על חוסר כבוד לבני אדם."

לפי דברים אלו, אף שהטיעון בדבר הסדר של הפרדה בין גברים לנשים נשען על חופש הדת ומניעת הפגיעה של בני קבוצת המיעוט, הרי שיש להביא בחשבון בעת שקילתו, בראש ובראשונה שיקולים של כבוד האדם ושוויון. דברים אלה נלמדים מקל וחומר שהרי אם ניתן לחסום פרקטיקות שיש בהן משום פגיעה בכבוד בני האדם בתוך הקבוצה עצמה כלפי בני אותה קבוצה, הרי שניתן לחסום מקבוצה מלהחיל פרקטיקות מסוג זה ברשות הרבים ולפגוע בשוויון בני קבוצות אחרות.¹⁴⁷

יש לזכור שהקהילה החרדית משגשגת בתוך החברה הישראלית. אין זו תוצאה מקרית. מעבר לכוחם הפוליטי של החרדים, ניתן להסביר זאת בכך שערכי היסוד הליברליים, שהחברה הישראלית מחויבת להם, הם אלה המאפשרים את הקיום התרבותי הסימולטני של קבוצות תרבותיות רבות שחלקן אינו ליברלי.

בעניין זה, יש להתייחס גם לעובדה שעד היום קיבל הציבור החרדי במדינת ישראל את קיומו של מרחב ציבורי מעורב ולא ראה בכך פגיעה ברגשותיו הדתיים דבר אשר ראה בית המשפט לנכון לציין גם בפסק הדין בעניין קווי ההפרדה.¹⁴⁸ ההפרדה בין נשים לגברים בחברה החרדית יושמה רק לצורך פולחן דתי או באירועי שמחה פרטיים ואף הפסיקה החרדית עצמה התירה יציאה למרחב הציבורי המחייב את שני בני המינים להתערב אלו באלו.¹⁴⁹

הפליה בניגוד לחוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000

חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים תשס"א-2000 הוא הבסיס החוקי לאיסור הפליה בין גברים לנשים במקומות המעניקים שירותים לציבור. החוק נועד להרחיב את תחולתו של עקרון

¹⁴⁷ לעיל ה"ש 10, פסקאות 126-127.

¹⁴⁸ לעיל ה"ש 14, פסקה כג לפסק הדין של השופט רונינשטיין

¹⁴⁹ פסק הלכה של הרב פיינשטיין בעניין הליכה בסאביי ובבאסעס, אבן העזר, אגרות משה, עמ' שכ"ו.

¹⁴⁶ ראו: ג. גונטובניק **הזכות לתרבות בחברה ליברלית ובמדינת ישראל: לחיות את הסתירות, בתוך זכויות כלכליות חברתיות ותרבותיות בישראל** 619 (י. רבין וי. שני עורכים).

השוויון בתחום היחסים בין אדם לאדם ולאסור על פרקטיקות של הפליה מצדם של גופים ואנשים פרטיים העוסקים באספקת מוצר או שירות ציבורי או בהפעלת מקום המיועד לשימוש הציבור החוק קובע:

"מי שעיסוקו בהספקת מוצר או שירות ציבורי או בהפעלת מקום ציבורי, לא יפלה בהספקת המוצר או השירות הציבורי במתן כניסה למקום ציבורי או במתן שירות למקום הציבורי, מחמת גזע, דת או קבוצה דתית, לאום, ארץ מוצא, מין, נטייה מינית, השקפה, השתייכות מפלגתית, מעמד אישי, הורות או מוגבלות."¹⁵⁰

מטרתו של החוק היא אפוא להבטיח כי במקומות פרטיים בעלי אופי ציבורי כגון מועדונים, אולמות אירועים, בתי קפה, ואוטובוסים לא יוכלו בעלי המקום, מנהליו או מפעיליו להכתיב מדיניות של סלקציה והפרדה ממניעים גזעניים, סקסיסטיים או אחרים, ובכך לפגוע בעקרון השוויון.

עם זאת, מחוקקי החוק חששו כי החלה גורפת של עקרון השוויון על יחסים במשפט הפרטי תפגע בזכויותיהן של קהילות דתיות או מסורתיות, כמו האוכלוסייה החרדית או אוכלוסיות מסורתיות של מוסלמים ודרוזים, המקיימות מטעמי דת, מסורת ואמונה, מסגרות של הפרדה בין נשים לגברים. לפיכך¹⁵¹ הוסף לחוק חריג מיוחד הנותן הכשר להפרדה בין נשים לגברים בלבד.¹⁵² חריג זה קובע כך:

"אין רואים הפליה לפי סעיף זה בקיומן של מסגרות נפרדות לגברים או לנשים, כאשר אי הפרדה תמנע מחלק מן הציבור את הספקת המוצר או השירות הציבורי, את הכניסה למקום ציבורי, או את מתן השירות במקום ציבורי, ובלבד שההפרדה היא מוצדקת בהתחשב בין השאר באופיו של המוצר, השירות הציבורי או המקום הציבורי, במידת

¹⁵⁰ סעיף 3(א) לחוק חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים תשס"א-2000

¹⁵¹ אמנון רובינשטיין, יושב-ראש ועדת חוק, חוקה ומשפט שעסקה בגיבושו של החוק, הסביר בהקשר זה: "רבותי, יש כאן חברה מורכבת שיש בה אלמנטים שההפרדה היא נוהג מקובל, לא רק בשירותים חיוניים, אלא בכל דבר, לא רק בקרב יהודים, גם לגבי מוסלמים ודרוזים, שהפרדה זה חלק מאורח החיים ואנחנו לא רוצים לכפות עליהם אורח חיים שונה" (פרוטוקול ישיבה מס' 188 של ועדת חוקה, חוק ומשפט, הכנסת ה-15, 8.10.2000).

¹⁵² חריג נוסף נקבע בסעיף 1(ד) לחוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים תשס"א-2000 הקובע כי "כאשר הדבר מתחייב מאופיו או ממדתו של המוצר, השירות הציבורי או המקום הציבורי".

החיוניות שלו, בקיומה של חלופה סבירה לו, ובצורכי הציבור העלול להיפגע מן ההפרדה.¹⁵³

ההפרדה היחידה אם כן שהחוק נתן לה גושפנקא מפורשת היא ההפרדה בין נשים לגברים, תוך מתן היתר לפגיעה פוטנציאלית בעקרון השוויון בין המינים. יחד עם זאת יש לשים לב כי על פי חריג לחוק נדרשים, מספר תנאים מצטברים על מנת להכשיר פרקטיקה של הפרדה בין גברים לנשים:

1. ללא הפרדה, לא תוכל קבוצה מסוימת לעשות שימוש בשירות. יש להדגיש כי הפירוש של תנאי זה חייב להיות אובייקטיבי, שאם לא כן ניתן יהיה לשעון לגבי כל שירות שבלעדי הפרדה קבוצה מסוימת לא תוכל לעשות שימוש בשירות.
2. ההפרדה מוצדקת בהתחשב באופי השירות.
3. יש לשקול האם מדובר בשירות חיוני.
4. יש לוודא שקיימת חלופה סבירה ללא הפרדה.
5. יש לקחת בחשבון את צרכיו של הציבור שנפגע מההפרדה.

מהדיונים בוועדת חוקה, חוק ומשפט בהצעת החוק, עולה כי חריג האמור יועד בעיקר לפעולות תרבות במגזר החרדי, ולא לשירותים הניתנים בקהילה או לחנויות מסחר. הדוגמאות שהובאו במהלך הדיונים היו של הפרדה בבריכות שחייה, אולמות שמחה, מופעי בידור, והקרנות סרטים.¹⁵⁴ צוין במפורש שהחריג לא יחול על מרפאות ותחבורה ציבורית. יו"ר הוועדה אמנון רובינשטיין ציין כי "שירותים ממלכתיים לא קשורים לחוק הזה". מכך עולה שהחריג לא נתכוון לחול על שירותים ממלכתיים, או על חנויות ומרפאות, אלא לחול על מספר מצומצם של שירותים, שמעצם טבעם יוצרים צורך בהפרדה כמו בריכות שחייה או שירותים המשרתים רק את האוכלוסייה החרדית עצמה, כגון אירועי תרבות של הקהילה החרדית.

¹⁵³ סעיף 3(ד) לחוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים תשס"א-2000.

¹⁵⁴ כך למשל, בדיון בוועדת חוקה, חוק ומשפט שדנה בהצעת החוק ציין המשנה ליועץ המשפטי לממשלה ע"ד יהושע שופמן ממשרד המשפטים: "רצינו שאותם דברים שלגביהם היה קונצנזוס, לא למנוע, אם, למשל, בהקרנת סרט לציבור החרדי, כשיש הפרדה בין גברים ונשים. אבל בכל זאת יש סייג, ובלבד שזה יוצדק בהתחשב בטעמים האלה, כיוון שיש הבדל בין הופעה של זמר לבין דבר שהוא שירות חיוני אחר, נניח, לצורך העניין שירות רפואי." ועדת חוק, חוקה ומשפט, לעיל ה"ש 123.

בעקבות פעילות המרכז הרפורמי במאבקו בהפרדה ופעילותם של ארגונים אזרחיים נוספים, קמה מחאה ציבורית נגד התופעה המתרחבת והולכת של הדרת נשים. כתוצאה מכך, החליטה הממשלה להקים צוות בין-משרדי בראשות השרה לימור לבנת אשר עמדה בראש וועדת השרים לענייני מעמד האישה במטרה לבחון דרכים להתמודדות עם הפרדה בין נשים לגברים והדרת נשים מהמרחב הציבורי בישראל. הצוות הבין-משרדי החל את עבודתו ביום 13.12.11 והוא עסק בהפרדה בין נשים וגברים באוטובוסים, בהדרת נשים בבתי עלמין, בהדרת נשים באירועים ממשלתיים דוגמת הענקת הפרס של סגן שר הבריאות, בהדרת נשים ברשויות מקומיות ובהדרת נשים בתחנת הרדיו קול ברמה. המרכז הרפורמי היה שותף מלא לדיונים והנשאים נבחרו בעקבות חומרים שהגיעו לצוות על ידי המרכז הרפורמי. הצוות הבינמשרדי בחר שלא לעסוק בתופעות רחבות אחרות של הדרת נשים המופיעות בדוח זה דוגמת הדרת נשים בצה"ל והדרת נשים במרפאות קופות חולים.

ביוזמת הצוות הבינמשרדי, הוקם צוות משפטי לבחינת סוגיית הדרת הנשים במכלול נושאים. הצוות הורה כי:

- הדרת נשים בבתי עלמין, לרבות הצבת שלטים המורים על הפרדה בין נשים לגברים, מניעת השתתפותן בלווי המת לקבורה, ומניעתן לשאת דברי הספד הנם מעשים אסורים, אשר עשייתם עשויה להביא לשלילת רישיון החברה קדישא.
- על הרשויות המקומיות להסיר את כל השלטים המורים על הפרדה בין גברים ונשים וכן את שלטי הצניעות.
- בתחום התחבורה הורה הצוות על סגירת הדלת האחורית לנוסעים בקווים שהיו מוגדרים בעבר קווי מהדרין. זאת על מנת למנוע כפייה של הסדר הפרדה בין גברים לנשים בישיבה באוטובוס, אשר מוכתב פעמים רבות מעצם העובדה שהנשים נדרשות מלכתחילה לעלות מאחור.

המשפט הבינלאומי

המשפט הבינלאומי הכיר זה מכבר בשורה של ערכי יסוד שביכולתם להגביל את כוחה של המדינה ביניהם הזכות לשוויון מגדרי.¹⁵⁵ ב-25 השנים האחרונות קיימות שפע של עדויות להצהרות של הקהילה הבינלאומית בעצרות האו"ם, מדינות חברות המאשרות את מחויבותן לשוויון נשים במספר רב של אמנות, ומחוקקים ובתי משפט במדינות השונות, אשר אוכפים שוויון לנשים.¹⁵⁶ העובדה כי קיימות מדינות אשר קיימת בהן עדיין הפליה ואבחנה על בסיס מין הינה הוכחה לחוסר ציות לנורמה ולא הוכחה לקיומו של כלל אחר.¹⁵⁷ אם כך, ייתכן והאיסור על הפליה שלטונית על בסיס מין הנו חלק מהמשפט המנהגי הבינלאומי כלומר, חלק מהמשפט הבינלאומי אשר נסמך על חוקים בלתי כתובים שהם בגדר נוהג כללי שהתקבל כחוק, המהווים באופן אוטומטי חלק מהדין בישראל.¹⁵⁸ קביעה זאת נתמכת על ידי פרקטיקות של מדינות ונורמות שנתקבלו בבחינת דין.¹⁵⁹

פרט לראיית שוויון לנשים כחלק מהמשפט המנהגי, מספר לא מבוטל של אמנות והכרזות בינלאומיות מעגנות את עיקרון השוויון והעדר ההפליה אשר ממנו נגזרת אי חוקיותו של הסדר ההפרדה בין גברים ונשים והדרתן של נשים במרחב הציבורי. המשפט הישראלי נעדר חקיקה מפורשת המסדירה את מעמדן של אמנות בינלאומיות בהן התקשרה ישראל.¹⁶⁰ על פי הדין הקיים תוקפן של התחייבויות שהתחייבה המדינה באמנות בינלאומיות הוא מוגבל, שכן במקרה בו קיימת סתירה בין הוראה הקבועה בחקיקה של הכנסת והוראה הקבועה באמנה בה התקשרה המדינה, חקיקת הכנסת תגבר אף אם נחקקה קודם להתקשרות המדינה באמנה.¹⁶¹

¹⁵⁵ גיל-עד נועם, "התבוננות פמיניסטית במשפט הבינלאומי הפומבי" עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם 190 (דפנה ברק ארז, שלומית יניסקי-רביד, יפעת ביטון ודנה פוג' עורכות, 2007).

¹⁵⁶ Courtney W. Howland, *The Challenge of Religious Fundamentalism to the Liberty and Equality Rights of Women: An Analysis under the United Nation Charter*, 35 Colum. J. Transnat'l L. 271, 335 1997

¹⁵⁷ שם.

¹⁵⁸ שם.

¹⁵⁹ שם; בג"ץ 4542/02 עמותת קו לעובד נ' ממשלת ישראל (טרם פורסם, פסק-דין מיום 30.3.06), פסקה 36 לפסק-דין של השופט לוי.

¹⁶⁰ משה הירש, רות לפידות, תומר ברודי, גיא הרפז, ברק מדינה, גיל-עד נועם, יובל שני" הסמכות לכרות אמנות במדינת ישראל: ניתוח ביקורתי והצעה לרפורמה" 14 הפורום למשפט בין-לאומי, הפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית, בסיוע מכון דויויס ליחסים בין-לאומיים, האוניברסיטה העברית law.huji.ac.il/upload/Treaties.doc

¹⁶¹ שם

יחד עם זאת התקשרותה של מדינה באמצעות אמנה היא בעלת השלכות מהותיות על סמכויותיהן וחובותיהן של רשויות השלטון במדינה.¹⁶² גם אם לאמנה אין מעמד של חוק הר שיש לה תוקף משפטי משמעותי.¹⁶³ כך, התחייבותה של מדינה מכוח אמנה בינלאומית עליה חתמה, היא בעלת השלכה ניכרת בקביעת החוקיות של פעילות רשויות השלטון של המדינה והעובדה שמעשה שלטוני מסוים סותר התחייבות המעוגנת באמנה עשוי להספיק כדי לשלול את חוקיות המעשה.¹⁶⁴ עמדה זו נתמכה גם על ידי הפסיקה אשר רואה במשפט הבינלאומי מקור חשוב לפרשנות החקיקה המקומית:¹⁶⁵

"כלל פרשנות נוסף מבטאת החזקה כי קיימת התאמה בין חוקי המדינה לבין נורמות המשפט הבינלאומי שמדינת ישראל מחויבת להן. לפי חזקה זאת, יתפרשו דינים, ככל שהדבר ניתן, כעולים בקנה אחד עם נורמות אלה... חזקות פרשניות אלה ניתנות לסתירה רק כאשר לשון החוק או התכלית הפרטיקולרית המפורשת שלו אינן מתיישבות עם ערכי השיטה הכלליים או עם הנורמה הבינלאומית."

בג"ץ 2599/00 ית"ד - עמותת הורים לילדי תסמונת דאון נ' משרד החינוך, פ"ד נו(5) 846, 834 (השופט דורנר)

ישראל עצמה טענה בפני ועדות האו"ם השונות הממונות על יישום אמנות זכויות האדם כי הדין במדינת ישראל, כפי שהוא עולה מן החקיקה והפסיקה, משקף בדרך כלל את הוראותיהן של האמנות השונות בהן התקשרה ישראל, וכי בכך קלטה למעשה ישראל את האמנות לדין הפנימי.¹⁶⁶

להלן פירוטם של הכלים הבינלאומיים המעגנים את עקרון השוויון אשר ניתן לראות בהם מסגרת רעיונית ומשפטית נוספת לקביעת אי חוקיותה של ההפרדה:

מגילת האומות המאוחדות

מגילת האומות המאוחדות (להלן: "המגילה") אשר נחתמה ב-1945 היא המסמך המכונן של האומות המאוחדות. ישראל הצטרפה לאו"ם ב-1949 ועל כן היא כפופה למגילה כיתר המדינות החברות באו"ם. מחויבותה של ישראל למגילה מופיעה גם במגילת העצמאות בה, עוד טרם הפכה מדינת ישראל לחברה מן המניין באו"ם, נכתב כי מדינת ישראל "תהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות".

במבוא למגילה, לצד קידום השלום, הביטחון והסובלנות בין האומות, מופיע עקרון קידום השוויון בין נשים וגברים.¹⁶⁷ סעיף 3(1) למגילה מאשר את המטרה הרחבה של האו"ם וקובע את עיקרון איסור ההפליה:

To achieve international co-operation in solving international problems of an economic, social, cultural, or humanitarian character, and in promoting and encouraging respect for human rights and for **fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language, or religion;**¹⁶⁸

עיקרון זה חוזר ומופיע גם בסעיפים 55(c) 561 למגילה הקובעים כי המדינות החברות באו"ם יפעלו בשיתוף פעולה על מנת להבטיח "Universal respect for, and observance of, human rights and fundamental freedoms for all without distinction as to race, sex, language, or religion."¹⁶⁹ סעיפים אלה מקימים חובה ישירה למדינה לבחון ולקדם זכויות אדם גם ביחס לענייניה הפנימיים ולהגן על אותן קבוצות מוגנות (מחמת גזע, מין, שפה או דת).¹⁷⁰ הוראות של המדינה המעניקות יחס מפלה לקבוצות אחת לעומת הקבוצה השנייה, מהוות בהכרח מחסום עבור הקבוצה המופלת להנאה שוויונית מזכויות אדם וחירויות בסיסיות.¹⁷¹ הקביעה כי

¹⁶⁷ מגילת האומות המאוחדות, מבוא (נפתחה לחתימה ב-1945) <http://www.un.org/en/documents/charter/index.shtml>

¹⁶⁸ שם, בסעיף 1(3)

¹⁶⁹ שם, סעיפים 55 ו-561. ההדגשות אינן במקור.

¹⁷⁰ Howland, לעיל ה"ש 128, בעמ' 328.

¹⁷¹ שם, בעמ' 330

¹⁶² שם, בעמ' 13

¹⁶³ שם, בעמ' 14

¹⁶⁴ שם, בעמ' 14-13

¹⁶⁵ שם בעמ' 13 וראו גם: השופט לנדוי בע"פ 131/67 קמ"אר נ' מדינת פ"מ כב(2) 85, 93 (1968) בעמ' 112; בג"ץ 4542/02 עמותת קו לעובד נ' ממשלת ישראל (טרם פורסם, פסק-דין מיום 30.3.06), פסקה 37 לפסק-דינו של השופט לוי

¹⁶⁶ פרופ' רות לפידות, ד"ר ארנה בן נפתלי ד"ר יובל שני "חובת קליטה של אמנות בנושא זכויות אדם לדין הישראלי" 8 בית הספר למשפטים, המסלול האקדמי - המכללה למינהל (2004) www2.colman.ac.il/law/concord/publications/amanot.doc

הפליה היא בלתי מוצדקת או בלתי סבירה יכולה להיעשות בלי קשר לכוונה או מניע להפלות אלא רק בהסתכלות על תוצאת החוק.¹⁷²

אותן קבוצות מוגנות אינן מוגנות בצורה אבסולוטית וייתכן כי המדינה תצטרך לכפות עליהן הגבלות.¹⁷³ לכן, יחד עם ההגנה על אותה קבוצה יש לה גם חובות מקבילות הכוללות את החובה לכבד את החופש וההגנה השווה על זכויות המוענקות לקבוצות מוגנות אחרות.¹⁷⁴ נוסף על כך, המגילה מבהירה שזכויות אדם וחירויות בסיסיות תחת המגילה אינן תלויות ואינן נקבעות על פי חוקים דתיים כאלה או אחרים, הן אינן תלויות בדת ומקורן אינו טמון באיזושהי דת ספציפית.¹⁷⁵

מכאן שרצונם של חלקים באוכלוסיה החרדית לכפות התנהלות נפרדת על נשים וגברים במרחב הציבורי, אשר כאמור מהווה יחס מפלה כלפי נשים, פוגמת ביכולתן של נשים להנאה שוויונית ואינה נהנית מהגנה על ידי מגילת זכויות האדם, אף אם מקורה בטיעונים דתיים או הלכתיים.

ההכרזה לכל באי העולם בדבר זכויות האדם

ההכרזה לכל באי העולם בדבר זכויות אדם (להלן: "ההכרזה") היא מסמך היסוד של הקהילה הבינלאומית בדבר זכויות אדם. ההכרזה קובעת כי כל בני האדם נולדו חופשיים ושווים וכי כל בני האדם זכאים לזכויות והחירויות שבהכרזה בלי הפליה משום סוג, כולל הפליה על בסיס גזע, מין או דת.¹⁷⁶ נוסח ההכרזה אושר על ידי ממשלת ישראל.

בהתחשב בפוטנציאל הגדול לקונפליקט בין הזכויות והחירויות השונות שבהכרזה, ההכרזה מתירה בסעיף 29 להטיל עליהן הגבלות מסוימות.¹⁷⁷ על פי ההכרזה, ראשית יש לקבוע האם חוק או מעשה מסוים המיוחסים למדינה נכשלים באבטחת זכות מסוימת בהכרזה. אם כן, צריכה להיות גם קביעה מקבילה - האם החוק

¹⁷² שם, בעמ' 343

¹⁷³ שם, בעמ' 330

¹⁷⁴ שם

¹⁷⁵ שם, בעמ' 329

¹⁷⁶ סעיף ב(1) להכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות אדם
http://www.knesset.gov.il/docs/heb/un_dec.htm

¹⁷⁷ Howland, לעיל ה"ש 128, בעמ' 343; שם, בסעיף 29

או המעשה עצמם מייצגים את השימוש בזכות או חירות מוגנת.¹⁷⁸ אם כן, יש מקרה ברור של קונפליקט בין זכויות והשאלה היא האם החוק או המעשה מכוננים הגבלה מותרת תחת סעיף 29 להכרזה.¹⁷⁹ לעניין הפרדה, ככל שהיא נתמכת על ידי המדינה, כמו בעניין האוטובוסים וקופות החולים, הרי שהיא מציגה קונפליקט בין זכותן של נשים לכבוד ושוויון ובין זכותם של המעוניינים בהפרדה שלא לפגוע ברגשותיהם הדתיים.

הגבלת זכות תחת סעיף 29 מותרת אם היא נועדה "להבטיח את ההכרה בזכויות ובחירויות של הזולת ואת יחס הכבוד אליהן, וכן את מילוי הדרישות הצודקות של המוסר, של הסדר הציבורי ושל טובת הכלל בתוך החברה הדמוקרטית."¹⁸⁰ הסעיף מציע למעשה גישה דו שלבית לבחינת חוקיות ההגבלה. ראשית, יש לבחון אם הבטחת ההכרה בזכויות משמעה שמימוש הזכות על ידי אינדיבידואל אחד גורמת לכישלון בהכרה בזכות המגיעה בבירור לאינדיבידואל אחר. אם התשובה לכך חיובית הרי שיש להגביל את זכותו של הראשון.¹⁸¹ האם מימוש זכותם של חלקים בציבור החרדי לאי פגיעה ברגשות גורמת לכישלון בהכרה בזכותן של נשים לשוויון? התשובה על כך היא כמובן חיובית.

שנית, יש לבחון האם ההגבלה נועדה למלא את הדרישות הצודקות של המוסר והצדק הציבורי. מבחן זה מאפשר להגביל זכויות עד למידה הנחוצה כדי לשמור על הדמוקרטיה. המונח "מוסר" ו"הסדר הציבורי" מובנים אם כן במשמעות מוגבלת של סדר ומוסר בהקשר של עקרונות דמוקרטיים.¹⁸² האם ההגבלה על זכותן של נשים לשוויון וכבוד נחוצה כדי לשמור על הדמוקרטיה? שני המבחנים נקבעים על ידי המשפט הבינלאומי ועל כן משפט המדינה או חוק דתי לא יכולים להוות מקור לאף אחד מהם.¹⁸³ יש לשאול האם חוקי הציות והצניעות הם הגבלות מותרות על זכויות נשים משום שהן נדרשות כדי לקדם את הדרישות הצודקות של חברה דמוקרטית. כאמור ההפך הוא הנכון. חוקים אלה המניעים את הפרדה במרחב הציבורי פוגעים באופן ניכר במעורבות הנשית ביצירה ובשמירה על חברה

¹⁷⁸ Howland, לעיל ה"ש 128, בעמ' 343

¹⁷⁹ שם

¹⁸⁰ ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות אדם, לעיל ה"ש 148 בסעיף 29

¹⁸¹ Howland, לעיל ה"ש 128, בעמ' 344

¹⁸² שם.

¹⁸³ שם.

דמוקרטית.¹⁸⁴ הפרדה במרחב הציבורי חותרת תחת ההליך הדמוקרטי על ידי כך שהיא מבקשת להדיר ממנו את מחציתה של האוכלוסייה.

בכדי ליישם את סעיף 29 יש לבחון האם חוקי הצניעות, כפי שהם באים לידי ביטוי באמונות דתיות מסוימות, פועלים כהגבלה מותרת על הזכויות החוקיות הבינלאומיות של נשים. פגיעה שכזאת בזכותן של נשים תהיה מותרת כאמור רק למטרה של שמירה על הכרה בזכות לאמונה דתית או לאי פגיעה ברגשות או למען הדרישות הצודקות של החברה הדמוקרטית.

הקהילה הבינלאומית קיבלה פעילויות מסוימות כאינטגרליות ומהותיות לזכות לאמונה דתית ולגילוייה.¹⁸⁵ פעולות אלה כוללות את הזכות לפולחן, לשמור על מקומות פולחן ולבחור מנהיגים דתיים.¹⁸⁶ כל הפעולות הללו כפופות לסעיף 29.¹⁸⁷ חוקי הצייתנות והצניעות לא אוזכרו כנופלים בליבת הפעילויות של הדת.¹⁸⁸ מכאן כי המשפט הבינלאומי אינו יכול לסבול פגיעה בזכויות שניתנות לנשים על ידי קודים אלה.¹⁸⁹

יש לציין כי סעיף 30 מבהיר כי ההכרזה נוגעת גם לציבור או יחידים המבקשים להטיל מגבלות על זכות או חירות הקבועות בהכרזה ומכאן מחויבות המדינה לפעול כנגד יחידים או ציבורים אלה.¹⁹⁰ נראה כי תחת ההכרזה למדינה יש אפשרות ויתכן אף חובה להוציא מחוץ לחוק פרקטיקות דתיות המפרות באופן שיטתי את חירותן של נשים וזכותן לשוויון דוגמת הפרדה במרחב הציבורי.¹⁹¹

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות

סעיף 18 (א) לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות מעגן את חופש המצפון והדת.¹⁹² סעיף 18 (ג) מפרט מתי ניתן להגביל חופש זה:

¹⁸⁴ שם, בעמ' 365

¹⁸⁵ שם, בעמ' 358

¹⁸⁶ שם, בעמ' 345

¹⁸⁷ שם, בעמ' 359

¹⁸⁸ שם.

¹⁸⁹ שם.

¹⁹⁰ ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות אדם, לעיל ה"ש 148 בסעיף 30

¹⁹¹ Howland, לעיל ה"ש 128, בעמ' 369

¹⁹² סעיף 18א לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות (נפתחה לחתימה ב-1966)

"החופש ליתן ביטוי לדתו או לאמונותיו של אדם יכול שיהיה כפוף רק לאותן הגבלות כפי שנקבעו בחוק והנחוצות לשם שמירתם של הביטחון, הסדר, הבריאות או המוסד הציבוריים או זכויותיו וחירויותיו של הזולת."¹⁹³

הסעיף מסדיר למעשה התנגשות אפשרית בין הזכות לחופש דת ומצפון וזכויות אחרות כולל במשתמע הזכות לשוויון מגדרי וקובע כי במקרה כזה ניתן יהיה להגביל את הזכות לחופש דת ומצפון.¹⁹⁴ ייתכן והשימוש במילה "נחוצות" מרמז אף לחובה של המדינה לאכוף מגבלות שכאלה.¹⁹⁵ קריאה שכזו משתלבת גם עם מסמכים בינלאומיים אחרים דוגמת ההערה הכללית של הוועדה לזכויות האדם של האו"ם בדבר שוויון בין נשים וגברים אשר על אף שלא התייחסה מפורשות לסעיף 18 (ג), קבעה כי השמירה על הזכות לחופש דת ומצפון אינה מתירה לאף מדינה, קבוצה או יחידים להפר את זכותן של נשים לשוויון.¹⁹⁶

ישראל חתמה על האמנה ואשררה אותה בשנת 1991. במועד הצטרפותה לאמנה הסתייגה ישראל מסעיף 9 ובכך שמרה לעצמה את הזכות לסטות מן הסעיף במצבי חירום, ומסעיף 23 המכיר בזכות להינשא ומחייב שוויון בין בני זוג במהלך הנישואים ולאחר פירוקם אם זה מתרחש.¹⁹⁷ הסתייגות זו נועדה לשמר את כפיפותו של הדין האישי במדינת ישראל לדין הדתי. שתי הסתייגויות אלו אין בהם כדי לשנות או להוריד ממחויבותה של ישראל לשוויון מגדרי במרחב הציבורי על פי האמנה.

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות חברתיות ותרבותיות

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות חברתיות ותרבותיות קובעת כי על המדינות החתומות עליה להבטיח את הזכות של כל אדם בשטחן, ללא הפליה

¹⁹³ שם, בסעיף 18

¹⁹⁴ Frances Raday, *Culture, religion, and gender*, I I.CON, INTERNATIONAL JOURNAL OF (CONSTITUTIONAL LAW 663, 678 (2003

¹⁹⁵ שם.

¹⁹⁶ שם;

General Comment No. 28: Equality of rights between men and women (article 3): 29/03/2000. (CCPR/C/21/Rev.1/Add.10, General Comment No. 28. (General Comments <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/13b02776122d4838802568b900360e80>

¹⁹⁷ לפידות, בן נפתלי ושני, לעיל ה"ש 138, בעמ' 19. את הסתייגויות כלשונן ניתן לקרוא ב

http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&lang=en#EndDec

כלשהי ליהנות מן הזכויות המובטחות בה.¹⁹⁸ סעיף נפרד קובע כי יש "להבטיח את זכותם השווה של גברים ונשים להנאה מכל הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות שפורשו באמנה.¹⁹⁹ ברי כי הפרדה בין נשים לגברים במרחב הציבורי אשר דוחקת ומדירה את הנשים ממנו פוגמת בזכותן לממש את זכויותיהן הכלכליות, החברתיות והתרבותיות. ישראל חתמה על האמנה ואשררה אותה בשנת 1991.

האמנה הבינלאומית בדבר ביעור כל צורות ההפליה נגד נשים

האמנה הבינלאומית לביעור כל צורות ההפליה נגד נשים היא אמנה רחבת היקף הכוללת זכויות אזרחיות, פוליטיות ותרבותיות אשר נועדו להגן על נשים בחייהם הציבוריים והפרטיים.²⁰⁰ זהו מכשיר זכויות האדם הבינלאומי היחיד המתייחס לזכויות נשים באופן בלעדי.²⁰¹

בבסיס האמנה עומד איסור ההפליה נגד נשים, והיא מפרטת שורה של צעדים שעל מדינות לנקוט על מנת להיאבק בהפליית נשים.²⁰² האמנה כוללת הוראות כלליות בדבר ביעור הפליה נגד נשים, קידום מעמדה של האישה וביעור דעות קדומות ונהלים שיש בהם משום הפליה נגד נשים.²⁰³ האמנה אף קוראת למדינות לשנות חוקים דתיים, מנהגיים ותרבותיים אשר יוצאים מנקודה של אי שוויון בין המינים.²⁰⁴ ההפליה נבחנת על פי תוצאותיה, כלומר בלי שנדרש מניע להפלות, והיא חלה על מגוון רחב של מצבים ופעולות הן במישור הפרטי והן במישור הציבורי ומטילה

¹⁹⁸ סעיף 2ב לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות (נפתחה לחתימה ב-1966); ד"ר הלל סומר, תמר ולדמן וענת יהב **מסמן רקע בנושא: הזכות החוקתית לשוויון** 25 (2005) http://huka.gov.il/wiki/material/data/H01-08-2005_13-22-28_shiviona.pdf

¹⁹⁹ סעיף 3 לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות (נפתחה לחתימה ב-1966) http://www.btselem.org/hebrew/international_law/covenant_on_economical_social_and_cultural_rights

²⁰⁰ Madhavi Sunder, Piercing the Veil, 112 YALE L.J. 1404, 1425 (2003)

²⁰¹ שם, בעמ' 1425

²⁰² גיל-עד נועם, לעיל ה"ש 127, בעמ' 218

²⁰³ סומר, תמר ויהב, לעיל ה"ש 170, בעמ' 29

²⁰⁴ Sunder, לעיל ה"ש 172, בעמ' 1425; סעיף 2(ו) לאמנה הבינלאומית בדבר ביעור כל צורות האפליה נגד נשים (נפתחה לחתימה ב-1979)

על המדינה חובה לפעול למאבק בהפליה נגד נשים בכל מקום והקשר שבו היא קיימת.²⁰⁵

בעוד שהאמנה לזכויות אזרחיות ומדיניות מסדירה קונפליקט אפשרי שבין חופש דת ומצפון וזכויות אחרות כולל במשתמע הזכות לשוויון, האמנה הבינלאומית לביעור כל צורות ההפליה נגד נשים מסדירה את הקונפליקט שבין דפוסי ההתנהגות החברתיים והתרבותיים ושוויון מגדרי.²⁰⁶ סעיף 5 לאמנה קובע:

"המדינות שהן צד באמנה ינקטו את האמצעים המתאימים: כדי לשנות את דפוסי ההתנהגות החברתית והתרבותית של גברים ונשים, במגמה להשיג את ביעורם של דעות קדומות ומנהגים מקובלים ואחרים המבוססים על רעיון נחיתתו או עליונותו של אחד המינים, או על תפקידים סטריאוטיפיים לגברים ולנשים;"

המושג של התנהגויות תרבותיות כולל את הנורמות הדתיות של החברה ואילו נוהג הוא הדרך בה הנורמות התרבותיות מסורתיות נשמרות בחברה. בענייננו מדובר באותו דפוס התנהגות ותרבותי המכונן ומשמר את ההפרדה וההדרה של נשים מהמרחב הציבורי.²⁰⁷

יוצא אם כן כי סעיף 5 בשילוב לחובתה של המדינה לשנות חוקים דתיים, מנהגיים ותרבותיים אשר יוצאים מנקודה של אי שוויון בין המינים המופיעה בסעיף 2(ו) מעניקים כוח לזכות לשוויון מגדרי במקרה של התנגשות עם התנהגויות תרבותיות או מנהגים תרבותיים, כולל נורמות דתיות, ועל כן יוצרים הירארכיה ברורה של ערכים.²⁰⁸

מדינת ישראל חתמה על האמנה ב-1980 והיא אושררה על ידיה ב-1991. במועד הצטרפותה לאמנה הסתייגה ישראל מסעיפים 7(ב) 161 לאמנה כאשר היא נמנעת מלצור מחויבות לאמנה בכל הנוגע למינוי שופטות לבתי דין דתיים ובנוגע להתאמה

²⁰⁵ סעיפים 1,2,4 לאמנה הבינלאומית בדבר ביעור כל צורות האפליה נגד נשים (נפתחה לחתימה

ב-1979); גיל-עד נועם, לעיל ה"ש 127, בעמ' 218

²⁰⁶ Raday, לעיל ה"ש 166, בעמ' 665; סעיף 5 לאמנה הבינלאומית בדבר ביעור כל צורות האפליה נגד

נשים (נפתחה לחתימה ב-1979)

²⁰⁷ Raday, לעיל ה"ש 166, בעמ' 678

שם.²⁰⁸

בין דיני המעמד האישי בישראל והוראות האמנה.²⁰⁹ הסתייגויות אלו אין בהם כדי לשנות או להוריד ממחויבותה של ישראל לשוויון מגדרי במרחב הציבורי על פי האמנה.

ד. מסקנות והמלצות

דו"ח "מודרות למהדרין" לשנת 2012 מעלה כי תופעת הדרת נשים מוסיפה להתקיים במקומות ציבוריים, באירועים עירוניים וציבוריים, בהעלמת נשים מהמרחב ובדרישות צניעות במרחב הציבורי.

ההפרדה בין המינים וההדרה של נשים, המתועדות בדו"ח זה, הן כאלו הנעשות בשם הדת. במדינת ישראל, אנו עדים לתופעה שבמסגרתה קבוצת גברים חרדים הנמנים על פלגים קיצוניים מובילה מגמות של הפרדה והדרת נשים, וזאת בשל עיקרון דתי לכאורה. יש לשים לב לכך שטענת הבסיס של קבוצה זו, היא כי בשם איסור דתי שחל על גבר חרדי להרהר הרהורי חשא, הם מבקשים להטיל מגבלות על נשים. בטענה זו מבקשת אותה קבוצה להחזין את העלות של המגבלות הדתיות החלות עליהם על "האחר" - במקרה הזה "האחרת" - על הנשים. אם כך, דרישה זו מבוססת על יסוד אבסורדי במהותו - הן בהיבט הדתי והן מנקודת מבט של שיח זכויות וחובות; אם אכן האיסור הדתי חל על אותה קבוצת גברים חרדים, כיצד זה שהמגבלה הנובעת מהאיסור מוטלת על הנשים ולא עליהם? האם לא כל משמעותה של מגבלה דתית היא שהמאמין מחויב לה ומקבל אותה על עצמו? מנקודת מבט של שיח הזכויות, עולה התמיהה, כיצד בשם מגבלות דתיות של קבוצת המיעוט התרבותית ניתן להחיל איסורים על קבוצת הרוב? וגם אם לא מדובר ביחסי קבוצת מיעוט וקבוצת רוב אלא בקבוצת תרבותית אחת מול האחרת - לא מובן, כיצד בשם תפיסה דתית תרבותית של קבוצה אחת מוחלים איסורים על האחרת. תפיסה רב-תרבותית מכירה ביכולתה של קבוצה להחיל על עצמה איסורים (בסייג של שמירת זכויות יסוד), אולם אין היא מכירה באפשרות של קבוצה תרבותית אחת להחיל את תפיסותיה התרבותית תוך פגיעה בזכויות של הקבוצה האחרת.

בדו"ח זה, דוגמאות רבות הממחישות כי דרישות ההפרדה מוחלות על נשים בשם הצורך הדתי של קבוצת הגברים החרדים הקיצוניים, וכן כי הן מוחלות גם על כלל החברה הישראלית במקומות ציבוריים מובהקים המשותפים לכולם. בדרך זו החברה החרדית "מחצינה את העלות" הדתית של קיום מצוות לפי תפיסתה על החברה כולה, ומצפה שזו תשלם את המחיר עבור תפיסותיה. כך לדוגמא, אם גברים חרדים מעוניינים בנסיעות נפרדות, על הנשים לשבת מאחור, על אף

²⁰⁹ לפידות, בן נפתלי ושני, לעיל ה"ש 138, בעמ' 25-26. את ההסתייגויות כלשונן ניתן לקרוא ב <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/reservations-country.htm>

שמדובר בתחבורה ציבורית המשרתת את כלל האזרחים. על מנת שחרדים יוכלו להשתלב בצבא, על צה"ל לייצר סביבה "מוגנת מנשים" עבור חרדים. המשמעות היא שחיילות לא יוכלו לשמש בתפקידי פיקוד במסגרות חיול של חרדים. את המחיר של ערך הצניעות, ישלמו החיילות ולא החיילים החרדים המתגייסים. דוגמה נוספת היא שלטי הצניעות בבית שמש. בשם ערך הצניעות דורשת קבוצה של קיצוניים בבית שמש שנשים לא ילכו במדרכות מסוימות בעיר. מי שמשלם את מחיר ההקפדה על הצניעות של הגברים הן הנשים אשר חופש התנועה שלהן מוגבל. מנגד כמוכן נשמעת הטענה כי על החברה הסובבת לכבד את הערכים של החברה החרדית כקבוצה תרבותית בעלת תרבות ייחודית, בה הצניעות היא ערך מרכזי ולכן יש להתחשב ברגשותיה המיוחדים של הקבוצה ולא לפגוע בהם.

אולם כאן יש לשים לב כי בשם החשש לפגיעה ברגשות, נדרשות הנשים לוותר על זכויות יסוד הרבה יותר חזקות: כמו הזכות לשוויון, הזכות לכבוד ואיסור הפליה והשפלה של נשים כקבוצה נחותה. בשם פגיעה ברגשות, מבקשים לפגוע בחירות של נשים לשבת היכן שיבחרו באוטובוס, להתהלך במדרכות, להיות שותפות באירועים ציבוריים ועוד כהנה וכהנה. בשם הערך של פגיעה ברגשות נפגעות זכויות אדם בסיסיות.

התפשטות תופעת ההפרדה בין נשים וגברים והדרתן של נשים מעלה שורה של שאלות ערכיות, מעשיות וחוקיות. בכלל זה עולות סוגיות עקרוניות שאנו מקוות שדו"ח זה יהווה נקודת מוצא ותמריץ לדיון בהן, אך הן אינן נדונות באופן מפורש בדו"ח: כזאת היא שאלת הבחירה ומהותה של בחירה חופשית בתוך השתייכות קבוצתית מובהקת, שאלת הכוחות הפוליטיים המניעים את המדינה ומידת הלגיטימציה הניתנת במדינת ישראל בשנת 2013 לקולות בלתי ליברליים ולא דמוקרטיים.

בשבועות שקדמו להוצאת הדו"ח נחתמו הסכמים קואליציוניים וקמה הממשלה ה-33 של מדינת ישראל. במסגרת ההסכמים התחייבה הממשלה להילחם בתופעה של הדרת נשים בזו הלשון:²¹⁰ "הממשלה תשפל בסוגיית הדרת הנשים ותבחן שימוש בכלים משפטיים למניעתה במרחב הציבורי". התחייבות זו בכינון הממשלה באה לצד התחייבות נוספת, קידום השוויון בנטל של החברה החרדית בצבא הגנה לישראל. יישום השוויון בנטל ושילוב צעירים חרדים ביחידות הצבא השונות -

משמעותם לא אחת הדרת נשים. כפי שהראינו בדו"ח זה, צה"ל מציג באתר ההסברה שלו את מסלול החיול של צעירים חרדים כמסלול המציע "סביבה מוגנת מנשים". משמעותו של ביטוי זה, הוא שנשים אינן ממלאות תפקיד ביחידות המיועדות לחרדים ונמנעים מהן תפקידי פיקוד והדרכה במסלולים אלה. מגמה זו עלולה לסכן את שילובן המלא של נשים בצבא ולגרום להדרתן מתפקידים רבים. חשש דומה עולה בהקשר של יצירת מסגרות נפרדות לנשים ולגברים באוניברסיטאות ובמוסדות להשכלה גבוהה.

יש לקוות כי התחייבותה של הממשלה לקידום המאבק בהדרת נשים תקבל ביטוי של עשייה משמעותית ועדיפות בעת יישום השוויון בנטל ושילוב חרדים במסגרות האזרחיות השונות. שילוב האוכלוסייה החרדית בצבא, בהשכלה הגבוהה ובכלכלה הינו חשוב, אך אין הוא יכול לבוא על חשבון מקומן של נשים בתחומי עשייה חשובים אלה. לטעמנו, אין ולא צריכה להיות כל סתירה בין השניים.

נשוב ונדגיש כי הציבור החרדי, ממש כמו ציבורים אחרים בישראל, אינו ציבור מונוליטי בעל אורח חיים והשקפות עולם זהות ואחידות. הקריאות למגר את תופעת ההפרדה וההדרה לא יצאו רק מבית מדרשו של הציבור החילוני אלא גם מתוך הציבורים הדתיים והחרדים במדינה. לאור העובדות המוצגות בדו"ח עולה כי פרקטיקות ההפרדה וההדרה שהוצגו בדו"ח אינן תוצאה של דרישה פורמלית המוצגת לרשויות. לרוב מדובר בתוצאה של פעולה כוחנית והפעלת לחץ של אנשים מקרב החברה החרדית, המנסים לקבוע עובדות בשטח, או אף בתוצאה של הנחות מוצא מוטעות של רשויות, לפיהן כל הציבור החרדי מעוניין וזכאי לקבל שירותים ממלכתיים בהפרדה. ההפרדה אינה נעשית מתוך שיקול דעת הבוחן את הצרכים בהשוואה למחירים שאחרים או אחרות נדרשות לשלם בתמורה למימושם, ואת הפגיעה בזכות לשוויון ולכבוד - ערכים המוגנים על פי חוק יסוד כבוד האדם וחירותו. בשנה האחרונה, היינו עדות לפעילות ממשלתית מבורכת של צוות בין-משרדי שעסק בטיפול בהדרת נשים בראשות השרה לימור לבנת, אשר עמדה בראש ועדת השרים לענייני מעמד האישה. ערב פרסומו של דוח זה, התפרסמו המלצות הצוות של משרד המשפטים שעסק בסוגיות של הדרת נשים. המלצות הדוח החד משמעיות בעניין מניעת הדרת נשים בבתי עלמין וההוראה על הסרת שלטי הפרדה בהם, ובמרפאות קופת חולים וכן על הסרת שלטי הפרדה וצניעות ברשויות מקומיות, וכן על סגירת הדלת האחורית בקווי אוטובוס שהיו בעבר קווי הפרדה וההוראה על השמעת קולן של נשים בתחנת רדיו קול ברמה ללא כל

²¹⁰ ההסכם הקואליציוני בין סיעת יש עתיד לליכוד ביתנו בכינון הממשלה ה-33.

סייג, עשויה ללמד על עמידה חדשה ובלתי מתפשרת ביחס לתופעה. יש לקוות כי הממשלה תנקוט באמצעי האכיפה הנחוצים ליישום המלצות הדוח.

המלצות:

- יש לאסור הפרדה בין נשים וגברים במרחב הציבורי, בכל מקום שבו ניתן שירות לציבור, לרבות שירותים הניתנים על ידי חברות ממשלתיות או ציבוריות במהותן, כגון קופות חולים, חברות תחבורה וחברות תעופה, ובכינוסים ואירועים הנערכים על ידי גופים ציבוריים, וזאת אף במסגרת שכונות חרדיות במובהק.
- יש להבהיר כי גם שלטים המורים על ישיבה נפרדת או כניסה נפרדת אינם חוקיים שכן יש בהם הוראה לציבור המגבילה את חופש התנועה במרחב הציבורי.
- אין להסכים עם הפרדה במרחב הפיזי הממשי, כגון סגירת רחובות אפילו באירועים מיוחדים, בשכונות בעלות צביון חרדי. בעניין זה, על העירייה או המשטרה לאכוף באופן אקטיבי את האיסור על הפרדה, לרבות הורדת שלטים "מכווני התנהגות". איסור זה צריך לחול גם על מקומות בעלי משמעות היסטורית, לאומית ודתית ובראשם הכותל, כאשר אין להרחיב בו את ההפרדה פרט לזו הקיימת ברחבה התחתונה.
- אין להתיר הצבתם של שלטי צניעות המגבילים את לבושן של נשים במרחב הציבורי. המרחב הציבורי שייך לכל ואין לאיש זכות להטיל מגבלות על האופן שבו נשים מתלבשות - לא בצורת שלטים הדורשים מהן להתלבש בצניעות ואף לא בצורת שלטים המבקשים זאת מנשים.
- על המשטרה והפיקוח העירוני לפעול בנחישות ותוך מיצוי האמצעים החוקיים העומדים לרשותם נגד משחיתי שלטים שבהם מופיעות נשים.
- על המשטרה לנקוט יד קשה נגד אלה הנוקטים אלימות נגד נשים מטעמי צניעות. יש לאפשר הופעת נשים ושירת נשים בכל אירוע ציבורי וממלכתי ובכל האירועים המתקיימים בצה"ל. התפיסה שבה מחזיקים אחדים בציבור הדתי, לפיה שמיעת קול אישה אסורה, אסור שתהווה בסיס לאי-הזמנתן של נשים להופיע באירועים אלה.

- שילובן של נשים בצה"ל יהיה כפוף אך ורק לשיקולים מקצועיים ולא יערב שיקולים דתיים כאלה ואחרים. אין לחסום תפקידים מסוימים בפני נשים בצה"ל רק משום שהשירות בהם אינו עולה בקנה אחד עם השקפתם הדתית של חלקים מסוימים בציבור.
- שילובם של חרדים בצה"ל לא יתבצע על חשבון של שוויון נשים בצה"ל. חרדים המתגייסים לצבא יידרשו לקבל את העובדה כי צה"ל הוא מסגרת של נשים וגברים ובמהלך שירותם הם יפגשו בנשים בתפקידים מקצועיים. עובדה זו, אין בה כדי להפריע להם בשמירת אורחות חייהם הייחודיים.
- עידוד שילוב חרדים בלימודים אקדמיים ובאקדמיה בכלל יעשה תוך שמירה קפדנית על שוויון נשים. בכלל זה הסדרי שעות לימודים נפרדות לחרדים וחרדיות יעשו בצורה מדודה באופן המינימלי הנדרש לצורך הגעת חרדים למסלולי לימוד אלו; לא תהיה כל פגיעה במרצות והן יוכלו ללמד גם במסלולים לחרדים על פי תחום או קפיטריותהמחנות; לא יתקמו שירותים מופרדים נוספים בין המבנה ובין בשעות השימוש, כגון ספריות או קפיטריות.
- יש לקבוע מנגנון הפחתת מימון ציבורי מגופים ממשלתיים או עירוניים המפלים נגד נשים באמצעות הפרדה או הדרה בניגוד לחוק, דוגמת קופות חולים, חברות קדישא ועיריות. בכלל זה לא יהיה אירוע ציבורי הממומן מכספי מסים שיש בו הפרדה, לרבות אירועים עירוניים, אלא כזה העומד בדרישות החוק ובתנאי שקיים גם חלק מעורב.
- יש לאסור לחלוטין על קיום כנסים ואירועים המיועדים לגברים בלבד, הואיל והם מפירים את חוק איסור הפליה במוצרים ובשירותים.
- הפרדה בעסקים פרטיים לחלוטין, כמו בנק או חנות, מהווה אף היא פגיעה בזכות לכבוד ולשוויון, ולכן יש לאסור עליה, אף אם מדובר בעסק המצוי בתוך שכונה חרדית. בכלל זה, על המדינה לעודד אכיפה פרטית של חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, תשס"א-2000 ודיווח של נשים/גברים שנפגעו מהפרדה.
- יש להגביר ולעודד את האכיפה האזרחית על ידי עידוד נשים לתבוע תביעות אזרחיות על הפרת זכויותיהן.

- **תיקון חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים**, כך שיבהיר בצורה בהירה את החריג לקביעה כי הפרדה בין נשים לגברים היא בגדר הפליה. בחוק הקיים היום החריג הוא עמום ונתון למחלוקת פרשנית. יש לתקן את החוק כך שתתאפשר הפרדה רק כאשר מדובר במתקני ספורט, בתי תפילה, מוסדות חינוך ואולמות שמחה.
- **יש צורך להגביר את הפיקוח של הרגולטורים בתחום התחבורה, תחום הדת, תחום הרפואה ותחום התקשורת**, כך שיוודאו שלא מתרחשת הפרדה והדרה ושיפעלו נגדן בכל אמצעי האכיפה העומדים לרשותן, אם כן מתרחשות.
- **יש צורך באכיפה משמעותית של המדינה, אשר תבטיח כי לא מתנהלת הפרדה או הדרה בניגוד לחוק. פעולת אכיפה זו צריכה להיעשות נגד מקרי אלימות, הטרדה והפליה נגד נשים. בכלל זה יש:**
  - להקים מנגנון תלונות ממשלתי לתלונות בענייני הפרדה והדרה אשר לצדו יתקיים טיפול מהיר בתלונות.
  - לעשות שימוש באמצעים משמעותיים, פליליים (למשל נגד משחית מודעות) ומנהליים (כמו ביטול רישיון קו אוטובוס) נגד המפלים. אכיפה זו צריכה להתבצע גם ללא קיומה של תלונה פרטנית בעניין.
  - העברה קבועה ומוסדרת של סדנאות הדרכה למשרדי ממשלה, לעיריות, למשטרה ועוד, שתבהיר את החומרה שבהפרדה ובהדרה, את העדר החוקיות הטמון בה, את הצורך באכיפה ואת אפשרויות האכיפה העומדות בפני הרשויות השונות.
  - קביעת מנגנון ענישה כלכלי לעיריות ורשויות ציבוריות אשר מארגנות או מממנות ארועים המדירים נשים.

זכותון הפרדה מגדרית במרחב הציבורי

- המרחב הציבורי בישראל שייך לכולנו, נשים וגברים כאחד. לכולנו זכות שווה לשהות במרחב הציבורי ולהתהלך בו, בין אם מדובר בלב תל-אביב, בשכונת מאה שערים או ברמת בית שמש. אסור ולא ניתן לכפות במרחב הזה כל סוג של הפרדה.
- **הפרדה מגדרית במרחב הציבורי אסורה במדינת ישראל על-פי חוק**. הפרדה שכזו כוללת בין היתר הסדרי ישיבה נפרדת, קביעת מקום שירות נפרד, כניסות נפרדות, ועמדות או תורים נפרדים. הפרדה מגדרית נוגדת את עקרון השוויון בין בני האדם ופוגעת בכבוד האדם וחירותו. בג"ץ פסק כי אסור להורות לגברים ונשים לשבת בהפרדה באוטובוסים וכי הפרדה פירושה הפליה. כמו כן קבע בג"ץ כי במרחב ציבורי מובהק כגון רחובותיה של עיר - אסורה הפרדה על רקע מגדרי.
- ההפרדה אינה ניטרלית, והיא אינה חלוקה שוויונית של המרחב בין גברים ונשים, אלא הפליה של ציבור הנשים שמטרתה העלמתן של הנשים מן המרחב הציבורי.
- הפרדה אינה חלק ממסורת ארוכת שנים. מדובר במסורת חדשה מומצאת, המוגשת בכסות של מסורת ישנה, על-ידי גורמים קיצוניים. אין כל עיגון הלכתי להפרדה בין נשים וגברים במרחב הציבורי, וההישענות על ההלכה כמצדיקה הפרדה בכל מקום ואתר (להבדיל מבתי כנסת או אירועים פרטיים כגון שמחות) מומצאת גם היא. רק בעקבות הקצנה של פלגים מסוימים בשנים האחרונות, ובהעדר עמדה שלטונית עקבית, החלה פרקטיקה מפלה זו.
- הדרישה להפרדה אינה מקובלת על רבים בציבור החרדי, וישנם חרדים רבים המתנגדים לכך, אך חוששים לצאת בקול נגד תופעת ההפרדה.
- חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים, ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א 2000, קובע שכל גוף, ציבורי או פרטי, המעניק שירות ציבורי, אסור לו לנקוט בהפליה כלפי ציבור מסוים, גם מטעמי מין, ועל כן הפרדה בין נשים וגברים גם היא הפליה לפי החוק.
- ההפרדה בין גברים ונשים מותרת על פי חוק רק במקרים חריגים, כגון מקרים הקשורים לצנעת הפרט ולפרטיות הגוף (בבריכות שחייה, בחופי רחצה או בחדרי כושר), או במקרים מסוימים של אירועי פנאי ייחודיים, כגון חוג בית

לנשים חרדיות או הקרנת סרט בשכונה חרדית. **בכל מקרה, אסור לנקוט בהפרדה בשירות ממלכתי או ציבורי**, גם לא כאשר השירות ניתן בשכונה חרדית וגם לא כאשר השירות ניתן על ידי גוף דתי כמו החברה קדישא.

מה אפשר לעשות אם נתקלתי בהפרדה?

- קודם כל חשוב לדעת שההפרדה איננה חוקית וזכותך להתנגד לדרישות הפרדה המופנות כלפיך.
- חשוב לתעד ולשמור את הפרטים המדויקים בנוגע לאירוע שבו התרחשה ההפרדה או הדרישה להפרדה (תאריך, מקום, פרטי מי שהפנה את הדרישה המפלה - נהג אוטובוס, איש החברה קדישא, עובד עירייה, וכו').
- **ניתן להגיש תלונה למשרד הממשלתי או לגוף העירוני המתאים**, למשל, משרד התחבורה בנוגע לאוטובוסים (בפקס 02-6558903 או באתר האינטרנט של המשרד), המשרד לשירותי דת בנוגע לקבורה (בפקס 02-6535825), משרד הבריאות בנוגע לקופות חולים (פניות ציבור, 02-5655969), עיריות בנוגע לאירועים עירוניים.
- **ניתן להגיש תביעה אזרחית לפיצוי בגין ההפליה** על פי חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ומקומות ציבוריים, תשס"א - 2000.
- לצורך הגשת תביעה, די בכך שהיתה הפליה (דהיינו, הפנו לאישה דרישה שלא הפנו לגבר, או התנו את מתן השירות בתנאי שלא נדרש מגבר), ואין צורך להוכיח שנגרם נזק. צריך להדגיש שגם אם מדובר בהפרדה שנראית שווה לכאורה (למשל, כניסות נפרדות לאותו בניין, או הקצאת אותו מספר של שעות לגברים ונשים) - עצם ההפרדה מהווה הפליה שניתן להגיש תביעה בגינה.
- החוק חל לגבי כל מקום שמעניק שירות ציבורי, גם כאשר מדובר בגוף פרטי שמעניק שירות לציבור (כמו חנות).
- אפשר לתבוע סכום של עד 50,000 שקלים ללא הוכחת נזק, אך צריך לדעת שבית המשפט פוסק בדרך כלל פיצוי בסכומים נמוכים בהרבה בתביעות בגין הפליה.

- הדרך היעילה ביותר להגיש תביעה על פי החוק היא **תביעה לבית המשפט לתביעות קטנות**, שם מתנהל בירור מהיר של העניין, אשר מסתיים בדרך כלל בדיון אחד. הסכום המרבי שניתן לתבוע כיום בבית המשפט לתביעות קטנות הוא 31,900 שקלים. בבית המשפט לתביעות קטנות התובעת מייצגת את עצמה, ואין זכות לייצוג משפטי. על פסק דין של בית המשפט לתביעות קטנות ניתן להגיש ערעור רק ברשות בית המשפט.

- ניתן גם להגיש תביעה **בבית משפט השלום**, ואז אפשר לתבוע סכום גבוה יותר, אולם מדובר בהליך ארוך ומורכב יותר, שעלול להימשך כמה שנים, עד למתן פסק דין, ובו רצוי שיהיה ייצוג של עורך/ת דין. על פסק דין של בית משפט השלום יש זכות להגיש ערעור לבית המשפט המחוזי.

- **ניתן להגיש תלונה במשטרה**. יש להדגיש שהפרת חוק איסור הפליה מהווה עבירה פלילית. נוסף לכך, הטרדת נוסע/ת באוטובוס על ידי נוסע/ת אחר/ת, באופן שגורם נזק או אי-נוחות בלתי סבירה לאותו נוסע/ת, מהווה עבירה פלילית על פי תקנות התעבורה.
- **המרכז הרפורמי לדת ומדינה** מעניק סיוע וייעוץ לכל מי שנפגע/ה מהפרדה. שירותי המרכז הרפורמי ניתנים ללא תשלום כספי. המרכז הרפורמי פועל מזה כעשור נגד הפרדה בין נשים וגברים, והוא ממובילי המאבק בתופעה. נשמח לעמוד לרשות כל מי שנפגע/ה מהפרדה או מעוניין/ת להירתם למאבק בנושא. ניתן לפנות אלינו לטלפון 02-6203211, למייל irac@irac.org או דרך חשבון הפייסבוק של המרכז הרפורמי. חשוב לנו לשמוע מכן ומכם, כדי שיחד נוכל להיאבק בתופעה!

* האמור במסמך זה אינו מהווה תחליף לייעוץ משפטי.

